

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
ANA BİLİM DALI**

**1979 İRAN İSLAM DEVRİMİ SONRASI TÜRKİYE'YE
GÖÇ EDEN KADINLARIN İKİ ÜLKE ARASINDAKİ
YAŞAM DENEYİMİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA:
ANKARA İLİ ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Rukiye SAYIN**

**Danışman
Doç. Dr. Ayşem SEZER ŞANLI**

NİSAN 2026, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

“1979 İran İslam Devrimi Sonrası Türkiye’ye Göç Eden Kadınların İki Ülke Arasındaki Yaşam Deneyimi Üzerine Bir Araştırma: Ankara İli Örneği” isimli **“Yüksek Lisans”** tezim tarafımdan incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim. Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Rukiye SAYIN

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana Bilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Program Adı : Tezli Yüksek Lisans

Tez Başlığı :1979 İran İslam Devrimi Sonrası Türkiye'ye Göç Eden Kadınların İki Ülke Arasındaki Yaşam Deneyimi Üzerine Bir Araştırma: Ankara İli Örneği

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 119 sayfalık kısmına ilişkin 09/04/2026 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı %6'dır.

Filtrelemeye tırnak içerisindeki alıntılar dahil edilmiştir. Filtrelemede yedi (7) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 09/04/2023

Danışman: Doç. Dr. Ayşem SEZER ŞANLI

Öğrenci: Rukiye SAYIN

KILAVUZA UYGUNLUK

“1979 İran İslam Devrimi Sonrası Türkiye’ye Göç Eden Kadınların İki Ülke Arasındaki Yaşam Deneyimi Üzerine Bir Araştırma: Ankara İli Örneği” başlıklı Yüksek Lisans Tezi Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Rukiye SAYIN

Danışman

Doç. Dr. Ayşem SEZER ŞANLI

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Doç. Dr. Ayşem SEZER ŞANLI danışmanlığında **Rukiye SAYIN** tarafından hazırlanan “**1979 İran İslam Devrimi Sonrası Türkiye’ye Göç Eden Kadınların İki Ülke Arasındaki Yaşam Deneyimi Üzerine Bir Araştırma: Ankara İli Örneği**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı’nda **Yüksek Lisans Tezi** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

09/04/2026

JÜRİ:

Danışman : **Doç. Dr. Ayşem SEZER ŞANLI** (İmza)
Üye : **Doç. Dr. Funda KEMAHLI GARİPOĞLU** (İmza)
Üye : **Doç. Dr. Bayram KOCA** (İmza)

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu’nun /.... /2026 tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

.... /.... /2026

Doç. Dr. Müge MANGA

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Bu çalışmanın her satırında emeği, bilgisi ve desteğiyle iz bırakan kıymetli hocalarıma, eşime ve dostlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Öncelikle, değerli bilgi birikimi, yönlendirmeleri ve bu süreçteki sabrı ile bana her aşamada rehberlik eden tez danışmanım Doç. Dr. Ayşem SEZER ŞANLI'ya en içten teşekkürlerimi sunarım. Şüphesiz ki akademik bakış açımı geliştirmemde ve bu çalışmanın şekillenmesinde büyük katkıları olmuştur. Ayrıca tez jürimde bulunan değerli hocalarım Doç. Dr. Funda KEMAHİ GARİPOĞLU ve Doç. Dr. Bayram KOCA'ya kıymetli eleştirileri ve ufuk açıcı değerlendirmeleriyle bu çalışmamda bana sundukları katkı için şükranlarımı iletiyorum.

Tez sürecinde, fikir alışverişleri ve moral destekleriyle katkı sağlayan ve kıymetli fikirleriyle sürece katkıda bulunarak çalışmalarımı zenginleştiren, yapıcı eleştirileriyle akademik desteğini her daim hissettiren ve dostane yaklaşımlarıyla bana katkı sunan Dr. Nuhat MOYAN'a, Dr. Bünyamin TANGÜNER'e ve bu süreçte her daim yanımda duran ve desteğini esirgemeyen sevgili eşim Abdullah SAYIN'a gönülden teşekkürlerimi; varlığıyla hayatıma anlam katan sevgili kızım **İnci Hüma**'ya ise en derin sevgilerimi sunuyorum.

Rukiye SAYIN, Erzincan, 2026

**1979 İRAN İSLAM DEVRİMİ SONRASI TÜRKİYE'YE GÖÇ EDEN
KADINLARIN İKİ ÜLKE ARASINDAKİ YAŞAM DENEYİMİ ÜZERİNE BİR
ARAŞTIRMA: ANKARA İLİ ÖRNEĞİ**

Rukiye SAYIN

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Nisan 2026

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ayşem SEZER ŞANLI

ÖZET

Bu tez çalışması, göç olgusunu mekânsal bir yer değiştirme sürecinin ötesinde, ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel boyutlarıyla birlikte kimlik, aidiyet ve siyasal özneleşmenin yeniden üretildiği çok boyutlu bir dönüşüm alanı olarak ele almaktadır. Klasik ve çağdaş göç kuramlarının sunduğu açıklamalar çerçevesinde, bireysel deneyimler, sosyal ağlar ve kültürel etkileşimlerin göç kararları üzerindeki belirleyici rolüne özellikle toplumsal cinsiyet perspektifi üzerinden dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda, 1979 İran İslam Devrimi sonrasında Türkiye'ye göç eden ve Ankara'da yaşayan İranlı kadınların deneyimlerine odaklanan çalışma, devrim sonrası kurumsallaşan teokratik yapının kadınların yaşam pratikleri üzerindeki belirleyici etkisini ortaya koymaktadır. Nitel yöntemle yürütülen mezkur çalışma, derinlemesine görüşmeler aracılığıyla kadınların göç öncesi ve sonrası deneyimlerini karşılaştırmalı olarak incelemektedir. İran örneğinde, özellikle 1979 Devrimi sonrasında yaşanan tarihsel ve siyasal dönüşümler göç hareketlerinin niteliğini doğrudan etkilemiştir. Bulgular, İran'da teokratik rejimin kadın bedeni ve kamusal görünürlük üzerinde ideolojik bir denetim kurduğunu ve bunun siyasal iktidarın kontrol alanına dönüştüğünü göstermektedir. Kadınlar, bu baskı mekanizmaları karşısında, stratejik uyum ve gündelik direnç pratikleri geliştirerek özneleşme alanlarını genişletme gayretine girişmiş; kadınların eğitim, çalışma ve bireysel özgürlük alanlarında karşılaştıkları sınırlamalar, göçü alternatif bir yaşam kurma stratejisine dönüştürmüştür. Sonuç olarak çalışma, İranlı kadınların deneyimlerinin devlet politikaları, kültürel normlar ve bireysel stratejilerin kesişiminde biçimlenen dinamik bir mücadele alanı sunduğunu ortaya koymakta; göç sürecinin aynı zamanda kadınların kimlik ve aidiyet algılarında melez yapılar oluşturduğunu; kadınların aidiyet algılarının iki kültür arasında yeniden şekillendiğini; göç, toplumsal cinsiyet ve siyaset arasındaki etkileşimin, bireysel deneyimler üzerinden şekillenen dinamik bir toplumsal dönüşüm süreci olduğunu vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Feminizm, Göç, İran İslam Devrimi, Kadın, Toplumsal Cinsiyet

**A STUDY ON THE LIVED EXPERIENCES OF WOMEN WHO MIGRATED
TO TURKEY AFTER THE 1979 IRANIAN ISLAMIC REVOLUTION: THE
CASE OF ANKARA**

Rukiye SAYIN

Erzincan Binali Yıldırım University

Graduate School of Social Sciences

Master Thesis, April 2026

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Ayşem SEZER ŞANLI

ABSTRACT

This thesis examines migration not merely as a process of spatial relocation, but as a multidimensional field of transformation in which identity, belonging, and political subjectivity are reproduced alongside economic, political, and socio-cultural dimensions. Within the framework of classical and contemporary migration theories, particular attention is paid, through a gender perspective, to the decisive role of individual experiences, social networks, and cultural interactions in shaping migration decisions. In this context, the study focuses on Iranian women who migrated to Turkey after the 1979 Iranian Islamic Revolution and currently reside in Ankara, highlighting the impact of the theocratic structure institutionalized in the post-revolutionary period on women's everyday life practices. Conducted using qualitative methods, the study analyzes women's pre- and post-migration experiences through in-depth interviews. In Iran, the historical and political transformations following the 1979 Revolution have directly influenced migration movements. The findings indicate that the theocratic regime has established ideological control over women's bodies and public visibility, transforming these into domains of political power. In response, women have sought to expand their agency by developing strategies of compliance and everyday resistance. Limitations in education, employment, and individual freedoms have thus turned migration into a strategy for constructing an alternative life. In conclusion, the study demonstrates that the experiences of Iranian women constitute a dynamic field shaped at the intersection of state policies, cultural norms, and individual strategies, while migration gives rise to hybrid forms of identity and belonging between two cultures.

Keywords: Feminism, Gender, Migration, Iranian Islamic Revolution, Women

İÇİNDEKİLER

1979 İRAN İSLAM DEVRİMİ SONRASI TÜRKİYE'YE GÖÇ EDEN KADINLARIN İKİ ÜLKE ARASINDAKİ YAŞAM DENEYİMİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: ANKARA İLİ ÖRNEĞİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
TABLolar LİSTESİ	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GÖÇ OLGUSU: TEMEL KAVRAMLAR, NEDENLER ve KURAMLAR

1.1. Göç Olgusu.....	6
1.2. Göçe İlişkin Temel Kavramlar.....	7
1.3. Göçün Nedenleri	11
1.3.1. Göçün Ekonomik Nedenleri.....	12
1.3.2. Göçün Sosyal ve Siyasal Nedenleri.....	13
1.3.3. Göçün Sosyo-Kültürel Nedenleri	14
1.3.4. Çevresel Nedenler	14

1.3.5. Ağlar ve Sosyal Bağlar.....	15
1.4. Göç Olgusuna Kuramsal Yaklaşımlar.....	16
1.4.1. Ravenstein’ın Göç Yasaları.....	17
1.4.2. İtme-Çekme Göç Kuramı	18
1.4.3. Kesişen Fırsatlar Kuramı.....	22
1.4.4. Petersen’in Beş Göç Tipi Kuramı	23
1.4.5. Neoklasik Ekonomi Kuramı.....	24
1.4.6. Emek Göçünün Yeni Ekonomi Kuramı	25
1.4.7. Dünya Sistemleri Kuramı.....	26
1.4.8. İkili İşgücü Piyasası Kuramı	27
1.4.9. Ağ Teorisi Kuramı.....	28
1.4.10. Kuramsal Teori Kuramı.....	28
1.5. Toplumsal Cinsiyet ve Göç: Feminist Yaklaşım	29

İKİNCİ BÖLÜM

1979 İRAN İSLAM DEVRİMİ ÖNCESİ VE SONRASINDA İRAN’DA TOPLUMSAL YAPI VE GÖÇÜN SOSYOLOJİSİ

2.1. 1979 İslam Devrimi Öncesinde İran’da Siyasal ve Toplumsal Yapı.....	37
2.1.1. 1891-1892 Tütün Fetvası.....	39
2.1.2. 1906 Anayasal Meşrutiyet Devrimi	40
2.1.3. 1951 İran Petrol Endüstrisi’nin Millileştirilmesi.....	42
2.1.4. 1963 Ak/Beyaz Devrim Süreci ve Sosyo-Politik Yansımaları	44
2.1.5. 1960’lı Yıllar: Artan Otoriter Yönetim Anlayışı ve Muhalefetin Yükselişi.....	47
2.1.6. 1926-1979: Pehlevi Hanedanlığı Dönemi ve İran’da Devlet-Toplum İlişkisine Genel Bir Bakış.....	49

2.1.7. 1970'li Yıllar: Pehlevi Hanedanlığına Karşı Muhalefetin Yükselişi ve İslam Devrimine Giden Süreç	51
2.2. 1979 İran İslam Devrimi'nin Gerçekleşmesi	55
2.2.1. 1979 İran İslam Devrimi'nin Temel Nedenleri	56
2.2.1.1. Siyasal Nedenler	57
2.2.1.2. Sosyo-Ekonomik Nedenler	58
2.2.1.3. Sosyo-Kültürel ve Dini/Mezhebi Nedenler	59
2.3. Yeni Bir Yönetim ve Yaşam Biçimi: İslam Cumhuriyeti'nin İlanı	60
2.3.1. Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Alanlarda Yaşanan Dönüşüm	62
2.3.2. Toplumsal Hayatta Yaşanan Temel Dönüşümler	63
2.4. 1979 İran İslam Devrimi Sonrası İran'da Göç Hareketleri	64
2.4.1. Göçün Siyasal Nedenleri	65
2.4.2. Göçün Sosyo-Ekonomik Nedenleri	66
2.5. İran'dan Kadın Göçü: 1979 Sonrası Dönüşüm ve Toplumsal Etkiler	67
2.5.1. Sosyo-politik Baskılar ve Kadın Göçünün Artışı	69
2.5.2. Eğitim ve Kariyer Arayışı Çerçevesinde Kadın Göçünün Artması	70
2.5.3. Diasporada Yeni Toplumsal Yapılar ve Kadın Varlığı	72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANKARA'DA YAŞAYAN İRANLI KADINLAR: SAHA ÇALIŞMASININ ANALİZİ

3.1. Araştırmanın Yöntemi	74
3.2. Araştırmanın Sınırlılıkları	76
3.3. Katılımcı Profili	77
3.4. Veri Toplama Süreci	79
3.5. Verilerin Analizi	79
3.6. Bulguların Sunumu ve Yorumlanması	80

3.6.1. İran’da Göç Öncesi Yaşam, Toplumsal Cinsiyet, Özgürlük ve Kültürel Karşılaşmalar.....	81
3.6.2. Rejimin Kadınların Toplumsal, Kamusal ve Siyasal Yaşam Deneyimlerine Etkisi.....	90
3.6.2.1. Siyasal Katılım ve Politik Bilinç	92
3.6.2.2. Toplumsal Görünürlük ve Direniş	93
3.6.3. Göç Süreci ve Türkiye’ye Uyum Deneyimleri	93
3.6.4. Kadın Kimliğinin Yeniden İnşası ve Kültürel Aidiyet.....	97
3.6.5. Kadınların Siyasal Katılımı, Aktivizm Deneyimleri ve Mahsa Amini Olayı	100
3.6.5.1. Mahsa Amini Olayı ve Toplumsal Dönüşüm	104
3.6.6. Kadınların Yaşam Tarzı, İnanç Kimlikleri ve Giyimleri	110
3.6.7. Kadınlara Yönelik Sosyal ve Kültürel Algılar	110
SONUÇ	114
KAYNAKÇA.....	120
EKLER	128
ÖZ GEÇMİŞ	131

KISALTMALAR LİSTESİ

- AIOC** : Anglo-Iranian Oil Company / İngiliz-İran Petrol Şirketi
- IOM** : International Organization for Migration / Uluslararası Göç Örgütü
- SAVAK** : Sazeman-e Ettela'at ve Emniyet-e Keshvar / İran Emniyet ve İstihbarat Örgütü
- TDK** : Türk Dil Kurumu

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 3.1: Katılımcıların Demografik Özellikleri:	78
--	----

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1: Göç Sürecinde Menşe Ülke ve Hedef Ülke İle İlgili Faktörler ve Araya Giren Engeller.....	20
--	----

GİRİŞ

Göç olgusu, tarihsel süreç boyunca toplumsal yapıların dönüşümünde belirleyici bir rol oynamış; ekonomik, siyasal ve kültürel dinamiklerle şekillenen çok boyutlu bir süreç olarak ele alınmıştır. Modern dönemde göç hareketlerinin artış göstermesiyle birlikte, bu olgunun yalnızca mekânsal bir yer değiştirme olarak değil, bireylerin kimlik, aidiyet ve toplumsal konumlarının yeniden üretildiği karmaşık bir süreç olarak değerlendirilmesi gerektiği ortaya konulmuştur. Bu bağlamda göç, bireylerin yaşam pratiklerini dönüştüren, aynı zamanda toplumsal ilişkiler ağını yeniden şekillendiren dinamik bir yapı olarak analiz edilmektedir. Özellikle ulusötesi göç hareketleri, bireylerin birden fazla kültürel ve toplumsal bağlam arasında konumlanmasına yol açarak çok katmanlı kimlik oluşumlarını beraberinde getirmektedir.

Göç olgusunun anlaşılabilmesi için literatürde çeşitli kuramsal yaklaşımlar geliştirilmiştir. Klasik göç kuramlarından çağdaş yaklaşımlara kadar uzanan bu çerçevede, göçün nedenleri ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel faktörler temelinde açıklanmıştır. Ravenstein'ın göç yasaları, itme-çekme modeli, neo-klasik ekonomi yaklaşımı ve dünya sistemleri kuramı gibi teoriler, göçün yapısal dinamiklerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Bununla birlikte, göç süreçlerinin yalnızca makro düzeyde açıklanmasının yetersiz kaldığı; bireysel deneyimlerin, sosyal ağların ve kültürel etkileşimlerin de dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır. Bu doğrultuda geliştirilen ağ teorisi ve yeni ekonomi yaklaşımları, göç kararlarının toplumsal bağlar ve ilişkiler üzerinden şekillendiğini ortaya koymuştur.

Göç çalışmalarında uzun süre ihmal edilen toplumsal cinsiyet boyutu ise feminist yaklaşımların katkısıyla görünürlük kazanmıştır. Kadınların göç deneyimlerinin erkeklerden farklılaştığı; bu farklılaşmanın hem göç nedenleri hem de göç sonrası uyum süreçlerinde belirleyici olduğu ortaya konulmuştur. Toplumsal cinsiyet rolleri, kadınların göç süreçlerindeki konumunu, karşılaştıkları fırsatları ve maruz kaldıkları sınırlılıkları doğrudan etkilemektedir. Bu çerçevede kadın göçü, yalnızca ekonomik ya da demografik bir olgu olarak değil; güç ilişkileri, beden politikaları ve kimlik inşası süreçleri bağlamında değerlendirilmesi gereken çok boyutlu bir araştırma alanı olarak ele alınmaktadır.

İran özelinde ele alındığında, ülkenin tarihsel ve siyasal dönüşümleri göç hareketlerinin niteliğini doğrudan etkilemiştir. 20. yüzyıl boyunca yaşanan modernleşme girişimleri, siyasal kırılmalar ve toplumsal değişimler, İran toplumunun yapısal dinamiklerini yeniden şekillendirmiştir. Özellikle Pehlevi Hanedanlığı döneminde hız kazanan modernleşme politikaları ile geleneksel toplumsal yapı arasındaki gerilim, toplumsal muhalefetin artmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreçte siyasal otoritenin merkezîyetçi yapısı ve artan baskı mekanizmaları, toplumun farklı kesimlerinde hoşnutsuzluk yaratmış ve bu durum ilerleyen dönemde köklü bir dönüşümün habercisi olmuştur.

1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi, yalnızca siyasal bir rejim değişikliği olarak değil, aynı zamanda toplumsal yaşamın tüm alanlarını kapsayan kapsamlı bir dönüşüm süreci olarak değerlendirilmiştir. Devrim sonrasında kurumsallaşan teokratik yapı, bireylerin gündelik yaşam pratiklerinden kamusal alandaki görünürlüklerine kadar geniş bir etki alanı yaratmıştır. Bu yeni düzen içerisinde özellikle kadınların toplumsal konumunda önemli değişimler yaşanmış; giyim, eğitim, çalışma yaşamı ve kamusal katılım gibi alanlarda çeşitli sınırlamalar getirilmiştir. Söz konusu dönüşüm, kadınların yaşam deneyimlerini doğrudan etkileyerek yeni göç dalgalarının oluşmasına katkı sağlamıştır.

Devrim sonrası dönemde İran'dan gerçekleşen göç hareketleri, siyasal baskılar, ekonomik zorluklar ve sosyo-kültürel sınırlamalar gibi çoklu nedenlerle açıklanmıştır. Bu süreçte kadınların göçü hem bireysel hem de yapısal faktörlerin kesişiminde şekillenmiştir. Artan toplumsal kontrol mekanizmaları, kadınların eğitim, kariyer ve bireysel özgürlük arayışlarını sınırlarken, göç bu sınırlılıkların aşılabileceği alternatif bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Böylece kadın göçü, yalnızca bir yer değiştirme değil; aynı zamanda daha geniş bir hareket alanı ve yeni bir yaşam kurma çabasının ifadesi olarak değerlendirilmiştir.

Bu çalışma, 1979 İran İslam Devrimi sonrasında Türkiye'ye göç eden ve Ankara ilinde yaşayan İranlı kadınların yaşam deneyimlerini karşılaştırmalı bir perspektifle incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, kadınların göç öncesi ve sonrası yaşam pratikleri, toplumsal cinsiyet rolleri, kimlik inşa süreçleri ve kamusal-siyasal deneyimleri analiz edilmiştir. Bu doğrultuda, göçün kadınların yaşamlarında nasıl bir dönüşüm

yarattığı; özgürlük, aidiyet ve kimlik kavramlarının nasıl yeniden tanımlandığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın temel problemi, İran'daki teokratik rejim koşullarında şekillenen kadın deneyimlerinin, Türkiye gibi farklı bir toplumsal ve siyasal bağlamda nasıl yeniden üretildiği sorusu etrafında şekillendirilmiştir. Bu kapsamda kadınların yaşam tarzı, giyim pratikleri, dini tercihleri ve toplumsal algıları incelenmiş; iki ülke arasındaki benzerlikler ve farklılıklar karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca kadınların kamusal ve siyasal alandaki deneyimleri, özneleşme süreçleri ve geliştirdikleri direnç pratikleri analiz edilmiştir.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş; veri toplama sürecinde derinlemesine görüşmelerden yararlanılmıştır. Katılımcıların anlatıları üzerinden elde edilen bulgular, tematik analiz yöntemiyle değerlendirilmiş ve kadınların deneyimleri çok boyutlu bir perspektifle ele alınmıştır. Bu yaklaşım sayesinde, göç sürecinin yalnızca yapısal boyutları değil, aynı zamanda bireysel ve deneyimsel yönleri de görünür kılınmıştır.

Sonuç olarak bu çalışmanın, göç, toplumsal cinsiyet ve siyaset ilişkisini İran ve Türkiye bağlamında ele alarak literatüre katkı sağlaması amaçlanmıştır. Kadınların deneyimleri üzerinden geliştirilen bu analiz, göçün çok katmanlı doğasını ortaya koymakta; kadın kimliği, kültürel aidiyet ve siyasal katılım arasındaki etkileşimi görünür hale getirmektedir. Bu bağlamda çalışma, göç olgusunun yalnızca demografik bir hareketlilik değil, aynı zamanda toplumsal dönüşümün önemli bir bileşeni olduğunu vurgulamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÖÇ OLGUSU: TEMEL KAVRAMLAR, NEDENLER ve KURAMLAR

Göç olgusu, insanlık tarihi kadar eski bir toplumsal hareketlilik biçimi olmakla birlikte, sosyal bilimler açısından sistematik bir araştırma konusu haline gelmesi 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarına rastlamaktadır (Unat, 2002, s. 4-5). Sanayi Devrimi'nin yarattığı yapısal dönüşümler, kırdan kente yönelen nüfus hareketleri ve ulus-devletlerin oluşum süreci, göçü yalnızca demografik bir değişim değil, aynı zamanda ekonomik, siyasal ve toplumsal sonuçlar doğuran çok boyutlu bir olgu olarak ele almayı gerekli kılmıştır. Bu bağlamda özellikle sosyoloji, iktisat ve beşeri coğrafya disiplinleri, göçü açıklamaya yönelik ilk kuramsal yaklaşımları geliştiren alanlar olmuştur (Castles vd., 2020, s. 22-24).

Göçün bilimsel olarak incelenmesine yönelik erken dönem çalışmalarda ekonomik nedenler belirleyici bir unsur olarak öne çıkmıştır. Ernst Georg Ravenstein'in 1885 ve 1889 yıllarında yayımladığı "Göç Yasaları" çalışmaları, göç araştırmalarının öncüsü kabul edilmekte ve göçün temel dinamiklerini açıklamaya yönelik ilk sistematik çerçeveyi sunmaktadır. Ravenstein, göç kararlarının büyük ölçüde ekonomik fırsatlar ve mesafe faktörüyle ilişkili olduğunu savunmuş; bu yaklaşım ilerleyen yıllarda geliştirilecek olan itici-çekici faktörler modelinin temelini oluşturmuştur (Ravenstein, 1889, s. 286-288). Bu dönemde göç, ağırlıklı olarak bireysel rasyonel tercihlere dayalı bir hareketlilik olarak değerlendirilmiştir.

20. yüzyılın ortalarından itibaren göç olgusuna yönelik kuramsal yaklaşımlar çeşitlenmiş ve derinleşmiştir. Neoklasik göç teorisi, bireylerin gelir farkları ve istihdam olanakları doğrultusunda göç ettiklerini savunurken; 1970'lerden itibaren geliştirilen tarihsel-yapısalcı ve bağımlılık temelli yaklaşımlar, göçü küresel kapitalist sistemin eşitsiz yapılarıyla ilişkilendirmiştir. Özellikle Immanuel Wallerstein'in dünya-sistemi yaklaşımı, göçü merkez-çevre ilişkileri bağlamında ele alarak, göç hareketlerinin yalnızca bireysel tercihlerle değil, küresel ekonomik ve siyasal güç ilişkileriyle şekillendiğini ortaya koymuştur (Wallerstein, 2011, s. 349-352).

Günümüzde göç çalışmaları, interdisipliner bir alan haline gelmiş; toplumsal cinsiyet, kimlik, güvenlik, vatandaşlık ve diasporik yapılar gibi temalarla birlikte ele alınmaya başlanmıştır. Çağdaş göç kuramları, göçmen ağları teorisi ve yeni göç ekonomisi yaklaşımı gibi modeller aracılığıyla göçün sürekliliğini, aile ve topluluk düzeyindeki etkilerini açıklamaya odaklanmaktadır. Bu yönüyle göç, artık yalnızca bir yer değiştirme süreci değil; toplumsal ilişkileri, devlet politikalarını ve küresel düzeni yeniden şekillendiren dinamik bir olgu olarak değerlendirilmektedir (Massey vd., 1993, s. 431-434).

Bu bağlamda, çalışmasının birinci ana bölümü olan Göç Olgusu: Temel Kavramlar, Nedenler ve Kuramlar, konunun kuramsal ve kavramsal çerçevesini sistematik biçimde inşa etmek amacıyla beş ana alt başlık ve bunlara bağlı olan on altı başlık şeklinde yapılandırılmıştır. Bölüm, ilk olarak göç olgusunun tanımı ile başlayarak, çalışmada sıkça kullanılan temel kavramların açıklanmasına yer vermekte ve böylece kavramsal belirsizliklerin önüne geçmeyi hedeflemektedir. Ardından göçün nedenleri başlığı altında göç olgusunun çok boyutlu yapısını yansıtmak amacıyla ekonomik, sosyal, siyasal, sosyo-kültürel ve çevresel faktörler ile ağlar ve sosyal bağlar ayrı alt başlıklar halinde ele alınmıştır. Bu alt başlıklandırma, göçün tek bir nedene indirgenemeyeceğini, aksine birbirini tamamlayan ve zaman zaman iç içe geçen dinamikler üzerinden şekillendiğini analitik biçimde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bölümün devamında yer alan göç kuramları, klasik yaklaşımlardan çağdaş kuramlara doğru kronolojik ve tematik bir sıralama izlenerek sunulmuştur. Ravenstein'ın Göç Yasaları'ndan başlayarak neo-klasik ekonomi kuramı, yeni emek göçü yaklaşımları, dünya sistemleri kuramı, ikili işgücü piyasası ve ağ teorisi gibi farklı perspektiflerin ayrı alt başlıklar altında ele alınması, göç literatüründeki teorik çeşitliliği bütüncül bir biçimde yansıtmayı amaçlamaktadır. Son olarak Toplumsal Cinsiyet ve Göç: Feminist Yaklaşım başlığına ayrı bir alt bölüm ayrılması, göç çalışmalarında uzun süre ihmal edilen toplumsal cinsiyet boyutunu görünür kılmak ve ilerleyen bölümlerde yapılacak analizlere eleştirel bir perspektif kazandırmak amacıyla tercih edilmiştir. Bu yapılandırma, tezin ilerleyen bölümlerinde ele alınacak başlıklar ve saha deneyimini yansıtan son bölüm için tutarlı bir teorik zemin oluşturmayı hedeflemektedir.

1.1. Göç Olgusu

İnsanlık tarihi kadar eski olan göç kavramı; insanların yaşamlarını etkileyen muhtelif sebeplerden dolayı mekân değiştirmeleri anlamına gelmektedir. İnsanlar yaşadıkları mekânı birtakım problemler nedeniyle daha iyi ve güvenli bir hayat sürmek amacıyla terk ederler. Bu yer değişikliğini bazen gönüllü bazen de zorunlu olarak gerçekleştirirler. Uluslararası Göç Örgütü (International Organization for Migration [IOM]), göç kavramını “bir kişinin veya bir grup insanın bir sınırı geçerek veya bir Devlet içinde yer değiştirmesi, süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleri” olarak tanımlamaktadır (IOM, 2009, s.35).

Göç, kişilerin uzaktaki bir yere, en azından mevcut yaşadıkları şehir veya kasabanın uzağındaki bir yere yeniden yerleşmesidir. Temel anlamıyla göç her şeyden önce coğrafi bir olgudur. Aynı zamanda göç binlerce yıl öncesine uzanan insanlık tarihinin ortak bir olgusu olarak oldukça sık şekilde yaşanan bir deneyimdir (Bratram, 2017, s.13). Bu deneyim basit bir mekân değişimi olmayıp aynı zamanda kendi kültürel yapılarının da gidilen yeni bölgeye taşınması anlamına gelmektedir. Bu durum ise göç olgusunun çok boyutlu bir şekilde değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla göç olgusunu en geniş açıdan ele alan bilim dalı sosyoloji olsa da göç kültürel, hukuksal, siyasal ve tarihsel olarak birçok bilim dalının alanına girmektedir (Özkan, 2019, s.128).

Göç, gönüllü veya zorunlu, kısa ya da uzun dönemli olsun, insanların hayatlarını siyasal, sosyo-ekonomik ve kültürel yönden doğrudan etkileyen en temel unsurlardan birisi olarak temelde yaşanan mekânın değiştirilmesidir. Bu mekân değişimi yakın ya da uzak mesafeli olabilmekte; kat edilen idari ve siyasi sınırlar göç olgusuna farklı anlamlar yükleyebilmektedir. Ülke içerisindeki yerleşim birimleri arasındaki hareketlilik “iç göç”; ülke dışındaki hareketlilik ise “dış göç” şeklinde tanımlanmakta olup günümüzde ise genel olarak “uluslararası göç” olarak ifade edilmektedir (Aksoy, 2012, s.294; De Haas vd., 2020, s.29).

Uluslararası göç, geçici ya da kalıcı olarak insanların bir ülkeden başka bir ülkeye giderek yeniden yerleşmesi olup; yaygın olarak ulusal kimlikler ve toplumsal üyeliği konu etmektedir. Bu doğrultuda uluslararası göçü, daha iyi bir yaşam şansı arayışındaki kişinin başka bir yere göçmeye karar vermesi, doğduğu yerle köklerini koparması ve yeni bir ülkede çabucak asimile olması gibi basit bir bireysel eylem olarak düşünmek oldukça

güçtür. Göç ve yerleşme, göçmenin geriye kalan hayatını kuşatabilecek ve sonraki kuşakları da etkileyen çok daha uzun soluklu hem göç alan toplumu hem de göç veren toplumu etkileyen toplumsal bir süreçtir (De Haas vd., 2020, s.4-6).

Küreselleşme ve dünyanın çeşitli bölgelerinde vuku bulan hadiseler neticesinde hemen her ülkenin uluslararası göç hareketleriyle gittikçe daha yoğun bağlantı ve etkileşimler içerisine girdiği bu dönemde, Türkiye'nin de uluslararası göç hareketleriyle daha fazla bağlantı içerisinde olduğu ve bu göç hareketlerinden daha yoğun biçimde etkilendiği bir gerçektir. Türkiye'nin yakın coğrafyasındaki birçok ülkelerde yaşanan politik ve toplumsal gelişmeler, Türkiye'nin uluslararası göçlerle olan ilişkisini kritik seviyelere getirmektedir. Bu bağlamda Türkiye, özellikle de transit ve hedef ülke konumlarıyla ön plana çıkmakta ve Ortadoğu, Asya ve Afrika'daki çeşitli ülkelere göç yolculuğuna çıkan çok sayıda göçmen ve sığınmacıyı karşılamaktadır. Bu doğrultuda Türkiye, 1979 yılındaki rejim değişikliği sonrası kitlesel bir şekilde ülkesini terk etmeye başlamış olan İranlı sığınmacı ve mültecilerin uğrak noktası haline gelmiştir. Dahası bu göç akışı kitlesel boyutlarda olmasa da düzenli olarak sürmüş olan ve bir süreklilik hali olarak günümüzde de devam etmektedir (Kaya & Çağlayan, 2023, s.162).

1.2. Göçe İlişkin Temel Kavramlar

Tarih boyunca insanlığın ekonomik, sosyal, politik ve kültürel dinamiklerini şekillendiren temel süreçlerden biri olan göç olgusu, bireylerin veya toplulukların bir yerden başka bir yere, genellikle daha iyi yaşam koşulları veya güvenlik arayışıyla yaptıkları hareketi ifade etmektedir. Göç kavramı, bireysel hareketlilikten küresel nüfus değişimlerine kadar geniş bir kapsamda ele alınabilir. Göç olgusu sınıflandırılırken, birbirinden farklı ölçütler kullanılmaktadır. Kişinin arzusu dikkate alındığında göç, “gönüllü veya zorunlu” şeklinde ele alınarak incelenebilir. Göç edilen yerde kalınan süreye göre ise “geçici veya daimi”; göçün yasalara uygunluğuna göre “düzenli veya düzensiz”; göç edilen yerin bir ülke sınırları içinde olma durumuna göre ise “iç veya dış göç” olarak ayrılabilir (Şeker ve Uçan, 2016, s. 200). Ayrıca, göçün nedenleri ve etkileri bağlamında “itici faktörler” (push factors) ve “çekici faktörler” (pull factors) gibi kavramlar, bu sürecin analizinde kritik bir öneme sahiptir. İtici faktörler, kaynak ülkelerdeki ekonomik yoksunluk, siyasi istikrarsızlık veya çevresel krizler gibi nedenleri

içerirken; çekici faktörler, hedef ülkelerdeki daha iyi istihdam olanakları, güvenlik ve sosyal hizmetler gibi cazibeleri ifade etmektedir (Lee, 1966, ss.47-57).

Göçe ilişkin temel kavramlar, yalnızca bireyler ve toplumlar üzerindeki etkileriyle değil, aynı zamanda küresel düzeydeki sosyal, ekonomik ve politik yapılar üzerindeki sonuçlarıyla da dikkat çekmektedir. Örneğin, “göç ağları” (migration networks / Massey, Arango, Hugo vd., 1993, ss.431-466), bireylerin göç kararlarını etkileyen sosyal bağları ve bağlantıları ifade ederken; “entegrasyon” ve “asimilasyon” gibi kavramlar, göçmenlerin yerleştikleri toplumlarla kurdukları ilişkilerin türünü ve derinliğini açıklamaktadır (Berry, 1997, ss.5-34). Bunun yanında, “diaspora” (Cohen, 2008) ve “transnasyonalizm” (Schiller vd., 1995, ss.48-63) gibi kavramlar, göçmenlerin hem geldikleri ülkelerle hem de yerleştikleri toplumlarla sürdürdükleri çok yönlü etkileşimleri ele almaktadır. Bu çerçevede, göçün temel kavramlarını anlamak bu dinamik ve çok boyutlu sürecin bireyler, topluluklar ve devletler üzerindeki etkilerini derinlemesine analiz etmek için kritik bir başlangıç noktasıdır. Bu kavramlar, göç çalışmalarına teorik/kuramsal bir çerçeve sağlamakla birlikte, pratik politikaların ve stratejilerin geliştirilmesinde de yol gösterici bir rol oynamaktadır.

Bu temel kavramlar, göçün farklı boyutlarını anlamak ve analiz etmek için gerekli bir çerçeve sunarken; her bir kavram, göçün nedenlerini, süreçlerini ve sonuçlarını farklı açılardan ele alarak bu karmaşık olguyu daha iyi kavramamıza olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda Uluslararası Göç Örgütü tarafından yayımlanan “Göç Terimleri Sözlüğü” başta olmak üzere alana ilişkin literatürde yer alan pek çok kaynakta göç olgusuna yönelik temel kavramlar ekseriyetle aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

Göç: Bir ülke sınırını geçme veya aynı ülke içinde yer değiştirme eylemidir. İnsanların hareketliliği, süresine, yapısına ve sebebine bağlı olmaksızın, nüfusun yer değiştirmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu kavram mülteciler, zorla yerinden edilen kişiler ve ekonomik göçmenleri de kapsar. Türk Dil Kurumu'nun tanımına göre göç; ekonomik, toplumsal ya da siyasi nedenlerle bireylerin veya toplulukların bir yerden başka bir yere gitmesi; taşınma, hicret veya muhaceret olarak ifade edilmektedir (TDK).

Göç Ağları: Göçmenlerin, aile üyeleri, arkadaşlar veya hemşeriler gibi sosyal bağlar yoluyla birbirine bağlı olduğu ve bu bağların göç kararlarını etkilediği sosyal

yapıların toplamıdır. Göç ağları, yeni göçmenlerin hedef bölgeye entegrasyonunu kolaylaştırmakta ve maliyetleri düşürmektedir (Massey vd., s.448-450).

Entegrasyon: Göçmenlerin yeni bir toplumda sosyal, kültürel, ekonomik ve politik hayata uyum sağlaması sürecini ifade etmektedir. Bu süreçte göçmenler hem kendi kimliklerini korumakta hem de yeni toplumla uyumlu bir yaşam sürebilmektedirler (Berry, s.6-8).

Asimilasyon: Göçmenlerin, yerleştikleri toplumun kültürel normlarını benimseyerek kendi kültürel özelliklerini terk etmelerini ifade eder. Asimilasyon, genellikle entegrasyona kıyasla daha baskıcı bir süreçtir (Alba & Nee, 2003).

Diaspora: Bir topluluğun anavatanlarından ayrılarak farklı coğrafyalara dağılmış/saçılmış halde yaşamalarına rağmen kültürel bağlarını sürdürmeleri ve bir aidiyet hissini korumaları durumunu ifade etmektedir. Göçmen topluluklarının kültürel miraslarını ve bağlarını sürdürme dinamiklerini anlamak açısından önemlidir (Cohen, 2008).

Transnasyonalizm: Göçmenlerin hem geldikleri ülke ile hem de yerleştikleri toplum ile çok yönlü ilişkiler sürdürdükleri bir durumdur. Göçmenler, bu bağlamda her iki ülke arasında sosyal, ekonomik ve politik bağlarını korumaktadırlar (Schiller vd., s.48).

İtici Faktörler: Göç edilen yerin terk edilmesine neden olan ekonomik, sosyal veya çevresel olumsuzlukları kapsamaktadır. Örneğin, işsizlik, yoksulluk, çevresel felaketler veya politik istikrarsızlık bu faktörler arasında yer almaktadır (Lee, 1966, s.50-54).

Çekici Faktörler: Göç edilen yerin tercih edilmesinde etkili olan olumlu özellikleri ifade etmektedir. Daha iyi yaşam koşulları, istihdam olanakları, eğitim fırsatları veya güvenlik, bu tür faktörlere örnek olarak gösterilebilir (Lee, 1966, s.50-54).

Bireysel Göç: Bireylerin kendi iradelerinin belirleyici olduğu ve bu irade neticesinde kişisel olarak ya da aileleriyle birlikte gerçekleştirdiği göç türüdür (Petersen, 1958, s.263).

Kitle Göçü/Toplu Göç: Benzer etnik/dinsel/dilsel vb. ortak özelliklere sahip büyük bir kitlenin veya belirli bir dönemde toplumun bir kısmının savaş, çatışma veya doğal afet gibi olaylar nedeniyle göç etmesidir (Petersen, s.263-264).

Düzenli Göç: Hedef ülkeye giriş, kalış ve çıkışın yasal prosedürlere uygun olarak gerçekleştiği göç biçimidir (IOM, 2009, s.14).

Düzensiz Göç: Kaynak, transit veya hedef ülkelerin yasal çerçevesine aykırı olarak gerçekleştirilen göçlerdir. Bu, hedef ülkeye yasa dışı giriş yapmak, izinsiz şekilde kalmak veya çalışmak gibi durumları içerir. Gönderen ülke açısından, kişinin geçerli bir pasaport veya seyahat belgesi olmaksızın sınır geçmesi de düzensizlik olarak değerlendirilir. Ancak “yasadışı göç” terimi genellikle insan kaçakçılığı ve insan ticareti ile sınırlı bir bağlamda kullanılmaktadır (IOM, 2009, s.15).

Göçmen: Göçmen teriminin uluslararası düzeyde genel kabul görmüş bir tanımı bulunmamaktadır. Terim, genellikle bireylerin kendi tercihleriyle ve dış bir zorlayıcı unsur olmaksızın yer değiştirdiği durumları ifade eder. Bazı uluslararası kuruluşlar ve medya organları ise bu terimi, mülteciler ve göçmenleri kapsayan ortak bir kavram olarak kullanır (IOM, 2009, s.22).

Düzensiz Göçmen: Yasal statüsü bulunmayan, örneğin vizesinin süresi dolmuş veya yasa dışı yollarla bir ülkeye giriş yapmış kişidir (IOM, 2009, s.15).

İç Göç: Bireylerin ya da toplulukların bir ülke sınırları içinde bir bölgeden başka bir bölgeye hareket etmesidir. Örneğin, kırsal alanlardan kentsel alanlara yapılan göçler, ekonomik fırsatların arayışı, işe gidiş-geliş, turizm veya eğitim olanaklarına erişim gibi nedenlerle gerçekleşmektedir (Zelinsky, 1971, s.229-231).

Dış/Uluslararası Göç: Bir ülke sınırlarından başka bir ülkeye gerçekleşen göçü ifade eder. Dış göç iş gücü talebi, savaşlar veya siyasi baskılar gibi nedenlerle ortaya çıkabilir ve genellikle devletlerarası/uluslararası sınırları aşmayı içermektedir (De Haas vd., 2020, s.29).

Mülteci: Uluslararası hukuka göre ırkı, dini, milliyeti, belirli bir sosyal gruba üyeliği veya siyasi görüşleri nedeniyle zulüm korkusuyla ülkesini terk eden ve bu nedenle koruma arayan kişidir (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği [UNHCR], 2011, s.3).

Sığınmacı: Henüz mülteci statüsü tanınmamış, ancak benzer nedenlerle ülkesini terk etmiş kişileri ifade eder. Başvuruları karşısında olumsuz bir karar alınması durumunda, bu kişiler insani veya diğer gerekçelerle ülkede kalma izni almadıkları sürece sınır dışı edilebilirler (IOM, 2009, s.49).

Zorunlu Göç: Siyasi ve bölgesel iktidar odaklarının ortaya koymuş oldukları kurallar, savaş, siyasi baskılar, doğal afet veya insan hakları ihlalleri gibi nedenlerle kişi/grupların bulundukları yerden ayrılmaya zorlanmaları ve göç etmelerini ifade etmektedir (Petersen, s.261-262).

Gönüllü Göç: Daha iyi bir yaşam, ekonomik fırsatlar ya da eğitim gibi nedenlerle bireylerin kendi iradeleriyle yaptıkları hareketleri ifade etmektedir (De Haas vd., 2020, s. 31-33).

Türkiye’de Göçmen Kavramı: Türkiye’de göçmenler için “muhacir, mübadil, gurbetçi, Almanca, göçmen, soydaş, yabancı, mülteci, sığınmacı” gibi farklı terimler kullanılır. Balkanlar ve Kafkasya’dan Anadolu’ya göç eden Türk ve/veya Müslüman gruplara muhacir denirken, Lozan Antlaşması kapsamında Yunanistan’dan Türkiye’ye göç edenlere mübadil adı verilmiştir (Tepealtı, 2019, s. 95-97).

1.3. Göçün Nedenleri

İnsanoğlunun var olduğu ilk günden bugüne devam eden göç olgusu, günümüzde de önemli bir konu olarak değerlendirilmektedir. Tarihsel süreçte başlıca nedenleri doğa olayları, afetler, kuraklık ve kıtlık olan göç, günümüzde küreselleşme, iç savaşlar, düşük insani yaşam standartları, sağlık sorunları, çevresel etkenler, doğal afetler ve eğitim gibi birçok alandaki eksikliklerden kaynaklanabilmektedir. Bu nedenle, ülkeden ülkeye, kırsal bölgelerden kentlere veya şehirlerarası ölçekte göçlerin sıkça görüldüğü bir dönem yaşanmaktadır. Göç, olumlu ya da olumsuz durumlarla sonuçlanabilmektedir. Özellikle sanayileşme sonucunda büyüyen şehirlerde ve ülkelerde, emek arzında ve çevre kirliliğinde artışlar gözlemlenebilir. Ancak göç, aynı zamanda istihdam oranlarında artış, hızlı şehirleşme ve kamu yatırımlarındaki artış gibi olumlu etkileri de beraberinde getirebilmektedir. Bu durum, ekonomik kalkınma ve sosyal gelişim açısından pozitif etkiler yaratabilmektedir (Sırım, 2020, s.80).

Göç, bireylerin ya da toplulukların bir bölgeden diğerine veya bir ülkeden başka bir ülkeye hareket etmelerinin karmaşık nedenler kombinasyonu olarak

tanımlanmaktadır. Bu süreçte masraflar, yolculuk süresi, mesafe, ulaşım aracı temini, kültürel veya sosyal engeller gibi dezavantajlar da dikkate alınmalıdır. Göçü etkileyen nedenler arasında savaşlar, afetler, yiyecek temini zorlukları, dini veya siyasi baskılar gibi itici faktörlerin yanı sıra; daha iyi gıdaya erişim, eğitim, sağlık hizmetleri, yüksek sosyo-ekonomik düzey veya özgürlük gibi çekici etkenler de bulunmaktadır.

Göç nedenlerini açıklamada kullanılan en temel kuramlardan biri, Lee'nin (1966) geliştirdiği “*İtici ve Çekici Faktörler Kuramı*”dır. Bu kurama göre, göç kararı, bireylerin yaşam alanlarında karşılaştıkları olumsuzluklar (itici faktörler) ve hedef bölgelerde algıladıkları fırsatlar (çekici faktörler) arasındaki etkileşimle şekillenmektedir. İtici faktörler arasında işsizlik, yoksulluk, çatışmalar ve çevresel felaketler yer alırken; çekici faktörler daha iyi yaşam standartları, istihdam olanakları, eğitim ve güvenlik gibi unsurları içermektedir. Ancak Lee'nin İtme-Çekme Kuramı'nın, betimleyici olduğu, çeşitli faktörleri sıraladığı ancak bu faktörlerin nüfus hareketleri yaratacak şekilde nasıl bir araya geldiğini tam olarak açıklayamadığı ve göç olgusunu/sürecini açıklamak için yeterli olamadığı eleştirisi yapılmaktadır (De Haas vd., 2020, s.55).

Göç, farklı ülkeler arasında veya aynı ülke sınırları içinde olsun, yaşanan bölgenin olumsuz çevresel, ekonomik, siyasal veya kültürel koşullarından kaçma veya gidilecek yerin bu gibi avantajlarından yararlanma amacıyla gerçekleşir (De Haas vd., 2020, s.4). Göç kararının temelinde genellikle ekonomik ve siyasal faktörler etkilidir, ancak bu süreçte bir dizi faktör birbirine bağlı olarak rol oynamaktadır. Özetle göç literatüründe yaygın olarak kabul edilen nedenler, itici ve çekici faktörler, yapısal sosyo-ekonomik eşitsizlikler ve daha iyi bir hayat için çeşitli alanlardaki bireysel motivasyonlar gibi farklı kuramsal çerçeveler içinde ele alınmaktadır.

1.3.1. Göçün Ekonomik Nedenleri

Göçün en yaygın nedenlerinden biri, bireylerin ekonomik koşullarını iyileştirme arzusudur. İnsanların kötü sosyo-ekonomik durumları, işsizlik, bunun sonucundaki yaşam standartları ile özellikle iyi bir gelir arayışı ve bununla paralel olarak kaliteli bir hayat sürme arzusu, günümüzde göç hareketlerinin en önemli ekonomik gerekçesini oluşturmaktadır. Bilhassa genç nüfusun içerisindeki işsizliğin yoğun olması, göçe karar sürecinin önemli nedenlerinin başında gelmektedir (Aksoy, 2012, s. 294). Bu bağlamda “*Neoklasik Ekonomi Kuramı*”na göre göç, bireylerin gelirlerini maksimize etmek

amacıyla yaptıkları bir rasyonel karardır (Massey vd., s.432-438). Örneğin, gelişmekte olan ülkelerde düşük ücretler ve sınırlı iş olanakları, iş gücü göçünün temel nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, “*Yeni Ekonomi Göç Kuramı*” göçü bireysel bir kararın ötesinde, hane halkının gelirlerini çeşitlendirme stratejisi olarak ele almaktadır (Stark ve Bloom, 1985, s.173-175).

Uluslararası işçi göçleri, son yıllarda en önemli siyasal, ekonomik, kültürel ve toplumsal olaylardan birisidir. Tarih içerisinde gelişmemiş ülkelere, sanayileşmiş ülkelere doğru olan bu göçler zaman zaman devlet politikalarıyla da desteklenmektedir. Göç alan ülkelerin genel özelliklerine bakıldığında ekonomik yönden iyi, yüksek milli gelire sahip ve kaliteli yaşam standartlarına sahip olması bakımından çekici özellikleri bulunurken; göç veren ülkelerde ekonomik krizler ve işsizliğin yoğun olduğu itici faktörler bulunmaktadır (Lee, 1966, s.47-50; Tamer, 2020, s.2812). Bu durum, çalışmanın öznesi konumundaki İran İslam Cumhuriyeti bağlamında değerlendirilecek olursa, Ortadoğu ülkelerindeki işsizlik, ekonomik istikrarsızlık ve gelir dağılımındaki eşitsizlikler gibi sebepler, bu bölgeden Batı’ya doğru sürekli göç hareketlerini meydana getirmektedir yorumu yapılabilir.

1.3.2. Göçün Sosyal ve Siyasal Nedenleri

Tarih boyunca yaşanan hemen hemen her savaş, kitlesel göçlere neden olmuştur. Ekonomik faktörler, daha iyi yaşam koşulları ve yüksek ücret düzeyi gibi refah artırıcı etkenlerin yanı sıra, etnik farklılıkların sebep olduğu ayrımcılık, rejim değişiklikleri, siyasal istikrarsızlık, vatandaş mübadele politikaları gibi sosyal ve siyasal faktörler de göç hareketlerine yol açabilmektedir (Betts, 2013, s.15-25). Örneğin, Suriye iç savaşı nedeniyle milyonlarca insanın komşu ülkelere ve Avrupa’ya göç etmesi bu tür siyasal nedenlerin etkisini göstermektedir.

Savaşlar sırasında meydana gelen zorbalıklar, sivillerin maruz kaldığı zulüm, insan haklarına aykırı işkence ve baskılar, hatta katliamlar da göçe neden olabilmektedir. Siyasal rejimlerin aldığı mübadele gibi kararlar da toplu göçlere sebep olmaktadır. Ayrıca mezhep ayrılıkları, dini baskılar, gruplar arasındaki olumsuz tutum ve davranışlar da bireylerin göç kararı almasında etkili olabilir (De Haas vd., 2020, s.6-8). Bu bağlamda, 1979 yılında İran İslam Cumhuriyeti’nin ilan edilmesiyle birlikte İran’dan yaşanan göçlerin ana dinamiğini sosyal ve siyasal nedenler oluşturmuştur.

1.3.3. Göçün Sosyo-Kültürel Nedenleri

Göç alan bölgelerde sosyo-kültürel gelişmişlik düzeyinin yüksek ve yaşam kalitesinin artmış olması, insanların bu bölgelere yönelik göç etme kararlarını etkileyebilmektedir. Ayrıca, kentsel bölgelerin sağladığı gelişmiş eğitim, sağlık ve kamu hizmetleri ile daha düzenli işleyen altyapı, ulaşım ve iletişim hizmetleri, kentsel bölgelerin göç almasını teşvik etmektedir. Türkiye'de özellikle büyük şehirlerde sunulan gelişmiş sosyo-kültürel alt yapı, kırsaldan bu şehirlere yapılan göçü etkileyen bir faktördür. İnsanların göç kararlarını etkileyen bir diğer sosyal olgu da akrabalık, hemşerilik ve aile bağları gibi yakın ilişkilerdir. Daha önce göç etmiş kişilerin olumlu tutumları ve söylemleri, diğer yakın çevrelerinin de göç etmesine ve ayrıca göç edilecek yerde yeni bir barınak ve iş bulmada kolaylık sağlamada etkili olabilmektedir (Oral ve Çetinkaya, 2017, s.5).

1.3.4. Çevresel Nedenler

İnsanların yaşadığı doğal ortamın doğrudan veya dolaylı etkileri sonucunda gerçekleşen yer değiştirme süreçleri göçün çevresel nedenlerini ifade etmektedir. İklim değişikliği, doğal afetler, çevresel bozulma ve kaynakların tükenmesi gibi faktörler, bireylerin ve toplulukların yaşamlarını sürdürmelerini zorlaştırarak zorunlu göçlere neden olmaktadır (Black vd., s.448). Çevresel nedenlerle göç eden bireyler, genellikle “çevresel göçmen” veya “iklim mültecisi” gibi terimlerle tanımlanır; ancak, bu tür göçlerin tanımlanması ve uluslararası hukuk çerçevesinde ele alınması halen tartışmalı bir konudur.

İklim değişikliği, göçün çevresel nedenlerinin başında gelir. Yükselen deniz seviyeleri, kuraklık, çölleşme ve şiddetli hava olayları gibi sonuçlar, insanların yaşadıkları bölgelerdeki tarımsal üretimi, su kaynaklarını ve genel yaşam koşullarını olumsuz etkileyerek zorunlu göçe yol açmaktadır. Örneğin, Bangladeş'te artan deniz seviyesi nedeniyle kıyı bölgelerinde yaşayan milyonlarca insanın iç bölgelere veya diğer ülkelere göç etmek zorunda kalabileceği öngörülmektedir. Benzer şekilde, Afrika'nın Sahel bölgesinde kuraklık ve çölleşme, tarıma dayalı geçim kaynaklarını tehdit ederek kırsal nüfusun kitlesel göçüne neden olmuştur (IOM, 2008, s.16).

Doğal afetler, ani ve dramatik yer değiştirme süreçlerine yol açan önemli çevresel nedenlerdendir. Depremler, seller, volkanik patlamalar ve kasırgalar gibi afetler,

genellikle bireylerin yaşadıkları alanları terk etmelerine neden olur. Örneğin, 2010 yılında Haiti'de meydana gelen büyük depremin ardından milyonlarca insan, ülke içinde veya dışında yer değiştirmiştir (IOM, 2008, s.38).

Çevresel nedenlerle gerçekleşen göçler, uluslararası hukukta net bir çerçeveye sahip değildir. Özellikle “iklim mültecileri” kavramı, hukuki statüsü belirlenmediği için Birleşmiş Milletler Mülteci Sözleşmesi kapsamında korunmamaktadır (McAdam, 2011, s.11-12.). Bu durum, çevresel göçmenlerin uluslararası sistemde korunmasız bir grup olarak kalmasına yol açmaktadır. Bununla birlikte, IOM ve UNHCR gibi kuruluşlar, çevresel göçmenlerin haklarının tanınması için çalışmalar yürütmektedir.

Çevresel nedenlerle göç, yalnızca çevresel faktörlerle açıklanamaz; bu tür göçler genellikle ekonomik, siyasi ve sosyal nedenlerle birlikte gerçekleşir. Örneğin, bir bölgede çevresel bozulma yaşıyorsa, aynı zamanda yoksulluk, zayıf yönetim ve altyapı eksikliği gibi diğer faktörler de göçü tetikleyebilir (Black vd., 2011, s.448).

1.3.5. Ağlar ve Sosyal Bağlar

Göç süreçlerinde ağlar ve sosyal bağlar, bireylerin ve grupların hareketlerini kolaylaştıran en kritik mekanizmalardan birisi olarak değerlendirilmektedir. Sosyal ağlar, göçmenler ve onların potansiyel göçmen akrabaları, arkadaşları veya topluluk üyeleri arasında kurulan bağlantılar aracılığıyla, göç sürecinin hem ekonomik maliyetlerini hem de risklerini önemli ölçüde azaltmaktadır (Massey vd., s.448-449). Özellikle diaspora topluluklarının varlığı, aynı etnik ya da kültürel gruplardan yeni göçmenlerin belirli bölgelere yönelmesine katkıda bulunmaktadır.

Sosyal ağların göç üzerindeki etkisi, özellikle “zincirleme göç” (chain migration) kavramıyla ilişkilendirilmektedir. Bu süreçte, önceki göçmenler, kendilerinden sonra gelen akraba ve arkadaşlar için bir çekim merkezi oluşturmaktadır. Bu durum, göçün kümülatif bir şekilde artmasına ve belirli coğrafi bölgelerde göçmen topluluklarının oluşmasına yol açmaktadır. Ağlar sayesinde yeni gelenler iş bulma, barınma ve hukuki meseleler gibi temel sorunlarla başa çıkmak için gereken desteği daha kolay bulabilmektedirler (Boyd, 1989, s.639-643). Sosyal ağların göç süreçlerindeki rolü, önemli avantajlar sağlasa da bazı sınırlamalara da sahiptir. Örneğin, bu tür bağlar, bireylerin yalnızca kendi topluluklarına bağımlı hale gelmesine ve yerel toplumla entegrasyon süreçlerinin zayıflamasına neden olabilmektedir.

1.4. Göç Olgusuna Kuramsal Yaklaşımlar

Göç olgusunu kuramsal bir perspektiften ele alan zengin bir literatür bulunmaktadır. Göç hareketlerinin dinamikleri ve bu hareketlerin toplumlar üzerindeki etkileri, disiplinlerarası bir yaklaşımla ele alınırken, kuramsal çerçeveler bu olgunun anlaşılmasında merkezi bir rol oynamaktadır. Göç olgusuna yönelik kuramsal yaklaşımlar, bireysel motivasyonlardan başlayarak makro düzeydeki yapısal faktörlere kadar geniş bir yelpazede incelenmiştir (Castles vd., s.26). Bu bağlamda, göçü anlamak için geliştirilen kuramsal yaklaşımlar, göç süreçlerinin hem nedenlerini hem de sonuçlarını açıklamayı hedeflemektedir.

Göç olgusuna yönelik kuramsal yaklaşımları ele almak, yalnızca göçün nedenlerini değil; aynı zamanda bu süreçte ortaya çıkan sosyal, kültürel ve ekonomik etkileşimleri de kavramayı sağlamaktadır (Unat, 2002, 23-25). Örneğin, coğrafyacı Ravenstein'in "Göç Yasaları"nı formüle ettiği iki makalesi (1885-1889) bu alanın öncü çalışmaları arasında sayılmaktadır. Ravenstein'in Göç Yasaları'nın tamamlayıcısı niteliğindeki Lee'nin (1966) çalışması, göç kararlarının başlangıç ve hedef alanlarındaki "artı ve eksi" faktörler, araya giren engeller (mesafe, maddi imkânlar, göçmen yasaları vb.) ve kişisel etmenler tarafından belirlendiğini savunmaktadır. Diğer taraftan göç kuramları, Massey ve çalışma arkadaşları tarafından 1993 yılında kaleme alınan eserde iki temel başlık altında sınıflandırılmaktadır: "göçün başlangıcını açıklayan" kuramlar ve "göç hareketlerinin devamlılığını inceleyen" kuramlar (Massey vd., s.432-454). Bu çalışma, göç kuramları alanında klasik bir referans niteliği taşımaktadır.

Sosyal ağ kuramı, göç süreçlerinde aile ve topluluk bağlarının rolünü vurgularken; kurumlar kuramı, göçü yönlendiren aracılık mekanizmalarını incelemektedir (Boyd, 1989, s.639; Massey vd., s.461). Klasik kuramlar ekonomik ve bireysel nedenlere odaklanırken, yapı ve sistem kuramları göçün toplumsal/sosyal ve yerel/küresel dinamiklerine vurgu yapmaktadır. Ağ teorileri ve kültürel yaklaşımlar ise göçün sosyal ve kimliksel boyutlarını öne çıkarmaktadır. Sonuç olarak bu kuramlar, göçün başlangıç ve süreklilik nedenlerini açıklamak için kapsamlı bir çerçeve sunmakta, göç olgusunun çok boyutlu doğasını anlamamıza katkıda bulunmaktadır. Süreç içerisinde gelişen ve göçün karmaşık doğasından kaynaklanan dönüşüm ise farklı bakış açılarını ve kuramları

ortaya çıkarmaktadır. Her bir kuram, göçün farklı yönlerini ele alarak bu karmaşık sürecin anlaşılmasında merkezi bir rol oynamaktadır.

1.4.1. Ravenstein’in Göç Yasaları

Ernst Georg Ravenstein, 1871 ve 1881 yılı İngiliz nüfus sayımı istatistiklerinin verilerini kullanarak 19. yüzyılın sonlarında göç çalışmaları alanına öncülük eden bir dizi yasa önerisiyle, modern göç kuramlarının temelini atan çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu yasalar ilk olarak 1885 yılında “The Laws of Migration” başlıklı makalesinde yer almış, daha sonra 1889 yılında genişletilmiş bir versiyonu sunulmuştur. Bu çalışma, ekonomik, sosyal ve coğrafi faktörlerin göç kararları üzerindeki etkisini ortaya koyarak, bireylerin ve toplulukların neden yer değiştirdiğine dair temel ilkeler önermektedir. Buna bağlı olarak da göçü analitik ve ampirik bir model olarak açıklamaktadır (Erdoğan, 2020, s.32).

1. Ravenstein’in birinci yasası, bireylerin genellikle kısa mesafelerde göç ettiğini ifade etmektedir. Bu anlayışa göre, insanlar daha az maliyetli ve bilinmeyene yönelik riskleri azalttığı gerekçesiyle, coğrafi olarak daha yakın olan bölgelere taşınma eğilimindedir (Ravenstein, 1885, s.171). Bununla birlikte, kısa mesafeli göçlerin etkisi zamanla bir zincirleme hareket yaratarak daha uzak mesafelerde de nüfus değişikliğine neden olabilmektedir.

2. Bireylerin genellikle küçük yerleşimlerden daha büyük merkezlere doğru taşındığını öne sürmüştür (Ravenstein, 1889, s.245). Bu durum, ekonomik fırsatların büyük şehirlerde daha fazla olmasıyla ilişkili olup, köyden kente göçlerin yapısını açıklamaktadır.

3. Ekonomik sebeplerin göç kararlarında merkezi bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Bu yasa, bireylerin daha iyi çalışma koşulları, daha yüksek ücretler ve gelişmiş yaşam standartları gibi ekonomik fırsatlara erişim için göç ettiğini vurgulamaktadır (Ravenstein, 1885, s.175).

4. Erkeklerin genellikle uluslararası veya uzak mesafeli göçlerde daha aktif olduğunu, kadınlarınsa kısa mesafeli göçlerde baskın bir rol oynadığını ifade etmiştir (Ravenstein, 1889, s.248). Bu bulgu, toplumsal cinsiyet rolleri ve ekonomik katılım arasındaki ilişkileri anlamada önemli bir çerçeve sunmaktadır.

5. Ravenstein, ulaşım teknolojilerindeki gelişmelerin göç kalıpları üzerindeki etkisine de dikkat çekmiştir. Tren yolları ve buhar gemileri gibi yeniliklerin, bireylerin daha uzak mesafelere daha hızlı ve daha az maliyetle hareket etmesini sağladığını ifade etmiştir (Ravenstein, 1885, s.173).

6. Ravenstein, göçü şekillendiren itici ve çekici faktörlere de vurgu yapmıştır. Bu faktörlerin, bir yerin ekonomik, sosyal ve siyasi koşullarından kaynaklanabileceğini söylemiştir. Örneğin, savaş veya ekonomik kriz gibi şartlar insanların bir bölgeden ayrılmasına neden olurken, diğer bir bölgedeki iş imkanları veya daha iyi yaşam koşulları bireyleri o yöne çekmektedir (Ravenstein, 1889, s.250).

7. Son olarak, Ravenstein şehirlerin büyüyen birer cazibe merkezi olduğunu öne sürmüş ve göç hareketlerinin kentsel nüfusu artırıcı bir etkisi olduğunu belirtmiştir (Ravenstein, 1885, s.178).

Ravenstein'in göç yasaları, göç çalışmalarında kuramsal bir temel oluşturmakla kalmayıp, aynı zamanda saha çalışmaları ve istatistiksel analizler için bir rehber sunmaktadır. Bu yasalar, modern göç kuramları için temel bir çerçeve oluşturmakta ve günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.

Diğer taraftan, Ravenstein'in bu çalışmaları birtakım eleştirilere de maruz kalmıştır. Bu eleştirilerden ilki, Ravenstein'in göç kavramını özellikle ekonomi temelli ele alarak göçe etki eden diğer birçok faktörü göz ardı etmesidir. İkinci olarak, göç sürecini açıklarken Sanayi Devrimi sonrasında İngiltere'de oluşan ekonomik koşullar ve bunların göç sürecine etkileri üzerinde durarak dar bir çerçevede gözlem yapmış olması eleştirilere neden olmaktadır. Bu durum diğer coğrafyalarda, toplumlarda, siyasi yapılarda aynı sonuca ulaşılacağı anlamına gelmemektedir. Castles ve Miller da Ravenstein'in kuramını tarihsel olmadığı, bireysel tercihlere dayandığı ve göçmenlerin maliyet-kazanç hesaplamalarına dayalı bir tercih yaptıkları yönünde eleştirmektedir (Erdoğan, 2020, s.34).

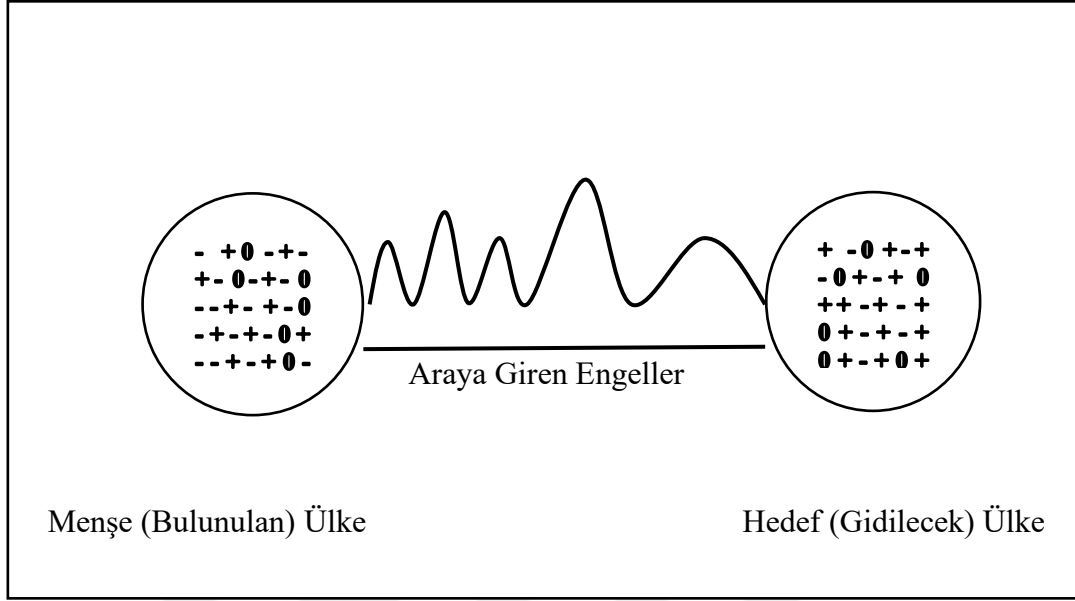
1.4.2. İtme-Çekme Göç Kuramı

Everett S. Lee tarafından 1966 yılında *Bir Göç Teorisi (A Theory of Migration)* adıyla yayınlanan makalede Ravenstein'in *Göç Kanunları (The Laws of Migration)* ile ilgili çalışmasına atıfta bulunularak bir saptama yapılmaktadır. Lee, göç eylemini gerçekleştiren kişiler için itici-çekici faktörlerin etkili olduğunu ve insanların kararlarını

bu faktörler üzerinden aldığını ifade etmektedir. Ne kadar kısa ya da uzun ne kadar kolay ya da zor olursa olsun her göç eylemi, menşe (başlangıç noktasını), hedef (gidilecek yeri) ve araya giren engeller setinden oluşmaktadır ve bu araya giren engellerin içerisinde de her zaman var olan hareket mesafesi hesaba katılmaktadır (Lee, 1966, s. 49). Bu çerçevede Lee ilk olarak göçlerin karakteristik temel ortak özelliklerini ortaya koymaya çalışmış ve bunun için de göçe ait itici ve çekici faktörleri saptamış, analizine temel oluşturacak dört temel faktör belirlemiştir. Bunlar bulunulan yer ile ilgili faktörler, gidilecek yer ile ilgili faktörler, araya giren engeller ve bireysel faktörlerdir (Lee, 1966, s.50).

Sıralanan bu dört faktör incelenirken itici ve çekici etkileri dikkate alınmaktadır. Afganistan, İran, Irak ve Suriye gibi ülkelerden gelen göçmenlerin göç kararı sürecinde, Türkiye'ye gelmelerindeki çekici faktörler ve ülkelerini terk ederken karşılaştıkları itici faktörler bu kuramla açıklanabilmektedir. Örnek olarak ilişkiler ağı, göçmenlerin Türkiye'ye gelmelerindeki çekici bir faktör değerlendirilebilmektedir. Coğrafi ve tarihi yakınlığı itibarıyla Türkiye, Osmanlı'nın son dönemi de dâhil olmak üzere önemli oranda İranlı'nın uğrak yeri olmuştur. Bu durum, kişiler arası ağlar sayesinde daha sonraki göçmenler için önemli bir etken oluşturmuştur. Özellikle 1979 İran İslam Devrimi sonrası oluşan siyasal, toplumsal ve dini yapı, ülke içinde bir kesim tarafından benimsenirken bir başka kesim tarafından baskı olarak algılanmış ve ülkeden ayrılmada itici bir etki doğurmuştur. Türkiye'nin coğrafi ve kültürel yakınlığının yanında transit konumu İranlıların üçüncü ülkelere çıkışı için önemli çekici faktörler olmuştur. Göç kararı, bu faktörlerin itici-çekici etkilerinin hesabı yapılarak gerçekleşmektedir. Bu kurama göre, hesaplamalar sonucunda artılar (çekici yanları), eksilerden (itici yanlarından) fazla ise göç eylemi gerçekleşecektir (Akyıldız, 2016, s. 140).

Şekil 1.1: Göç Sürecinde Menşe Ülke ve Hedef Ülke İle İlgili Faktörler ve Araya Giren Engeller

Kaynak: Lee'den (1966: 50) alınarak oluşturulmuştur.

İtme-Çekme Kuramında hem menşe ülkede ve hem de hedef ülkede itici ve çekici faktörler bulunmakta olup bu faktörler birlikte değerlendirildiğinde bir bütünlük oluşturmaktadır. Şekil 1, Lee'nin İtme-Çekme Kuramının grafik biçimini göstermektedir. Olumlu (+) ve olumsuz (-) işaretler sırasıyla çekme ve itme faktörlerini ifade ederek, menşe ülke ile hedef ülke arasındaki olası göç hareketini göstermektedir. Örnek olarak Afganistan, Irak ve Suriye'deki iç savaş halinin ülkede güvensizlik ve ekonomik bunalıma sebep olması gösterilebilir. Afganistan'daki bu durum göç sürecinde itici faktör olmaktadır. Yine Türkiye'nin istikrarlı ekonomisi ve güvenli ortamı aynı soydan olan ve Türkçe'nin başka bir lehçesini konuşan bir Afgan Özbek için çekici faktör olabilmektedir. Bunun yanında Türkiye'deki mültecilik durumu ve üçüncü bir ülke tarafından kabul edilme faktörü de bu göçmenler için çekici faktörler olmaktadır. Bunun dışında bir de etkisiz (0) olan faktörler de mevcut olup bunlar göç sürecini etkilememektedirler.

Kamu hizmetlerinin eksikliği, güvenli bir ortamın olmaması, yüksek suç oranlarının varlığı, kuraklık, seller, yoksulluk ve savaş gibi durumlar, göçün oluşmasında itici faktörlerdir (EASO, 2016). Çekici faktörler ise, ekonomik gelişmenin yüksek olduğu

yerler, gelirin yüksek olduğu yerler ya da daha iyi gelir durumları, güvenlik düzeyi yüksek ve işgücü piyasasına kolay ulaşım olarak sıralanabilir (Dzhioev, 2015).

İtici ve çekici faktörler dışında bir diğer faktör de araya giren engellerdir. Bunlar mesafenin uzaklığı, ulaşım imkânlarının eksikliği ve tehlikeli yolcular olarak sıralanabilir (Rani, 2018, s.7). Ayrıca “dağ” şekilleriyle temsil edilen bu engeller fiziksel engellerle sınırlı değildir. Gidilecek yer ile ilgili maliyetler, kalacak-barınma masrafları, sosyal ve kültürel farklılıklar da diğer engelleyici unsurlardır. Bu engellere devletlerin katı göç politikalarını, hukuki engellerini de ekleyebiliriz: örneğin sınır kapılarını kapalı tutmak, mevcut bulunan göçmenleri zora sokacak yasalar çıkarmak gibi faktörler sayılabilir (Aktaş, 2015, s. 201-202). Bu doğrultuda Türkiye’nin İran ile olan sınırına duvar örerek yasadışı göçü engellemeye çalışması İran’dan Türkiye’ye göç sürecinde engelleyici bir unsur olup göç sürecinde araya giren engeller olarak gösterilebilir.

Son olarak göçü kolaylaştıran veya zorlaştıran bireysel faktörler de bulunmaktadır. Bunların bazıları hayat boyunca az çok sabitken diğerleri hayat döngüsü ve hayatın bazı aşamalarında meydana gelen aşamalar ile ilişkilidir. Kişisel duyarlılıklar, anlayış, akıllılık ve başka yerdeki koşulların bilincinde olma bulunan yerdeki durumun değerlendirilmesine girer ve gidilmek istenilen yerdeki durumun bilgisi kişisel temaslara veya bilgi kaynaklarına bağlıdır (Lee, 1966, s. 51). Örneğin engelli ya da refakatiz bir göçmen için göçü zorlaştıran bir durum olması bireysel bir faktördür.

Haas, Castles ve Miller, itici-çekici faktör modellemesinin, göçmenlerin neden geri döndüğü, çoğu insanın neden hiç göç etmediği gibi soruları açıklamakta güçlükle çıktığını ifade etmektedir. Mezkur yazarlar bu modeli, diğer faktörlerin rolünü hesaba katmadan demografik, çevresel, siyasi ve ekonomik faktörlerin göçe neden olduğu için çoğunlukla belirlenimci olduğu; örneğin, kırsal alanlardaki nüfus artışının, kaynak kıtlığı ve çevresel sorunların göçle sonuçlanmak zorunda olmadığı, “nüfus baskısının” aynı zamanda kırsal yerlerde üretimin sürdürülmesi ve artırılmasını teşvik edeceği; ya da iyileştirilmiş bir eğitim ve medyanın görece yoksunluğu artırabileceği ve yerel şartlarda çok yönlü iyileşmeler yaşansa dahi cazibe merkezi haline gelen bölgelere göçü tetikleyebileceği gibi örnekler üzerinden eleştirmektedirler (De Haas vd., 2020, s.57).

1.4.3. Kesişen Fırsatlar Kuramı

Samuel A. Stouffer, 1940 yılında “Kesişen Fırsatlar: Hareketlilik ve Mesafeye İlişkin Bir Teori (Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance)” isimli çalışmayla ortaya koyduğu Kesişen Fırsatlar Kuramı ile göç kararlarını yalnızca iki yer arasındaki mesafeye indirgemeyen; aksine, bireylerin tercihlerini şekillendiren aracı faktörleri vurgulayan bir çerçeve sunmuştur (Stouffer, 1940, s. 846-847). Bu kuram, bireylerin bir yerden başka bir yere göç etme olasılığının yalnızca mesafeyle değil, yol boyunca karşılaşılan fırsatların sayısı ve niteliğiyle de doğrudan ilişkili olduğunu ifade etmektedir.

Stouffer, göç kararlarının belirlenmesinde fırsatların coğrafi dağılımının kritik bir rol oynadığını savunmakta ve bir bireyin belirli bir hedefe ulaşma ihtimalinin, bu hedefe giderken karşılaştığı alternatif fırsatlar tarafından engellenebileceğini veya yönlendirilebileceğini vurgulamaktadır (Stouffer, 1940, s. 848). Bu durumsa, bireylerin genellikle daha kısa mesafede karşılaşılabilecekleri uygun fırsatları değerlendirme eğiliminde olduklarını göstermektedir. Stouffer, göç mesafesinin göç kararını veren bireyler için son derece önemli olduğunu ifade etmesine rağmen; kentlerin çekim merkezi olmasının da göç kararının verilmesinde dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır (Erdoğan, 2020, s. 35).

Stouffer, göç davranışını açıklarken, Newton'un fiziksel çekim teorisinden esinlenen klasik göç modellerine eleştirel bir yaklaşım sunmaktadır. Mesafe ile göç arasındaki ilişkiyi doğrudan ele almak yerine, bireylerin “kesişen fırsatları” değerlendirme biçimlerine odaklanmaktadır (Stouffer, 1940, s.850). Ayrıca, fırsatların niteliği kadar algılanan erişilebilirliklerinin de bireylerin tercihlerini etkilediğini vurgulamaktadır (Stouffer, 1940, s.852). Aslında Stouffer için bir bölgeye göç ile o bölgedeki fırsatlar arasında, (göç ile mesafe arasında olmayan) doğru orantı bulunmaktadır.

Öte yandan, Kesişen Fırsatlar Kuramı, bireylerin rasyonel karar vericiler olarak varsayıldığı bir çerçeve sunmaktadır. Ancak, bu varsayım bazı durumlarda toplumsal, duygusal veya politik faktörlerin etkisini göz ardı edebilmektedir. Bununla birlikte kuram, fırsatların niteliğine ve mekânsal bağlamına odaklanan modern yaklaşımlar için önemli bir temel oluştururken; günümüzde sadece “fırsatlar” temelinde gerçekleşmeyen

göç süreçlerini tam olarak açıklayamaması ve bir bölgedeki fırsat miktarının nasıl hesaplanacağı gibi eleştirilere de maruz kalmaktadır.

1.4.4. Petersen'in Beş Göç Tipi Kuramı

William Petersen, göçün karmaşık yapısını ve çeşitliliğini anlamak için geliştirdiği “*Beş Göç Tipi Kuramı*” ile bu alana önemli bir katkı sunmuştur. Petersen, 1958 tarihli “*Genel Bir Göç Tipolojisi (A General Typology of Migration)*” adlı çalışmasında, göç hareketlerini beş temel kategori altında sınıflandırmıştır (Petersen, 1958, s.259). “Eğer bütün insanlar doğası gereği yerleşikse (ya da göçmense), neden bazıları göç ediyor, bazıları göç etmiyor?” sorusu ile başladığı çalışmasında; iç ve dış göçün önemli analizlerini genel bir çerçeveye oturtmaya çalışmıştır (Erdoğan, 2020, s.39).

- **İlkel (Primitive) Göçler:** Petersen'in sınıflandırmasında, ilkel göçler (primitive migration), doğal çevre koşullarının bireyler ve topluluklar üzerindeki doğrudan etkisiyle gerçekleşen yer değiştirme hareketlerini ifade etmektedir. Bu tür göçler, genellikle kaynakların tükenmesi, su kıtlığı veya iklim değişiklikleri gibi doğal nedenlerle göç etmek zorunda kaldığı durumlarda görülmektedir. Petersen, ilkel göçleri modern göçlerden ayıran temel unsurun, bu tür göçlerin bireylerin ekonomik ve toplumsal tercihlerine değil, hayatta kalma zorunluluğuna dayandığını belirtmektedir. Örneğin, tarih öncesi dönemdeki göç hareketleri, bu kategoriye dahil edilebilir (Petersen, s.259).

- **Zoraki (Forced) ve Yönlendirilen (Impelled) Göçler:** Petersen, ilkel göçlerde harekete geçiren etkenin ekolojik baskı olduğunu; ancak, zorunlu göçlerde bu etkenin devlet veya işlevsel olarak eşdeğer toplumsal kurumlar olduğunu iddia etmektedir. Bu süreçte bireyler veya gruplar, baskı ve teşviklerin etkisiyle yer değiştirmeye zorlanmaktadır (Petersen, s.261). Örneğin, ekonomik teşviklerle göç eden işçiler veya kolonizasyon süreçleri, savaş dönemlerindeki nüfus mübadeleleri vb. göç süreçleri bu türlere örnek olarak gösterilebilir.

- **Serbest (Free) Göç:** Buradaki temel ayrım, daha önce tanımlanan göç tiplerinde süreç, göçmenin/bireyin iradesi dışında doğal süreçler veya devlet/kurumların baskısı/yönlendirmesi sonucu meydana gelmekteyken; Serbest Göç tipinde göçmenin/bireyin serbest iradesi söz konusudur. Petersen bu göç tipine örnek olarak, 19

yüzyılda Avrupa'dan gelen denizaşırı göçleri gösterirken, bu tip göçün ekonomik faktörler tarafından güçlü bir şekilde yönlendirildiğini vurgulamaktadır (Petersen, s.263).

- **Kitlesel (Mass) Göç:** Petersen, grup göçünü, geniş bir nüfusun kolektif bir şekilde bir yerden başka bir yere taşınması olarak tanımlamaktadır. Bu tür göç genellikle büyük sosyal, politik, teknolojik veya ekonomik değişimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle iletişim ve ulaşım alanlarındaki teknolojilerin gelişmesiyle, sadece fiziki mesafeler değil; sosyal mesafeler de giderek azalmaktadır. Bu durumsa bireysel olarak göç eden kişilerin tecrübe aktarımları sonrasında göçün kitleselleştirme eğilimini artırmaktadır. Petersen, 1861-1870 yılları arasında İsveç'ten Amerika'ya gerçekleşen göçün her yıl artış göstermesini ve sahip olduğu örüntüsünü bu konuya örnek olarak göstermektedir (Petersen, s.263-264).

Petersen'in göç sınıflandırmaları, her göç hareketinin özgün bir bağlama sahip olmasından ve tek bir kategoride değerlendirilmesinin göçün dinamiklerini anlamada eksik kalacağından; zorunlu ve serbest göç ayrımının, özellikle bireylerin göç kararlarındaki farklı derecelerdeki gönüllülük ve zorunluluğu göz ardı ettiğinden, zira ekonomik zorluklar nedeniyle göç eden bireylerin deneyimlerinin tamamen aynı motivasyona ve sürece sahip olmadığından dolayı yeterince açıklanamayacağından ve günümüzde küreselleşme, teknoloji ve uluslararası politika gibi yeni dinamikler tarafından şekillenen göç sürecinin tam yansıtlamadığından dolayı çeşitli eleştirilere muhatap olmaktadır (Skeldon, 1997, s.55; De Haas, 2010, s.244).

1.4.5. Neoklasik Ekonomi Kuramı

20. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkan Neoklasik ekonomi kuramları, göçün bireylerin yaşam standartlarını iyileştirmek için verdikleri rasyonel ekonomik kararları ile şekillendiğini savunurken, bireylerin gelirlerini maksimize etme motivasyonu ile hareket ettiği bireysel düzey (mikro düzey) ile ülkeler arasındaki ücret ve istihdam koşulları arasındaki farklılıklar gibi yapısal belirleyicileri (makro düzey) birlikte ele almaktadır. Örneğin, gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelere göre daha yüksek maaşlar ve iş fırsatları sunmakta ve bu da iş gücünün hareketliliğine yol açmaktadır. Bireyler, düşük ücretli ve işgücü fazlası bulunan bölgelerden, yüksek ücretli ve işgücü kıtlığı bulunan yerlere doğru hareket etmektedirler. Bu model, bireylerin, göç

ettikleri yerin ekonomik fırsatlarını değerlendirerek, kendilerine en uygun koşulları seçtiklerini varsayımına dayanmaktadır (Harris & Todaro, 1970, s. 126).

Neoklasik Ekonomi Kuramı, göçün temel nedenlerini anlaşılabilir kılarken, aynı zamanda göçün evrensel bir olgu olarak, yalnızca ekonomik fırsatların artmasıyla değil, aynı zamanda iş gücü piyasasındaki yapısal dengesizliklerin de bir sonucu olarak ortaya çıktığını ileri sürmektedir (Massey vd., s.437). Harris ve Todaro tarafından göç, kırsal sektördeki işgücü fazlasının endüstriyel ekonomiye işgücü sağladığı kalkınma sürecinin önemli bir parçası olarak tanımlanmaktadır ve temelde Neoklasik Ekonomi Kuramı, gelişmekte olan ülkelerdeki köyden kente göçü açıklamak için geliştirilmiştir (Harris ve Todaro, s. 127).

Daha sonra bu model Thomas Bauer ve Claus Zimmermann tarafından 1998 yılında yapılan “Crossing Border: Regional and Urban Perspectives on International Immigration” başlıklı çalışmayla, göçün mali ve sosyal maliyetleri gibi diğer etmenleri de kapsayacak şekilde geliştirilmiştir (De Haas vd., 2020, s.57).

Neoklasik kuram, göç kararlarını sadece ekonomik nedenlere indirgeyerek; sosyal, kültürel veya politik faktörleri yeterince dikkate almadığı gerekçesiyle gerçek hayattaki göç süreçlerini açıklamakta yetersiz kalmasıyla eleştirilmektedir (De Haas vd., 2020, s.58). Örneğin, aile bağları, sosyal sermaye ve kültürel normlar gibi unsurların bireylerin göç kararlarını önemli ölçüde etkilediği (Massey vd., s.432); savaş, çatışma, otoriter rejimler ve insan hakları ihlalleri gibi nedenlerin, göç kararlarını ekonomik faktörlerden daha fazla etkileyebileceği (Castles, 2003, s.19); göç hareketlerini genellikle tek yönlü olarak ele aldığı ve geri göç gibi çok yönlü hareketleri yeterince açıklayamadığı ve göç süreçlerini basitleştirerek bireylerin rasyonel karar alıcılar olduğu varsayımına dayanmasından dolayı özellikle düzensiz göç veya zorunlu göç gibi durumları açıklamakta yetersiz kalacağı (De Haas, 2010, s.238) gibi nedenlerden dolayı eleştirilmektedir.

1.4.6. Emek Göçünün Yeni Ekonomi Kuramı

Tarihsel süreç içerisinde göç akışları daha heterojen ve karmaşık bir hal almış, 20. yüzyılın sonlarında bu olguyu açıklamaya yönelik yeni kavramsal çerçeveler geliştirilmiştir. “Emek Göçünün Yeni Ekonomi Kuramı (*The New Economics of Labour Migration*)”, neoklasik ekonomi kuramının bireyselci yaklaşımını eleştirerek göçü, aile

ya da hane halkı temelli bir karar olarak ele almakta ve bu süreçte hane halkı ve sosyal bağların önemini vurgulamaktadır (Stark & Bloom, 1985, s.173).

Emek Göçünün Yeni Ekonomi Kuramı'na göre göç, yerel gelir kaynaklarının başarısız olması ya da risk altına girmesi durumunda hane kaynaklarını çeşitlendirme olanağı sağlamaktadır (Stark & Bloom, s.174). Göç, bu bağlamda, sadece gelir düzeyini artırmak için değil, aynı zamanda ekonomik belirsizliklere karşı bir güvenlik ağı oluşturmak amacıyla gerçekleştirilen bir süreçtir (De Haas vd., 2020, s.65). Böylece, göç eden bireylerin ülkede kalan yaşlı akrabaları ve diğer aile üyeleri, göçmenlerin gönderdikleri dövizlere dayanarak refahlarını koruyabilmektedirler. Bu durum, özellikle sosyal refah mekanizmalarının yetersiz olduğu gelişmekte olan ülkelerde büyük önem taşımaktadır. Asya ülkelerinden (Bangladeş, Sri Lanka, Endonezya vb.) birçok işçinin Körfez ülkelerine gelerek çalışıp ailelerine para göndermesi, bu durumu izah etmek için örnek olarak gösterilebilir (Taylor, 1999, s.70-72).

1.4.7. Dünya Sistemleri Kuramı

Immanuel Wallerstein tarafından geliştirilen “*Dünya Sistemleri Kuramı (World-Systems Theory)*”, göçü küresel ekonomik ve yapısal eşitsizliklerin bir ürünü olarak ele almakta ve bu bağlamda göçü, dünya ekonomisinin merkez (core), yarı-çevre (semi-periphery) ve çevre (periphery) ülkeler arasındaki eşitsizliklerle açıklamaktadır (Wallerstein, 2011, s.27). Göç olgusu, bireysel kararlar veya yerel ekonomik faktörlerden ziyade, tarihsel ve yapısal dinamikler çerçevesinde analiz edilmektedir. Bu kuram temelde, Kapitalizmin gelişmiş ülkelerden çevresel kapitalist olmayan toplumlara doğru genişlemesiyle, bu bölgeler arasında göç akışları ortaya çıktığını savunmaktadır (Piore, 1979, s.13-15 ve s.53-56; Portes & Walton, 1981, s.21-25 ve s.73-76).

Wallerstein'a göre, kapitalizmin başarısı, merkez ile çevre arasında bir iş bölümünün yaratılmasına ve sürdürülmesine bağlıdır (Ragin & Chirot, 1999, s.294). Bu çerçeveden bakıldığında kapitalist ekonomik ilişkilerin, kapitalist olmayan toplumların nüfusunu başka ülkelere göç etmeye eğilimli mobil nüfus haline getirdiği yorumu yapılabilmektedir (Erdoğan, 2020, s.45).

Bu yaklaşımda göç sermaye birikimi için bir çeşit ucuz emek hareketidir ve göçün sebebi kapitalist sermaye birikiminin ucuz iş gücü ihtiyacıdır. Sermaye birikiminin artması ve devamlılığını sağlamak için eşitsiz kalkınmanın ve az gelişmiş ülkelerin

kaynaklarının sömürülmesine devam edilmektedir (Aktaş & Şahin, 2019, s.225). Çevre bölgelerin Kapitalist ekonomiye dahil edilmesi ve beraberinde çok uluslu şirketlerin büyümesi, kırsal değişimi hızlandırmış ve köylüler ile tarım işçilerini geçim kaynaklarından mahrum bırakarak onları yoksulluğa, kırsaldan kente göçe, hızlı kentleşmeye ve kayıtdışı ekonomilerin büyümesine yol açmaktadır (De Haas vd., 2020, s.60).

1.4.8. İkili İşgücü Piyasası Kuramı

Michael J. Piore tarafından geliştirilen “İkili İşgücü Piyasası Kuramı (*Dual Labor Market Theory*)” emek göçünün kaynak ülkeler üzerindeki etkilerini ele alan Yeni Ekonomi Kuramı’ndan farklı olarak, göçün yapısal nedenlerine ve hedef ülkelerdeki etkilerine değinmektedir. Bu kuram, modern endüstriyel toplumların iş gücü piyasalarının iki ana segmentten oluştuğunu öne sürmektedir: “*primary sector/birincil iş gücü piyasası*” ve “*secondary sector/ikincil iş gücü piyasası*” (Piore, 1979, s.35). Birincil iş gücü piyasası, yüksek ücretler, iş güvencesi ve terfi olanakları gibi avantajlarla karakterize edilirken; ikincil iş gücü piyasası, düşük ücretler, güvencesiz çalışma koşulları ve sınırlı kariyer fırsatları ile tanımlanmaktadır. Piore’a göre, gelişmiş ülkelerdeki yerel iş gücü, genellikle ikincil iş gücü piyasasında yer alan düşük statülü işlerde çalışmayı reddetmektedir (Piore bu durumu, Amerika’daki zenciler ile beyaz Amerikalılar ya da Amerikalılaştırmış beyazlar üzerinden anlatmaktadır). Bu nedenle, göçmen işçiler, bu boşluğu doldurmak için ikincil iş gücü piyasasında önemli bir rol oynamaktadır (Piore, 1979, s.15-16).

Piore’ye göre modern sanayi toplumlarındaki işgücü piyasaları, yabancı işçilere olan sürekli bir talebe sahiptir ve bu talep, yerli işçilerin işgücü piyasasının alt kademelerindeki düşük statülü işleri kabul etmemesi sonucu oluşan işgücü piyasasından kaynaklanmaktadır. Piore’nin yurt içi işsizlik yüksek miktarlarda olduğunda dahi göç sürecinin devam etmesinin nedenine ilişkin yaptığı açıklamaların temel unsuru, motivasyon, statü, prestij gibi olgulardır. Zira yerel işçiler işsiz olsalar dahi tarım, hayvancılık, inşaat vb. düşük statülü işlerde çalışmayı istememektedirler (De Haas vd., 2020, s.64).

Piore, uluslararası alanda gerçekleşen bu göçün, gelişmiş ekonomilerin üretim işlerini (montaj hattı, giysi imalatı, inşaat vb.) gerçekleştirmek ve hizmet alanında

görevlendirmek amacıyla düşük vasıflı işçilere olan yapısal ve kronik talebinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Amerika ve Avrupa kıtasındaki imalat sanayinin talebi 20. yüzyılın ortalarına kadar vasıfsız işçiler üzerinden sağlanırken birçok bölgeden bu alanlara göç akışları olmuştur (De Haas vd., 2020, s.64).

1.4.9. Ağ Teorisi Kuramı

“*Ağ teorisi kuramı (Network Theory)*”, göç deneyimlerinin göçmenlerden, ülkede kalan akraba ve arkadaşlara aktarılmasıyla uluslararası göçün devam ettiğini yani bu süreçte sosyal bağların ve ilişkilerin büyük bir önem arz ettiğini ifade etmektedir. Bu teori, bireysel göç kararlarının yalnızca ekonomik ya da politik nedenlerle değil; aynı zamanda, göçmenler arasındaki sosyal ağlar aracılığıyla şekillendiğini savunmaktadır (Boyd, 1989, s.641). Sosyal ağlar, göçmenler ve potansiyel göçmenler arasında bilgi, destek ve kaynak akışını sağlayarak, göçün maliyetini ve riskini azaltmaktadır. Bu süreç, zincirleme göç (*chain migration*) olarak bilinen bir çarpan etkisi yaratmaktadır (Boyd, 1989, s.647-648). Yeni göçmenler, göç maliyetleri ve risklerinin azalması avantajıyla göç etmekte ve süreç, bir doyum noktasına ulaşana kadar tedrici/aşamalı olarak devam etmektedir.

Daha önce göç etmiş bireyler, geride kalanlar için bilgi ve destek sağlayarak onların da göç etmesini teşvik etmektedirler (Massey vd., s.449). Örneğin, 1970’lerde Meksikalı göçmenlerin büyük çoğunluğu aile ve işveren bağlantıları aracılığıyla ABD’de resmi olarak ikamet izni almışlardır (De Haas vd., 2020, s.77). Ya da Türkiye’den Almanya’ya giden işçiler bu konunun önemli örnekleri arasında sayılabilirler. Aynı zamanda sosyal ağlar, göçmenlerin hedef ülkeye uyumunu kolaylaştırırken, aynı zamanda yeni göçmenlerin ekonomik, sosyal ve kültürel entegrasyonunu hızlandırmaktadır.

1.4.10. Kuramsal Teori Kuramı

“*Kuramsal Teori (Institutional Theory)*”, kâr amacı güden (örneğin, insan kaçakçılığı ağları) ve kâr amacı gütmeyen (örneğin, insani yardım örgütleri) kurumların, büyük bir göçmen potansiyeli ile gelişmiş bölgelere girişteki hükümet kısıtlamaları arasındaki uyumsuzluktan nasıl yararlandığını açıklamaktadır. Bu yaklaşım, kadınlar, çocuklar ve yaşlılar gibi savunmasız grupların haklarının korunması ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi için çalışan insani yardım kuruluşlarının rolünü

vurgulamaktadır (Massey vd., s.450-451). Douglas Massey, Joaquin Arango, Graeme Hugo, Ali Kauaouci, Adela Pallegirino ve Edward Taylor tarafından yapılan “Uluslararası Göç Teorileri: Bir İnceleme ve Değerlendirme (Theories of International Migration: A Review and Appraisal)” başlıklı çalışmada süreç şu şekilde ifade edilmektedir:

Göç uluslararasılaşmaya başladığında, sermaye bakımından gelişmiş ülkelere yönelen yoğun göç talebi ile bu ülkelerin sunduğu sınırlı sayıdaki yasal göç imkânı arasında belirgin bir dengesizlik ortaya çıkmaktadır. Bu yapısal uyumsuzluk, söz konusu talebi karşılamak üzere çeşitli özel aktörlerin ve kuruluşların devreye girmesine zemin hazırlamaktadır. Merkez (çekirdek) ülkelerin göçü sınırlandırmak amacıyla inşa ettikleri hukuki ve fiili engeller, göçün kâr amacıyla organize edildiği alternatif ve çoğu zaman yasadışı bir ekonomik alanın oluşmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda gelişen yeraltı piyasaları, göçmenlerin sömürüye ve çeşitli mağduriyet biçimlerine açık hale gelmesine neden olmaktadır. Öte yandan hem yasal hem de belgesiz göçmenlerin haklarını savunmak ve karşılaştıkları olumsuz koşulları hafifletmek amacıyla, özellikle gelişmiş ülkelerde gönüllü ve insani yardım odaklı kuruluşlar faaliyet göstermektedir. Kâr amacı güden aktörler ve bireysel girişimciler ise göçmenlere, yeraltı piyasasında belirlenen bedeller karşılığında sınır geçişlerinin organize edilmesi, gizli taşımacılık, iş bulma aracılığı, sahte belge ve vize temini, evlilik yoluyla yasal statü kazanma gibi çeşitli hizmetler sunmaktadır. Buna karşılık insani yardım kuruluşları, göçmenlere danışmanlık, sosyal destek, barınma, belge temini ve göç hukuku alanında rehberlik sağlayarak sürece müdahil olmaktadır. Zaman içerisinde bu aktörler, göçmen toplulukları tarafından daha iyi tanınmakta ve kurumsal süreklilik kazanarak, göçmenlerin hedef ülkelerdeki işgücü piyasalarına erişiminde işlevsel bir sosyal sermaye biçimi oluşturmaktadır (Massey vd., s.450-451).

1.5. Toplumsal Cinsiyet ve Göç: Feminist Yaklaşım

Göç olgusu, bireylerin ve toplumların ekonomik, sosyal, politik ve çevresel nedenlerle yer değiştirmelerini ifade eden çok boyutlu bir süreçtir. Ancak bu süreçlerin toplumsal cinsiyet bağlamındaki etkileri, uzun yıllar boyunca göç literatüründe yeterince yer bulmamıştır. Göç literatürü, uzun yıllar boyunca erkek deneyimlerini merkeze alıp kadınların göç süreçlerindeki rollerini ıskalamış ya da marjinalize etmiştir. 1970'lere

kadar göçle ilgili yazılarda göç eden kadınlar, erkek tarafından gerçekleştirilen bir olayın edilgen figüranı olarak ele alınıp incelenmiştir. Göç, ailenin eşitsiz cinsiyetçi ilişkilerinin ön plana çıktığı, çoğunlukla erkek, aile büyükleri veya cemaat tarafından alınan bir karar olarak kavranmıştır (Şeker ve Uçan, 2016, s. 205).

Feminist göç kuramları ise kadınların göç süreçlerindeki deneyimlerini, öznelliklerini ve toplumsal cinsiyet normlarının bu süreçlere etkisini analiz eden bir perspektifi ortaya koymaktadır. Bu kuramlar, göçün sadece ekonomik veya politik bir fenomen olmadığını; ataerkil yapıların göç süreçlerini nasıl şekillendirdiğini sorgularken (Sezer Şanlı, 2019, s. 288-289) aynı zamanda kadınların ev içi ve kamusal alandaki görünmeyen emeğini ortaya çıkaran bir çerçeve sunmaktadır.

Göç çalışmalarında kadınların rolü, on yıllar içerisinde değişim göstermiş ve farklı akademik yaklaşımlarla ele alınmıştır. 1960'larda göç literatürü büyük ölçüde ekonomik nedenlere odaklanmış ve genellikle erkeklerin iş gücüne katılımını merkeze almıştır. Bu dönemde göç sürecinde kadınlar, “görünmeyen”, “pasif” bireyler olarak değerlendirilmiştir (Boyd ve Grieco, 2003, s.7). Kadınların göç süreçlerindeki rolleri, eşlerine bağımlı bireyler ya da aile içi roller çerçevesinde ele alınmış, kadınlar göçün aktif özneleri olarak görülmemiştir. Elizabeth M. Grieco ve Monica Boyd (2003) çalışmalarında konuya aşağıdaki şekliyle değinmişlerdir:

“Göç sürecinde kadınları ihmal etmenin ve basmakalıplaştırmanın yanı sıra, göç araştırmaları sıklıkla cinsiyet ve göç arasındaki etkileşimleri tam olarak açıklamaz veya vurgulamaz. Cinsiyete duyarsızlık, araştırmacıların analizlerde cinsiyeti yalnızca bir değişken veya alt popülasyon olarak eklemesi ve gizli kavramsal çerçeveyi yeniden değerlendirmemesi veya cinsiyet farklılıklarını açıklamak için yeni modeller geliştirmemesi durumunda ortaya çıkar”.

1970'ler, feminist hareketlerin güçlenmesiyle birlikte toplumsal cinsiyet çalışmalarının yükselişe geçtiği bir dönemdir. Bu dönemde, göç literatürüne yönelik eleştiriler artmış ve kadınların göç süreçlerindeki rollerinin ihmal edildiği vurgulanmıştır. Hondagneu-Sotelo (1994, s. 5), bu dönemin önemli bir eleştirisini yaparak kadınların sadece pasif bireyler olarak değil, göç kararlarında aktif özneler olarak ele alınması gerektiğini savunmuştur. Feminist yaklaşımlar, kadınların göç sürecindeki özgün deneyimlerini ve karşılaştıkları toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini görünür kılmaya başlamıştır. Kadınların göç hareketlerinin, erkekten bağımsız ve bireysel bir çerçevede

ele alınması fikri, ilk kez uluslararası düzeyde gerçekleştirilen kadın konulu konferanslarda örneğin Birleşmiş Milletler Dünya Kadın Konferansı (1975, Meksika) ve Kadınların On Yılı Üzerine Dünya Konferansı (1980, Kopenhag) gündeme gelmiştir (Şeker ve Uçan, 2016, s. 205).

1980'ler, kadınların göç süreçlerindeki emeğinin görünür kılındığı bir dönemdir. Bu dönemdeki çalışmalar, kadın göçmenlerin ev içi hizmetler, çocuk bakımı ve yaşlı bakımı gibi alanlarda yoğun olarak istihdam edildiğini ortaya koymuştur. Parrenas (2001, s.102-105), bu dönemde kadın göçmenlerin “bakım emeği” üzerinden küresel ekonomiye katkısını ele almış ve bu emeğin nasıl sömürüldüğünü göstermiştir. Ayrıca, feminist göç kuramları ataerkil yapıların kadınların göç süreçlerindeki etkisini eleştirmiş ve kadınların “çift yük” olarak adlandırılan ev içi ve kamusal alandaki sorumluluklarını ve sıkışmışlıklarını ortaya koymaktadır (Chant & Radcliffe, 1992, s.22).

1990'larda küreselleşme süreci hızlanmış ve göç süreçleri daha da karmaşık hale gelmiştir. Bu dönemde yapılan çalışmalar, kadınların göç süreçlerindeki rollerini küresel ekonomik düzenin bir parçası olarak incelemiştir. Ehrenreich ve Hochschild, özellikle bakım göçü üzerine odaklanarak, göçmen kadınların düşük ücretli işlerdeki emeğinin, gelişmiş ülkelerin ekonomilerini desteklediğini, bu süreçte kadın emeğinin maruz kaldığı sömürü biçimlerini ve ataerkil yapıları yeniden ürettiğini savunmuştur (Ehrenreich & Hochschild, 2004, s.55-60).

2000'li yıllardan itibaren göç literatürü, kadın göçmenlerin deneyimlerini çok boyutlu bir perspektifle ele almaya başlamıştır. Toplumsal cinsiyetin yanı sıra sınıf, etnisite ve kimlik gibi faktörlerin de göç süreçlerini nasıl şekillendirdiği incelenmiştir. Bu bağlamda, kesişimsellik (intersectionality) kavramı, toplumsal cinsiyet çalışmalarında, bireylerin kimlikleri ve deneyimlerinin birbirinden bağımsız değil, birbiriyle etkileşim içinde olduğunu vurgulayan analitik bir çerçeve olmuştur (Kemahlı Garipoğlu, Yıldız Karakoç ve Sezer Şanlı, 2023, s. 1143-1146). Bu kavram özellikle cinsiyet ile etnisite, sınıf, cinsel yönelim ve diğer baskı biçimlerinin kesişiminden kaynaklanan eşitsizlikleri anlamada büyük önem taşımaktadır. Kimberle Crenshaw'un (1991, s. 1244-1245) “*Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color*” adlı makalesinde belirttiği gibi, örneğin siyah kadınların maruz kaldığı ayrımcılık, salt ırkçılık veya cinsiyetçilikten ayrı açıklanamayacak şekilde aynı anda ve

birbirini güçlendirerek ortaya çıkar; bu yüzden feminist teori ve politika analizlerinin bu tür çoklu baskı mekanizmalarını hesaba katması gerekmektedir. Ayrıca, kadın göçmenlerin kendi topluluklarındaki dönüştürücü rolleri ve direniş mekanizmaları da bu dönemin odak noktalarından biri olmuştur. Bu çalışmalar, göç süreçlerini daha kapsayıcı bir anlayışla ele almayı sağlamıştır. Özellikle, Mahler ve Pessar, bu dönemde toplumsal cinsiyetin göç literatürüne nasıl entegre edildiğini ayrıntılı biçimde incelemiştir (Mahler & Pessar, 2006, s. 28-30).

Toplumsal cinsiyet rolleri, göç süreçlerinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Kadınların göçü, çoğu zaman aileye destek olma, eğitim veya sağlık gibi daha iyi yaşam şartları arayışıyla şekillenirken, erkeklere oranla daha fazla ayrımcılıkla karşılaşmaları söz konusu olmaktadır (Morokvasic, 1984, s.889). Ayrıca, göç süreçlerinde kadınların karşılaştığı insan ticareti, cinsel istismar ve çalışma koşullarındaki kötü muamele gibi sorunlar, toplumsal cinsiyet dinamiklerinin önemini daha da vurgulamaktadır (Piper, 2008, s.128).

Günümüzde göç hareketlerinin dinamiklerinde belirgin bir değişim gözlemlenmektedir. Bu değişimlerden biri, göçün “feminenleşmesi” olarak adlandırılan, kadın göçmenlerin toplam göçmen nüfusu içindeki oranının yıllar içinde artış göstererek neredeyse birbirine eşdeğer hane gelmesi ve göçmen kadınların göç süreçlerindeki rolleri ile öne çıkmalarıdır. Bu durum, kadın göçmenlerin ekonomik, sosyal ve kültürel etkilerini daha belirgin hale getirmektedir.

Feminist göç kuramları, kadınların sadece göç süreçlerinin bir parçası değil, bu süreçleri dönüştüren aktif özneler olduklarını da ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, göç çalışmalarına daha kapsayıcı ve eşitlikçi bir perspektif kazandırmaktadır¹. Bu bakımdan, feminist kuramın göçe dair yaklaşımları, Kadın göçmenleri temel alan çalışmamız açısından da merkezi önemde yer almaktadır.

¹ “Kadın ve Göç” konusunda daha fazla tematik okuma yapmak için bkz. <https://www.migrationpolicy.org/about/select-references-women-and-migration>

İKİNCİ BÖLÜM

1979 İRAN İSLAM DEVRİMİ ÖNCESİ VE SONRASINDA İRAN'DA TOPLUMSAL YAPI VE GÖÇÜN SOSYOLOJİSİ

11 Şubat 1979 tarihinde gerçekleşen İran İslam Devrimi, 1 Şubat 1979'da Ayetullah Ruhullah Musevi Humeyni'nin on beş yıl aradan sonra son sürgün yeri olan Fransa'dan Tahran'a gelerek devrimin rehberliğini üstlendiği, İran'daki otoriter monarşi geleneğinin son temsilcisi olan Muhammed Rıza Şah ile Pehlevi yönetiminin son bulduğu, siyasal, iktisadi ve toplumsal bir dizi hadisenin sonucu olarak meydana gelmiştir. Bu hadiseler, devrimden kısa bir süre sonra Ayetullah Humeyni rehberliğinde Şii ulemanın yönetimde olduğu, İslam Hukuku ve Şia Mezhebi'nin² pratiklerine göre şekillenen, teokrasi ve demokrasi yönetim biçimlerinin birlikte tatbik edildiği ve İslam Cumhuriyeti olarak adlandırılan bir yönetim biçimine dönüşmüştür (Algar, 1396/2017, s. 258).

20. yüzyılın en büyük toplumsal ve siyasal gelişmelerinden birisi olarak değerlendirilen İran Devrimi'nin meydana gelmesinde ve bu devrimin İslami bir hüviyet kazanmasında, Şii ulemanın son bir asırlık süreç içerisinde toplumsal ve siyasal alanda tedricen güç kazanmaya başlaması ile toplumsal olayları konsolide edebilme gücünün etkili olduğu kadar (Akhavi, 1983, s. 219-221; Skocpol, 1982, s. 276-279; Isaloo, 2018, s. 79-80); Pehlevi yönetiminin dönüştürücü bir diktatör rolü üstlenerek toplumsal ve

² İran, tarihsel olarak On İki İmamcı (İsna Aşeriyye) Şiilik mezhebine mensup bir toplum yapısına sahiptir ve bu mezhep, İran'da hem dini hem de siyasal meşruiyetin temel dayanaklarından biri olmuştur. İsna Aşeriyye Şiiliği, **Ali ibn Ebu Talib (Hz. Ali), Hasan ibn Ali, Hüseyin ibn Ali, Ali Zeyn el-Abidin, Muhammed Bakır, Cafer Sadık, Musa Kazım, Ali Rıza, Muhammed Taki, Ali Naki, Hasan Askeri ve Muhammed bin Hasan el-Mehdi** (gaybete çekilmiş on ikinci imam) olarak kabul edilen on iki imamı rehber olarak benimser (Momen, 1985, s. 11-13; Nasr, 2007, s. 152-154). Bu imamlar hem dini otoriteyi temsil eden kutsal figürler olarak hem de tarihsel süreçte Şii toplulukların toplumsal ve siyasal kimliğinin şekillenmesinde merkezi bir rol oynamışlardır. İran'da bu mezhep, devlet politikalarında, toplumsal normlarda ve hukuki düzenlemelerde belirleyici bir etkindir ve özellikle Safevilerden itibaren devletin meşruiyetini güçlendiren temel ideolojik çerçeveyi oluşturmuştur (Momen, 1985, s. 14-16).

geleneksel dinamikleri dikkate almadan faaliyete geçirmek istediği bir dizi reformlar ve bunun toplumsal, siyasal ve iktisadi alandaki yansımaları da bir o kadar etkili olmuştur (Ramazani, 1974, s. 130-135).

İran’da Şii ulema son bir asırlık süreç içerisinde, İngilizlere tanınan imtiyaza tepki olarak Ayetullah Mirza Hasan Şirazi’nin 1891 yılında verdiği meşhur Tütün Fetvası ile sosyal ve siyasal alandaki gücünü daha da görünür kılmış, özellikle I. ve II. Dünya Savaşları döneminde İran topraklarının jeo-stratejik öneminden dolayı bu ülkeye hakim olma girişimleri sırasında Rus ve İngiliz işgaline karşı verdiği fetvalarla ve 1906 yılında Meşrutiyet Devrimi’ndeki tutumuyla da o dönemde yaşanan toplumsal ve siyasal vakalarda önemli bir rol üstlenmiştir (Keddie, 1966, s. 35).

1926 yılında taç giyerek Şahlığını ilan eden ve Kaçar Hanedanlığı’nı sona erdiren Rıza Han döneminde, toplumsal alandaki çağdaş/batılı dönüşümü hedefleyen reform adımları başlamıştır. Özellikle 1930’lu yıllar başladığında Rıza Han’ın yönetim üzerindeki gücü pekişmiş ve ulema sınıfının Kaçar dönemindeki en önemli mobilizasyon alanı olan eğitim ve yargı (Şer’i mahkemeler) üzerindeki etkinliği önemli düzeyde sınırlandırılmıştır (Halliday, 1982-83, s. 199). Ulema ile Pehleviler arasında bu dönemde başlayan çatışma, Rıza Han’ın İsfahan ve Kum’daki dini ilim havzalarının faaliyetlerini sıkı bir şekilde kontrol altında tutması ve 1930’lu yıllarda yönetim üzerindeki gücünü pekiştirmesi sonucunda daha düşük şiddette bir seyir izlemiştir.

1941 yılında babası Rıza Han’dan yönetimi devralan oğlu Muhammed Rıza Pehlevi döneminde de bu adımlar devam ettirilmiştir. Özellikle 1940’lı yıllarda diğer siyasal gruplar da önceki dönemlere görece daha rahat bir hareket alanı bulduklarından dolayı bu çatışma durumu sadece ulema sınıfı ile değil, siyasi ve sosyal diğer grupları da kapsayacak bir şekilde devam etmiştir. Muhammed Rıza Şah’ın yönetime gelmesini müteakip ulema ve devlet arasındaki çatışma ilerleyen yıllarda şiddetini artırmıştır (Tandoğan, 2016, s. 69).

1950’li yıllara gelindiğinde, İran’ın doğal zenginliklerinden İranlılardan ziyade batılı devletlerin yararlanıyor olması ve İran’ın petrol gelirlerinden elde ettiği payın çok düşük olması, Muhammed Musaddık önderliğindeki Milli Cephe siyasetçileri ve İran halkı tarafından yoğun bir şekilde eleştirilmiştir. Aynı zamanda İran’ın batılı bir hayat tarzına kavuşması için Şah’ın gerçekleştirdiği reformlar da hem toplumsal kesim

içerisinde hem de ulema içerisinde büyük bir muhalefet yaratmıştır. Toplumsal alanda giderek yayılan ve önemli muhalif hareketler ortaya çıkaran bu konular, 1950’li yılların başında Muhammed Musaddık’ın Başbakan olmasına ve petrolü millileştirmesine giden süreci beraberinde getirmiştir. Bu süreçte ulemadan Ayetullah Kaşani gibi çok önemli isimler de Musaddık’ın bu hamlesine önemli düzeyde destek vermiştir (Hüsrevi & Mesudi, 1391/2012, s. 98).

Bu süreçte, toplumsal alanda giderek genişleyen huzursuzluklar ile toplumun her kesimine yayılan Şah karşıtlığının, ulema sınıfı tarafından iyi bir şekilde konsolide edilmesi ve Ayetullah Humeyni’nin 1962 yılında hocası Ayetullah Burucerdî’den sonra merci-i taklid (Müctehidlik seviyesine ulaşmış ve fetva verebilen dini alimler/önderler) olarak Şah yönetimine karşı şiddetli muhalefeti, toplumsal alanda kendisine büyük bir popülerite ve karizmatik bir liderlik olgusu kazandırmıştır (Algar, 1998, s. 358-359). Bu durum 1979 yılına kadar tedricen devam etmiş ve ulema yıllar içerisinde hem toplumsal alanda hem de siyaset ile olan ilişkisinde daha pro-aktif bir tutum sergilemeye başlamıştır. Ayetullah Humeyni 1979 yılında İran’a geldiğinde sadece ulema sınıfı ve dindar kesimler değil, siyasal ve sosyal birçok grup da Humeyni’nin liderliği etrafında toplanmıştır. Bu çerçevede, İran’da gerçekleşen Devrim İslami kesim yani ulema sınıfı örgütlü yapısı ile öncülük etmiş ve sonrasında yönetimi ele geçirerek 30-31 Mart 1979 tarihlerinde gerçekleştirdikleri bir Referandum ile İslam Cumhuriyeti’ni kurmuşlardır (Abrahamian, 1982, s. 507-509).

1979 İran İslam Devrimi, bu bağlamda yalnızca İran tarihinin değil, aynı zamanda modern Ortadoğu’nun siyasal, toplumsal ve ideolojik dengelerini kökten değiştiren bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir (Taşkın, 2014, s. 219). İran’da yaşanan bu köklü dönüşüm hem ülke içindeki otoriter monarşik yapının yıkılmasını hem de “İslami yönetim” fikrinin devlet düzeyinde somutlaşmasını beraberinde getirmiştir (Abrahamian, 1982, s. 437-440). Bu çerçevede Devrim, yalnızca iç siyasal dinamiklerin sonucu olarak değil, aynı zamanda İran toplumunun modernleşme sürecine, Batı ile kurduğu ilişkiler ağına ve toplumsal yapısındaki çelişiklere verilen kapsamlı bir tepki olarak da değerlendirilmektedir (Katouzian, 2003, s. 112-118).

İran İslam Devrimi’nin önemi, bu çalışmanın temel eksenini oluşturan “devrim-göç” ilişkisi bağlamında daha da anlam kazanmaktadır. Devrim süreci, yalnızca siyasal

sistemin değişimini değil, aynı zamanda büyük bir nüfus hareketliliğini, zorunlu ve gönüllü göçleri de beraberinde getirmiştir. Devrim öncesi dönemde, özellikle Pehlevi modernleşmesinin yarattığı sınıfsal uçurumlar, kırsal kesimden kentlere yönelik yoğun bir iç göçü tetiklerken; devrim sonrasında yaşanan siyasal tasfiyeler, etnik gerilimler ve ekonomik belirsizlikler, çok sayıda İranlının ülke dışına yönelmesine neden olmuştur (Hoodfar & Assadpour, 2000, s. 21-22). Bu nedenle devrim, sadece ideolojik veya siyasal bir kırılma değil, aynı zamanda İran toplumunun demografik, ekonomik ve kültürel yapısında da kalıcı etkiler bırakan bir toplumsal dönüşüm süreci olarak ifade edilmektedir.

Devrim sürecinin farklı evreleri, yani devrim öncesi, devrim dönemi ve devrim sonrası her biri kendine özgü göç dinamiklerini beraberinde getirmiştir. Devrim öncesinde, Pehlevi rejiminin otoriter yapısı ve ekonomik eşitsizlikleri; devrim sırasında rejim karşıtı gruplara yönelik baskılar; devrim sonrasında ise yeni İslam Cumhuriyeti'nin muhalefete, etnik azınlıklara ve farklı ideolojik kesimlere yönelik politikaları, İran-Irak Savaşı (1980-1988) vb. göç olgusunu sürekli besleyen faktörler olmuştur (Keddie, 2006, s. 212-214).

1979 İslam Devrimi, İran'ın toplumsal yapısında meydana gelen derin kırılmaların hem nedeni hem de sonucudur. Devrim, Pehlevi rejiminin modernleşme projesinin başarısızlığını gözler önüne sererken, aynı zamanda İran toplumunun dini kimlik, sınıfsal adalet ve ulusal egemenlik taleplerinin de özellikle Şah Rıza Pehlevi'nin İsrail ve ABD ile çok yakın ilişkileri ve onlara aşırı imtiyazlar tanınması noktasında, bir yansıması olmuştur (Arjomand, 1988, s. 73-74). Bu tarihsel dönüşüm, İran içindeki sınıfsal ve etnik farklılıkların yeniden şekillenmesine, toplumsal kimliklerin politikleşmesine ve nüfusun önemli bir kısmının ülke dışına göçe yönelmesine neden olmuştur. Bu nedenle devrim ile göç arasındaki ilişki, sadece demografik bir mesele değil; İran'ın siyasal ve toplumsal modernleşme sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmelidir (Buchta, 2000, s. 15-16). Dolayısıyla, İran İslam Devrimi bu bölümde yalnızca bir siyasal dönüşüm olarak değil, aynı zamanda geniş ölçekli göç hareketlerini anlamlandıran bir tarihsel bağlam olarak ele alınacaktır. Bu bağlamda, devrim öncesi toplumsal ve siyasal yapı, devrimin gerçekleşme süreci, ardından gelen toplumsal dönüşümler ve bu dönüşümlerin göç üzerindeki etkileri çalışmanın ikinci bölümünde sistematik biçimde incelenecektir.

Bu çerçevede, çalışmasının ikinci ana bölümü olan 1979 İran İslam Devrimi Öncesi ve Sonrasında İran'da Toplumsal Yapı ve Göçün Sosyolojisi, konunun tarihsel derinliğini ve toplumsal dönüşüm boyutunu ortaya koymak amacıyla beş ana alt başlık ve bunlara bağlı olan çeşitli alt başlıklar şeklinde planlanmıştır. Bu bölümün ilk kısmı, 1979 İslam Devrimi öncesinde İran'daki siyasal ve toplumsal yapıyı tarihsel bir süreklilik içerisinde ele almak üzere yedi alt başlığa ayrılmıştır. Tütün Fetvası'ndan Anayasal Meşrutiyet Devrimi'ne, petrolün millileştirilmesinden Ak/Beyaz Devrim sürecine ve Pehlevi Hanedanlığı dönemine uzanan bu alt başlıklandırma, İran'da devlet-toplum ilişkilerinin nasıl şekillendiğini ve muhalefet dinamiklerinin hangi tarihsel kırılmalar üzerinden geliştiğini göstermeyi hedeflemektedir. Bu yapı, İslam Devrimi'ni ansızın gelişen bir olay olarak değil, uzun erimli siyasal ve toplumsal süreçlerin bir sonucu olarak ele alma gerekliliğinden hareketle oluşturulmuştur.

İkinci bölümün devamında, devrimin gerçekleşme süreci ve sonrasındaki dönüşümler tematik bir bütünlük içinde ele alınmaktadır. 1979 İran İslam Devrimi'nin nedenlerinin siyasal, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel/dini boyutlarıyla ayrı alt başlıklar altında incelenmesi, devrimin çok yönlü boyutlarının ortaya konulmasını hedeflemektedir. Bunun akabinde, İslam Cumhuriyeti'nin ilanıyla birlikte ortaya çıkan yeni yönetim anlayışı ve yaşam biçimi, toplumsal ve kültürel dönüşümler ekseninde değerlendirilmiştir. Devrim sonrası dönemde yaşanan göç hareketlerinin siyasal ve sosyo-ekonomik nedenler temelinde ele alınması, göç olgusunun doğrudan rejim değişikliği ve toplumsal yeniden yapılanma ile ilişkisini ortaya koymaktadır. Son olarak kadın göçüne ayrı bir başlık ayrılması, toplumsal cinsiyet perspektifinin merkeze alınmasını ve 1979 sonrası İran'da kadınların göç deneyimlerinin özgün dinamiklerle analiz edilmesini amaçlamaktadır. Bu alt başlıklandırma, ikinci bölümün tarihsel, sosyolojik ve eleştirel bir bütünlük içinde ilerlemesini sağlayacak şekilde kurgulanmıştır.

2.1. 1979 İslam Devrimi Öncesinde İran'da Siyasal ve Toplumsal Yapı

İran İslam Devrimi'nin tarihsel kökenlerini ile devlet, toplum ve ulema arasındaki ilişkiyi anlamak ve anlamlandırmak için öncelikle İslam Devrimi öncesinde İran'daki siyasal, toplumsal ve ekonomik yaşantı ile ulemanın bu süreçlerdeki etkisine ilişkin dönüm noktalarının incelenmesi gerekmektedir.

İran'da merkezi otoritenin tarihsel kökleri, 16. yüzyılda Safevi Devleti'nin kuruluşuyla güçlenmiştir. Safevi Hanedanlığı, Şah İsmail döneminde Şii İslam'ı resmi mezhep olarak benimseyerek yalnızca bir siyasi otorite yaratmakla kalmamış, aynı zamanda İran'ın toplumun kültürel ve dini yaşamında derin etkiler bırakmıştır. Safevi Şahları, meşruiyetlerini hem dini hem de monarşik gelenekten almıştır (Amanat, 2017, s. 33-41). Bu dönemde bürokratik yapı ve devlet aygıtı belirli ölçüde merkeziyet kazanmış olsa da yerel güç odakları (aşiret reisleri, yerel beyler ve din adamları) yönetim üzerinde etkinliğini sürdürmüştür. Safevi otoritesinin bu özelliği, İran toplumunda devlet-toplum ilişkilerinin merkezi devlet ile yerel ve dini aktörler arasında dinamik bir dengeyle yürüdüğünü göstermektedir (Savory, 1980, s. 56-60). Böylece Safevi dönemi, geleneksel İran devlet geleneğinin şekillendiği ilk büyük evre olarak kabul edilmektedir.

18. yüzyılın sonunda Safevi Devleti'nin zayıflaması ve iç karışıklıklar, İran'da kısa süreli hanedan mücadelelerini beraberinde getirmiş; bu süreç 1795'te Kaçar Hanedanı'nın iktidarı ele geçirmesiyle sonuçlanmıştır. Kaçarlar dönemi, hem merkezi yönetimi yeniden tesis etme hem de toplumsal yapılardaki güç dengelerini yeniden düzenleme çabaları ile ön plana çıkmıştır. Kaçar hükümdarları, Tahran'ı başkent yaparak ülke çapında bir otorite kurmaya çalışmışlar; ancak merkezi otorite ile aşiretler, dini liderler ve yerel ağalar arasındaki ilişkiler merkeziyetçi bir hegemonya kurmayı zorlaştırmıştır. Bu dönemde İran devletinin yapısı hem iç siyasi istikrarı sürdürme hem de dış güçlerin (özellikle Rusya ve İngiltere) artan müdahalesine karşı direnme ihtiyacına göre şekillenmiştir. Aşiret grupları ve Şii ulemanın yerel etkisi devletin karar alma süreçlerinde sürekli bir denge unsuru olmuştur (Saraç & Dursun, 2021, s. 78-82).

19. yüzyıla kadar devlet-toplum ilişkisi, geleneksel hiyerarşik yapı ile dini meşruiyetin iç içe geçtiği bir çerçevede sürmüştür. Kaçar dönemi boyunca İran toplumu, batılılaşma baskısı, ekonomik zorluklar ve dış müdahalelerle baş etmeye çalışırken, devlet meşruiyetini hem dini kavramlarla hem de hanedan geleneğiyle temellendirmeye devam etmiştir. Bu dönemde toplumsal yapı, kırsalda yaşayan halk, aşiret reisleri ve Şii ulemanın hem merkezi devletin hem de yerel toplumun aktörleri olarak belirleyici rol oynadığı bir siyasal kültüre sahip olmuştur. Bu durum, İran'da modernleşme ve siyasal dönüşüm süreçlerinin temel dinamiklerini oluşturan tarihsel bir altyapı meydana getirmiştir.

19. yüzyılın sonlarında başlayan ve 1979 İran İslam Devrimi'ne giden süreçte siyasi ve sosyal kırılma noktaları olarak değerlendirilebilecek önemli gelişmeler bu bağlamda, tezin bu bölümünde ayrı alt başlıklarda irdelenecektir.

2.1.1. 1891-1892 Tütün Fetvası

19. yüzyılın son çeyreğinde İran'da yaşanan Tütün Protestosu, Kaçar Hanedanı yönetiminin ekonomik bağımlılığını ve ulemanın toplumsal etkisini gözler önüne seren önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1890 yılında Nasıreddin Şah tarafından İngiliz sermayesine bağlı Imperial Tobacco Corporation'a tütünün üretim, satış ve ihracatını kapsayan elli yıllık bir imtiyaz verilmiştir (Keddie, 1966, s. 30-31).³ Bu imtiyaz, ülke ekonomisinde tütün üretimiyle geçinen geniş kesimlerin çıkarlarını zedelemiş, özellikle tüccar sınıfı ve küçük üreticiler arasında huzursuzluk yaratmıştır. Ekonomik bağımlılığın derinleşmesi, devletin mali yapısındaki kırılganlıkla birleşerek toplumsal tepkinin doğmasına neden olmuştur.

Söz konusu imtiyaza karşı en güçlü tepki, ulema sınıfından gelmiştir. Dini otorite olarak kabul edilen Şii ulema, tütünün yabancı bir şirkete devredilmesini hem ekonomik sömürü hem de dini egemenlik açısından sakıncalı bulmuştur. Özellikle Necef'te bulunan büyük merciler, tütün ticaretinin Müslümanların temel ekonomik faaliyetlerinden biri olduğunu, dolayısıyla gayrimüslim bir tekele devredilmesinin şer'en meşru sayılamayacağını savunmuştur (Rizvi, 2011, s. 112-115). Ulema, halkın geçim kaynaklarının “gayr-i meşru yollardan” yabancılara kontrolüne geçmesinin İslami değerlerle bağdaşmadığını ileri sürmüştür. Bu süreçte ulemanın sosyal sermayesinin geniş kitleler nezdinde etkili olduğu görülmüştür.

Aralık 1891'de dönemin önde gelen dini otoritelerinden Ayetullah Mirza Hasan Şirazi tarafından yayınlanan fetva, toplumsal hareketin dönüm noktasını oluşturmuştur (Keddie, 1997, s. 351-352). Şirazi, yayımladığı fetvada “her türlü tütün kullanımının, 12. İmam olan İmam-ı Zaman'ın (Gaybette olduğuna ve Mehdi olarak bir gün Dünya'da zuhur edeceğine inanılan Muhammed b. Hasan el-Mehdi) rızasına aykırı” olduğunu beyan etmiş, bu fetva kısa sürede İran genelinde yayılmıştır (Keddie, 1966, s. 47-49).

³ İngiliz Hükümeti'ni temsilen emekli bir asker olan Binbaşı Gerald Talbot'a, yıllık 15.000 Pound kiralama bedeli ile mahsulün yüzde 25'inin İran'a verilmesi ve Şah'a anlaşma için 25.000 Pound ödenmesi karşılığında, İran tütününün ekimi, dağıtımı ve satışı ile ilgili 50 yıllık imtiyaz hakkı verilmiştir.

Halk tütün kullanımını bırakmış, çarşı esnafı üretimi durdurmuş, ulemanın çağrısına uyularak medreseler ve dini kurumlar da sürece desteklerini açıklamıştır. Böylece ulemanın çağrısı geniş bir toplumsal boykot hareketine dönüşmüş ve bu hareket ulema ile tüccar sınıfı arasında kurulan geçici bir ittifak aracılığıyla önemli bir toplumsal dayanışma örneği sergilemiştir (Farmanfarmaian, 2014, s. 599-603).

Sonuç olarak Nasıreddin Şah, iç karışıklıkların büyümesi üzerine 26 Ocak 1892'de tütün imtiyazını iptal etmek zorunda kalmıştır (Keddie, 1966, s. 107). Bu gelişme, ulemanın modern İran tarihinde siyasal meşruiyetin belirlenmesinde ne derece etkili bir aktör haline geldiğini göstermiştir. Tütün Protestosu, İran'da ulemanın toplumsal mobilizasyon kapasitesinin ilk büyük örneklerinden biri olmuş; daha sonraki dönemde yaşanacak 1905 Anayasa Devrimi ve 1979 İslam Devrimi gibi hareketler için entelektüel ve örgütsel bir temel oluşturmuştur (Katouzian, 2003, s. 124-126). Böylece 1891-1892 Tütün Olayı, İran'daki siyasal-toplumsal dönüşüm sürecinde dini meşruiyetin yeniden tanımlandığı bir aşamayı temsil etmiştir.

2.1.2. 1906 Anayasal Meşrutiyet Devrimi

1906 Meşrutiyet Devrimi'nin kökleri, Nasıruddin Şah döneminde başlayan ve oğlu Muzafferüddin Şah dönemine kadar uzanan yapısal ve ekonomik dönüşümlerin merkezde olduğu bir sosyo-politik sürece dayandırılmaktadır. Bu dönemde yürütülen ekonomi politikaları, özellikle Rusya ve İngiltere gibi dış güçlere verilen imtiyazlar aracılığıyla İran ekonomisini dışa bağımlı hale getirmiştir. Söz konusu imtiyazlar, ülkenin ekonomik yapısında önemli bir yer tutan tarım ve ihracata dayalı ticaretin yanı sıra, iç piyasayı kontrol eden bazar (tüccar) sınıfının çıkarlarını zedelemiştir (Katouzian, 2003, s. 87-89). Dolayısıyla ekonomik alanda ortaya çıkan bu dengesizlikler, saray ve bazar arasında mevcut olan geleneksel ittifakı zayıflatmış; özellikle 1891-1892 Tütün Olayı'ndan sonra iki kesim arasındaki güven ilişkisi gerilemiştir.

1905 yılına gelindiğinde ekonomik ve sosyal hoşnutsuzluk, özellikle Tahran'da belirgin bir şekilde hissedilmeye başlanmıştır. Haziran ayında Tahranlı tüccarlar, Belçikalı gümrük memurlarının ve Rus mali danışmanların ekonomi üzerindeki artan etkilerini protesto etmek amacıyla kepenk kapatma eylemine girişmişlerdir. Bu gruplar, daha sonra Rey şehrindeki Şeyh Abdülazim Türbesi'ne sığınarak oturma eylemi (*bast*) başlatmışlardır (Abrahamian, 1982, s. 88). Aynı dönemde ulema sınıfının önde gelen

isimlerinden Seyyid Muhammed Tabatabai ve Seyyid Abdullah Behbehani, bu gelişmeleri ortak bir toplumsal tepkiye dönüştürme konusunda fikir birliğine varmışlardır. Bu temaslar, ulema ile tüccar sınıfı ve aydınlar arasındaki ilişkilerin güçlenmesine ve siyasal alanda yeni bir dayanışma biçiminin doğmasına zemin hazırlamıştır (Martin, 1989, s. 212-213).

Bu eylemler sırasında tüccar ve ulema temsilcileri, taleplerini Şah’a iletmek üzere çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. İlk talepler arasında, “Adalethane” adıyla bağımsız bir mahkeme kurulması, Ruslar ve İngilizlere verilen imtiyazlarda etkin olduğu düşünülen Sadrazam Aynü’-d-Devle’nin görevden alınması ve İslam hukukunun toplumsal düzenin temeline yerleştirilmesi yer almıştır (Keddie, 2006, s. 67). Ancak bu talepler karşılıksız bırakılmıştır. Bunun üzerine ulema, taleplerini dönemin Tahran’daki Osmanlı Büyükelçisi Şemseddin Bey aracılığıyla iletmeye çalışmış, fakat yine bir sonuç elde edilememiştir (Şehriyari & Zarai, 1394/2015, s. 114). Taleplerin karşılanmaması, ulemanın saraya olan güvenini daha da azaltmış ve halk tabanında anayasal yönetime duyulan talebin güçlenmesine neden olmuştur.

1906 yılının Temmuz ayında Meşrutiyet Devrimi’ne giden sürecin en kritik eylemlerinden biri gerçekleştirilmiştir. Binlerce kişinin katılımıyla başlayan yeni bir oturma eylemi dalgası, yalnızca Şeyh Abdülazim Türbesi’nde değil, aynı zamanda İngiliz Elçiliği’nin bahçesinde de sürdürülmüştür (Afary, 1996, s. 64). Gösteriler ülke genelinde yaygınlık kazandıkça, Muzaferüddin Şah kamu düzeninin tamamen sarsılmaması için halkın Meşrutiyet talebini kabul etmek ve Sadrazam Aynü’-d-Devle’yi görevden almak zorunda kalmıştır. Sadrazam, artan toplumsal baskılar sonucunda Kaşan’a sürgün edilmiştir (Katuzyan, 1399/2020, s. 202).

Eylemlerin ardından Kum’a çekilmiş olan Tahran uleması, Şah’ın taviz vermesinin ardından tekrar başkente dönmüş ve toplumsal hareketler geçici olarak sonlandırılmıştır. Kısa süre içerisinde gerçekleştirilen müzakereler sonucunda, Şah’ın yanında bir meclisin kurulması yönünde uzlaşa sağlanmış ve böylece İran tarihinde ilk kez temsili bir yasama organı olan “Meclis-i Şura-yı Milli” faaliyetlerine başlamıştır (Keddie, 2006, s. 67-68).

20. yüzyıl başlarında İran’da siyasi ve toplumsal yapının dönüşümünü başlatan Anayasal Meşrutiyet Devrimi sürecinde, mutlak monarşi rejiminin sınırlandırılması ve

parlamentar kurumların tesis edilmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır. Muzafferuddin Şah Kaçar'ın 5 Ağustos 1906'da yayımladığı ferman ile ilk Anayasa ilan edilmiş; halkın seçime katılma hakkı tesis edilmiş ve Yasama Meclisi (Meclis-i Mebusan) oluşturulmuştur. (Kasra, 1385/2006, s. 82) Bu anayasa, parlamenter yapıya geçişi resmileştirmiştir.

Ulema sınıfı, bu süreçte de yukarıda değinildiği üzere aktif bir rol üstlenmiştir. Şii ulema grupları, anayasada düzenlenecek yasaların İslam hukukuna uygunluğunu denetleyecek bir komitenin varlığını zorunlu kılmış ve 1907'de ek bir Anayasa ile beş yüksek dereceli müctehidin (dini hukuk uzmanlarının) her zaman bu komitede yer alması hükme bağlanmıştır (Abrahamian, 1982, s. 90). Böylece yasama süreçleri ile dini normlar arasında bağ kurulmuş ve ulemanın karar alma mekanizmalarında resmi yer edinmeleri sağlanmıştır.

Ancak bu süreçte, ulema içerisinde de yeknesak bir tavır söz konusu olmamış, bazı din adamları monarşi yanında yer almış ya da anayasa karşıtı pozisyonlar almışlardır. Örneğin Şeyh Fazlullah Nuri gibi dönemin bazı öndegelenleri, modern anayasal sistemi İslam hukukunun bütününe tehdit eden unsurlar olarak görmüş, reformlara karşı çıkmışlardır (Lekzayi, 2019, s. 95). Böylece Anayasal devrim süreci içinde ulema arasında fikir ayrılıkları oluşmuş ve bu ayrılıklar siyasal rekabetin bir unsuru haline getirilmiş; anayasa yanlısı ve anayasa karşıtı fraksiyonlar oluşmuştur.

Sonuç olarak 1906 Anayasal Meşrutiyet ile birlikte ulema tarafından dini normlar ve modern siyasi mekanizmalar arasında bir köprü vazifesi üstlenilmiş, monarşinin gücü sınırlandırılmıştır. Bu dönüşüm, sonraki dönemlerde siyasal meşrutiyet tartışmalarının temel taşlarından biri olarak işlev görmüş, İran toplumsal yapısında uzun vadeli kurumsal etkiler bırakmıştır.

2.1.3. 1951 İran Petrol Endüstrisi'nin Millileştirilmesi

Meşrutiyet Devrimi'nden sonra İran'daki siyasal ve sosyal değişimin en keskin ikinci rüzgarı, petrolün millileştirilmesi hareketi ve ona bağlı olarak yaşanan gelişmeler olmuştur (Hüsrevi & Mesudi, 1391/2012, s. 98). İran iç siyasetinde radikal bir değişimin habercisi olan bu hareketin temel sebebi ise petrol kullanımı hususunda yabancılara verilen imtiyazlardır. İran'da Petrol kullanımı konusundaki ilk defa yabancı bir millete verilen ayrıcalıklar, 1909'da Nasıruddin Şah döneminde İngilizlere verilen imtiyazlar

olmuştur. O dönemde kurulan Anglo-Iranian Oil Company'nin (AIOC) İran petrollerinden elde ettiği gelir, İran'ın elde ettiğinden çok daha fazlaydı (Anglo-Persian; %84, İran ise %16) (Mustafa, 1358, s. 419).

Bu minvalde, 1933 yılında Rıza Han tarafından İran'ın petrol gelirlerinden elde ettiği payı %20'ye çıkarmak adına D'Arcy İmtiyaznamesi yenilense de İran kamuoyu bu anlaşmadan tatmin olmamıştır. Kaçarlar döneminde başlayan ve keza, Pehleviler döneminde de yabancılara verilen bu imtiyazlar hem ulema tarafından hem de Musaddık'ın başını çektiği Milli Cephe tarafından büyük bir rahatsızlıkla karşılanmıştır (Turabi, 1387/2008, s. 41).

Bu süreçte ulema (Şii dini otoriteler, medrese mezunları ve bazı müctehid-alimler) harekete geçirilmiş; millileştirme hareketine ideolojik olarak destek verilmiş, halk temelinde meşruiyet tesis edilmiştir. Petrol endüstrisinin millileştirilmesindeki süreçte kilit bir role sahip olan dönemin önemli isimlerinden birisi olan Ayetullah Kaşani önderliğindeki ulema, petrol kaynaklarının yabancı şirket eline bırakılmasının İslam hukukuna ve ulusal çıkar anlayışına uygun olmadığını ileri sürmüşlerdir (Devani, 1377/1998, s. 484). Bu yaklaşım, millileştirme hareketini sadece ekonomik bir talep olmaktan çıkarıp, bu hareketin dini ve ahlaki temeller üzerine inşa edilmiş bir milli direniş söylemine dönüştürülmesine olanak sağlamıştır.

Özellikle başkent Tahran'daki bazar tüccarları, esnaf ve medrese öğrencileri arasında yoğun bir işbirliği sağlanmış; ulema, bazar çevreleriyle ittifak kurarak toplumsal tabanı organize etmiş, böylece protesto ve destek eylemlerinde aktif rol üstlenilmiştir (Rehdar, 1388/2009, s. 60). Bu ittifak, petrolün millileştirme yasasının parlamentoda kabul edilmesinden önce dönemin toplumsal baskısı konusunda belirleyici bir unsur olarak işlev görmüştür. 26 Ocak 1951'de, Tahran'da İran uleması ve Milli Cephe taraftarları tarafından Şah Mescidi'nin önünde organize edilen ve toplumun farklı kesimlerinden oluşan büyük bir kalabalığın, petrol sanayisinin millileştirilmesi gerektiğine dair sloganları bu örgütlemenin en somut örneğini teşkil etmektedir (Zeim, 1377/1998, s. 38).

1951 yılının Mart ayında Milli Cephe lideri Muhammed Musaddık başkanlığında parlamentoda kabul edilen petrol millileştirme yasası ile ülkenin güney bölgelerinde faaliyet gösteren yabancı şirketin kontrolü ele geçirilmiş; bu doğrultuda National Iranian

Oil Company (Ulusal İran Petrol Şirketi) kurulmuştur. Bu adım, özellikle Anglo-Iranian Oil Company üzerindeki imtiyazların feshedilmesini içermiştir (Digard, Hourcade ve Richard, 1377/1998, s. 140). Bu karar hem ekonomik kaynakların yeniden kamulaştırılması hem de ulusal egemenlik açısından sembolik bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir. Bundan çok kısa bir süre sonraysa Muhammed Musaddık Başbakan olmuştur.

Sonuç olarak, 1951 İran petrolünün millileştirilmesi süreci, ulemanın modern İran siyasetindeki rolünün güçlendirilmesine katkı sağlamış; dini otoriteler hem ideolojik hem kurumsal açıdan ulusal siyasal hareketlerde önemli bir aktör haline getirilmiş; ulusal egemenlik söylemi ile dini meşruiyet birbirine entegre edilerek modern toplumsal taban üzerinde kalıcı etkiler bırakılmıştır. Ayrıca bu süreç, ilerleyen yıllarda Başbakan Musaddık'a karşı ABD ve İngiltere işbirlikteliğinde 1953 darbesine giden yola bir altyapı oluşturmuştur (Mekki, 1378/1999, s. 144).

2.1.4. 1963 Ak/Beyaz Devrim Süreci ve Sosyo-Politik Yansımaları

1950'li yıllardan itibaren İran, Pehlevi hanedanı yönetiminde köklü bir modernleşme sürecine girmiş; bu süreç, devlet eliyle/zoruyla yukarıdan aşağıya uygulanan ekonomik ve kültürel reformlarla karakterize edilmiştir. Ancak bu reformlar, toplum tarafından benimsenmemiş, aksine geniş kesimlerde yabancılaşma, eşitsizlik ve siyasal baskı algısını güçlendirmiştir (Abrahamian, 1982, s. 532). Şah Rıza Pehlevi'nin otoriter yönetimi altında kurulan devlet yapısı, oğlu Muhammed Rıza Pehlevi döneminde de modernleşmeyi toplumsal dönüşümden ziyade rejimin meşruiyet aracına dönüştürmüştür; bu durum hem gelenekçi ulemanın hem de laik aydın çevrelerin tepkisini çekmiştir (Katouzian, 2003, s. 142-145). Dolayısıyla 1979 Devrimi'ne giden süreci hazırlayan faktörler, yalnızca ideolojik değil, aynı zamanda yapısal bir nitelik taşımaktadır.

Muhammed Rıza Pehlevi döneminde yürütülen modernleşme politikaları, özellikle 1963'te başlatılan Beyaz/Ak Devrim (Enqelab-e Sefid) reformlarıyla ivme kazanmıştır. Ulema, bu sürece karşı muhalefetini gösterse de Rıza Şah söz konusu reformları uygulamadaki kararlılığını ifade etmiş ve 9 Ocak 1963 tarihinde, 1962 yılındaki toprak reformu tasarısını da içeren bir dizi reform paketinin Ocak ayı içerisinde referanduma sunulacağı ilan etmiştir. Bu reformların içeriği; toprak reformu, kadınlara

oy hakkı, okuma yazma seferberliği ve sanayileşme gibi unsurlardan oluşmaktaydı (Şirhani & Nejad, 1393/2015, s. 68). Ak Devrim olarak bilinen bu reform paketinde yer alan altı ilke, Şah'ın reformlarının dayandığı temel anlayışı yansıtıyordu. Şah gerçekleştireceği reformlar için “Beyaz/Ak Devrim” nitelemesini kullanırken, Soğuk Savaş dönemindeki en büyük tehlike olarak algılanan Komünizmin “Kızıl Devrim'i” ile ilgisinin olmadığını da ilan etmiş oluyordu (Axworthy, 2020, s. 84).

Beyaz/Ak Devrimin öngördüğü reformlar uygulamada, kırsal alanda toprak sahipleri ile köylüler arasındaki geleneksel ilişkileri bozmuş, fakat köylülerin ekonomik durumunu iyileştirmekten ziyade daha da kötü hale getirmiştir (Keddie, 2006, s. 155-156). Bunun sonucu olarak 1970'lere doğru kırsal kesimden kentlere yönelen büyük göç dalgaları, Tahran gibi büyük şehirlerde işsizlik, yoksulluk ve sosyal huzursuzlukları beraberinde getirmiştir. Bu süreç, devrim öncesinde İran toplumunun sosyal dokusunda ciddi bir çözülmeye neden olmuş, geleneksel değerlerle modernleşme söylemi ile Pehlevi Hanedanlığı ve toplum arasındaki çatışma derinleşmiştir (Milani, 2011, s. 84-86).

Ulema, referandum kararının İran Anayasası'nda yer almadığı ve toprak reformunun İslam Hukuku'na aykırı olduğu gerekçesi ile bu duruma itiraz etmekteydi (Semiei, 1398/2019, s. 551). Diğer bir yandan Safevi döneminden bu yana ulemanın önemli isimlerinden büyük toprak sahibi olanlar vardı ve ayrıca ulemanın özerk olmasında önemli bir yere sahip olan büyük toprak sahipleri ile dirsek temasında olması da bu kanuna karşı olmalarının diğer önemli sebeplerinden birisiydi. Ayetullah Humeyni bir bildiri ile bu reformları tanımadığını ve Amerika'nın baskısı ile dayatılan reformları kabul etmediğini duyurmuştu. Daha sonra ulemanın Kum'da yaptığı bir toplantı üzerine Şah'a bu kanunların iptal edilmesi talebi ile ilgili bir mektup dahi gönderilmiştir (Kamrava, 1398/2019, s.134).

Şah Muhammed Rıza Pehlevi, reform yasaları olarak bilinen Ak Devrim uygulamaları konusunda ulemanın ikna edilemeyeceğini fark edince, bizzat Kum şehrine giderek ulemanın önde gelenleriyle doğrudan görüşme kararı almıştır. Ancak Ayetullah Humeyni, Başbakan görevden alınmadıkça bu görüşmenin gerçekleşmeyeceğini ifade etmiştir. Şah, buna rağmen 24 Ocak 1963 tarihinde Kum'a gitmiş, fakat burada soğuk bir tavırla karşılanmış ve bunun üzerine görüşme sırasında ulema topluluğuna karşı tehditkar bir dil kullanılmıştır (Moin, 2000, s. 70-72). Bu durum, Şah'ın dini çevrelere yönelik

tavrında sertleşmeye yol açmış ve kısa bir süre sonra SAVAK (Sazeman-e Ettela'at ve Emniyet-e Keshvar - İran Emniyet ve İstihbarat Örgütü) mensuplarının Kum'daki önemli medreselerden birisi olan Feyziyye Medresesi'ne düzenlediği şiddetli baskın olayının, bu gerginliğin doğrudan bir sonucu olduğu değerlendirilmiştir (Abrahamian, 1982, s. 440).

Bu süreçte yalnızca ulema değil, Milli Cephe hareketi de Ak Devrim referandumunu boykot etmiştir. Ancak 26 Ocak 1963 tarihinde gerçekleştirilen referandum sonuçları, Şah'ın reformlarının halk nezdinde önemli bir destek bulduğunu göstermiştir. Resmi verilere göre, Referandum %99,5 ile kabul edilmiş ve yaklaşık 6 milyonluk seçmenden sadece 5 bin kişi “hayır” oyu kullanabilmiştir (Milani, 2011, s. 294).

Ayetullah Humeyni, yaptığı konuşmalarda Ak Devrim reformlarını “Kara Devrim” olarak nitelendirmiştir. Humeyni, Şii imamlarından altıncısı İmam Cafer Sadık'ın şehadetinin yıldönümüyle aynı tarihe denk gelen 21 Mart 1963 Nevruz Bayramı gününü (İran'da resmi yılbaşı 21 Mart tarihindedir) yas günü olarak ilan etmiş ve İran'ın çeşitli şehirlerinden ulema ile medrese öğrencilerinin bu vesileyle Kum'a gelmeleri teşvik edilmiştir. İran toplumunun en köklü geleneklerinden biri olan Nevruz'un yas gününe dönüştürülmesi, Şah karşıtı bir sembol haline getirilmiş ve bu durum Şah yönetimiyle ulema arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirmiştir (Keddie, 2006, s. 195).

Ayetullah Humeyni, yayımladığı fetvada Ak Devrim'in İran'ın “kültürel kimliğini yok etmeyi hedeflediğini, toplumsal yaralar açacağını ve ülke ekonomisini dışa bağımlı hale getireceğini” belirtmiştir. Bu fetvanın ardından Humeyni ve bazı yüksek rütbeli din adamları tutuklanmıştır. Tutuklamalara tepki olarak ulema ile bazar esnafı arasında bir dayanışma kurulmuş ve organize gösteriler düzenlenmiştir. Bu toplumsal baskılar sonucunda Humeyni kısa bir süre sonra serbest bırakılmıştır (Bakhash, 1984, s. 47).

Ancak kısa süre sonra, 22 Mart 1963 tarihinde Feyziyye Medresesi'ne yeniden bir polis ve SAVAK baskını düzenlenmiştir. Medrese öğrencilerinden dışarı çıkmaları istenmiş, çıkan çatışmalarda birkaç öğrencinin hayatını kaybettiği bildirilmiştir. Bu olayın ardından Humeyni yeniden tutuklanmıştır. Tutuklanma, yalnızca Kum'da değil, Meşhed, Tebriz ve İsfahan gibi şehirlerde de protesto hareketlerinin yayılmasına yol açmıştır (Katouzian, 2009, s. 176).

Bir süre sonra İttılaat Gazetesi'nde yer alan bir haberde olaylar şu şekilde aktarılmıştır: *“Reformlara ve kadınların oy kullanmasına karşı çıkan dini eğitim gören öğrenciler, bu karşıtlıklarını ifade eden afişleri kamusal alanlara asmışlardır. Bunun üzerine toplanan kalabalık ile öğrenciler arasında çatışma yaşanmış; polis memurları mecburen müdahale ederek havaya ateş açmıştır. Olay esnasında birkaç sivil hayatını kaybetmiş, bazı kişiler de yaralanmıştır.”* Bu açıklama, Şah yönetimi tarafından olayların küçümsendiği ve dini çevrelere yönelik baskıların meşrulaştırılmaya çalışıldığı şeklinde yorumlanmıştır (Mottahedeh, 2000, s. 256). Olayların ardından Şah, ulema sınıfını siyasi işlere karışmamaları konusunda açık biçimde uyarmıştır.

Feyziyye Medresesi olayı, gerek ulema çevresinde gerekse toplum genelinde derin bir etki bırakmıştır. Bu olayların yankısı henüz dinmeden Şiiler için kutsal kabul edilen Muharrem Ayı yaklaşmıştır. Muharrem'in ilk on günü boyunca Hz. Hüseyin'in şehadeti anılmış, Yezid'e yönelik lanet okunmuş ve Feyziyye Medresesi'nde öldürülen öğrenciler için matem tutulmuştur. 3 Haziran 1963 (Aşura Günü) tarihinde Tahran başta olmak üzere birçok şehirde geniş çaplı gösteriler düzenlenmiş; halk Humeyni'nin posterleriyle sokaklara çıkarak Şah yönetimine karşı sloganlar atmıştır. Bu gelişmeler, Humeyni'nin liderliğinin toplumsal düzeyde sembolleşmesine ve muhalefet hareketinin dinsel bir karakter kazanmasına zemin hazırlamıştır (Arjomand, 1988, s. 112-114).

2.1.5. 1960'lı Yıllar: Artan Otoriter Yönetim Anlayışı ve Muhalefetin Yükselişi

Pehlevi rejimi, 1953'te ABD ve İngiltere'nin de yardımlarıyla Milliyetçi Cephe'nin lideri Başbakan Muhammed Musaddık'a yapılan darbenin ardından siyasal alanda daha da otoriter bir yönetim anlayışı benimsemiştir. Merkezîyetçi yönetim, özellikle 1960'larda siyasal ve toplumsal muhalefeti sistematik biçimde bastırmış; özellikle ulema, milliyetçi gruplar ve sol hareketler üzerinde yoğun baskı uygulamıştır. Şah rejiminin istihbari güvenlik aygıtı olan SAVAK, bu dönemde toplumsal kontrol mekanizmasının temel unsuru haline gelmiştir (Arjomand, 1988, s. 56-58).

Beyaz Devrim'in özellikle toprak reformu, dini vakıf arazilerinin millileştirilmesi, okuryazarlık-eğitim kampanyaları ve kadınların oy hakkı gibi adımları, ülkedeki ulema ile geleneksel toplumsal yapı üzerinde güçlü bir tepki yaratmıştır. Bu tepkiler başta ulema ve dini alan olmak üzere geniş kesimlerde hissedilmiştir. 5-6 Haziran 1963 tarihli olaylar

(15 Khordad Ayaklanması), Humeyni'ye yönelik tutuklama kararına tepki olarak kitlesel halk hareketine dönüşmüştür. Bu protestolar, Şah rejiminin sert müdahalesiyle bastırılmış olsa da bu tarih dini muhalefetin toplumsal meşruiyet kazandığı ve Humeyni'nin muhalefet lideri olarak öne çıktığı kritik bir kırılma noktası olmuştur.

Toplumsal alanda ortaya çıkan bu tepkinin sembolik lideri konumuna tedricen Humeyni gelmiştir. Humeyni, 1963 yılında Şah'ın icraatlarını eleştirmiş; bu eleştirilerinin ardından tutuklanmış, ardından da ev hapsine alınmış ve 1964'te sürgüne gönderilmiştir.⁴ Ayetullah Humeyni'nin İran'dan sürgün edilmesinden sonra özellikle reformist/radikal İslamcı gruplar yavaş yavaş bir araya gelmeye ve organize bir şekilde hareket etmek için çabalamıştır. Bu grupların en büyük amacı, Humeyni'nin ülkede bulunmadığı süreçte onun konuşmalarını hızlı bir şekilde ülkenin birçok bölgesine ulaştırmak ve sosyal alanda giderek yayılarak daha büyük gruplar haline gelmek olmuştur.

Bu gelişmeler, Beyaz Devrim'in teknik modernleşme yönünü izleyen bir "medenileşme/toplumsal dönüşüm" sürecinin aslında rejimin kontrolünde kalarak hayata geçirildiğini; bu dönüşümün, eski toplumsal erkleri zayıflatırken, dini muhalefetin şekillenmesine yol açtığını göstermektedir. 1963 sonrası dönemde, devletin modernleşme projeleri ve toplumsal mühendislik hamlelerinin yanında, siyasi muhalefetin ifade alanı daraltılmış; bağımsız partiler, sendikalar, basın organları büyük ölçüde bastırılmıştır. Bu bağlamda, rejimin güvenlik aygıtı olan istihbarat örgütü SAVAK aracılığıyla muhaliflere yönelik izleme, baskı, tutuklama ve sindirme politikaları yoğunlaştırılmıştır.

İran'ın bu dönemdeki modernleşme deneyimine toplumsal açıdan bakıldığında iki temel sonuç doğurmuştur: bir yandan eğitimli, şehirli bir orta sınıfın oluşumu hızlanmış; öte yandan geleneksel-dini değerlere bağlı kırsal ve muhafazakar kesimler modernleşme sürecinde dışlanmış hissetmiştir (Ansari, 2000, s. 67-69). Bu ikili yapı, toplumun farklı kesimlerini süreç içerisinde rejime karşı ortak bir muhalefet paydasında birleştirmiştir.

⁴ Ayetullah Humeyni 4 Kasım 1964 tarihinde ilk olarak Türkiye'ye sürgün edildi. SAVAK görevlilerinden Albay Afzali eşliğinde Türkiye'ye gelen Humeyni 8 gün boyunca Ankara'daki Bulvar Palace Otelinde kaldıktan sonra Türkiye'deki ikinci durağı olan Bursa'ya gönderildi. Burada ise kendisine Farsça bilen Türk Albayı Ali Çetiner eşlik etti. Bursa'nın Çekirge semtinde bir ev tahsis edilen Humeyni burada yaklaşık olarak bir yıl geçirdi. Bursa'da iken ulemadan çeşitli isimler, belli aralıklarla İran'dan ziyaretine gelmekteydi. Ayetullah Humeyni Türkiye'de geçirdiği bu süre içerisinde "Tahrir el-Vesile" adlı eserini kaleme aldı. Daha sonra 5 Ekim 1965 tarihinde Türkiye'den ikinci sürgün ülkesi olan Irak'a gönderildi ve oradan da son olarak 1979 yılının Ekim ayında Fransa'ya gönderildi (Baquer Moin'in *Khomeini: Life of the Ayatollah* isimli çalışmasının "Exile in Turkey and Iraq" bölümünde bu süreç detaylı olarak anlatılmaktadır).

Özellikle ulemanın dini söylemiyle temellendirdiği siyasal alana karşı muhalefeti, Şah karşıtı hareketin meşruiyet kaynağı haline gelmiş; sol gruplar, öğrenciler ve etnik azınlıklar bu söylem etrafında birleşmiştir (Katouzian, 2003, s. 148-150). Sonuç olarak, Pehlevi rejiminin ekonomik kalkınma ve modernleşme iddialarına karşın, İran toplumu 1970'lerin sonunda hem siyasal baskılar hem de toplumsal eşitsizlikler nedeniyle devrimci bir dönüşüme hazır bir hale gelmiştir.

Tütün Fetvası olayında, Anayasal Meşrutiyet Devrimi'nde ve 1979'a giden süreçteki diğer olaylarda ulemanın rolü değerlendirilirken, ulemanın yekpare bir yapıda olmadığı, bir aktör olarak siyasal ve toplumsal gelişmelerde rol aldığı ya da devlet ile olan ilişkisinde homojen bir düşüncede olmadığı hususu da özellikle dikkatlerden kaçmamalıdır.

2.1.6. 1926-1979: Pehlevi Hanedanlığı Dönemi ve İran'da Devlet-Toplum İlişkisine Genel Bir Bakış

1926-1979 yılları arasındaki Pehlevi Hanedanlığının yönetimi, İran'ın modernleşme tarihinin en çarpıcı fakat aynı zamanda en tartışmalı dönemlerinden birini oluşturmaktadır. 1926 yılında Rıza Şah Pehlevi'nin tahta çıkışıyla birlikte, İran'da merkezi devlet inşası ve modernleşme süreci devlet merkezli kalkınma anlayışı temelinde yürütülmüştür. Rıza Şah, Osmanlı'nın son dönemindeki modernleşme hareketlerinden esinlenerek, ulusal kimliğin inşası ve toplumsal dönüşüm hedefiyle kapsamlı reformlara girişmiştir (Katouzian, 2003, s. 90-93). Bu reformlar, özellikle ordunun modernleştirilmesi, eğitim sisteminin sekülerleştirilmesi, hukuk düzeninin Avrupa modeliyle uyumlaştırılması ve dini kurumların etkisinin sınırlandırılması gibi alanlarda yoğunlaşmıştır. Ancak bu modernleşme süreci, halkın katılımı olmaksızın yukarıdan aşağıya biçimde uygulandığından, toplumsal tabanda kalıcı bir meşruiyet kazanamamıştır (Keddie, 2006, s. 45-47). Rıza Şah döneminin "otoriter modernleşmesi", devlet ile toplum arasındaki mesafeyi derinleştirmiştir.

Muhammed Rıza Şah döneminde (1941-1979), bu modernleşme politikaları daha ileri bir boyuta taşınmıştır. Özellikle 1963 yılında başlatılan Beyaz/Ak Devrim, Şah yönetiminin Batı yanlısı kalkınma stratejisinin simgesi haline gelmiştir. Beyaz/Ak Devrim kapsamındaki toprak reformları, eğitim seferberliği, kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınması, sanayi yatırımlarının artırılması ve köylü sınıfının modern tarıma

entegre edilmesi hedeflenmiştir (Abrahamian, 1982, s. 221-224). Ancak uygulamada reformların sonuçları sınırlı kalmış, özellikle toprak reformları köylüleri toprağa değil, kentlerin yoksul kesimlerine yönlendirmiştir. Reformların yukarıdan ve hızlı bir şekilde dayatılması, geleneksel yapıları zayıflatmış ancak yeni bir toplumsal denge oluşturamamıştır (Ansari, 2000, s. 112-115). Bu süreçte Batı tarzı sekülerleşme ve laikleşme politikaları, özellikle ulema sınıfının ve muhafazakar kesimlerin tepkisini çekmiş, devletin meşruiyetini dini temellerde sorgulayan bir muhalefetin doğmasına zemin hazırlamıştır.

Pehlevi yönetiminin otoriter karakteri, yalnızca modernleşme politikalarının biçiminde değil, siyasal sistemin işleyişinde de açıkça görülmektedir. Muhammed Rıza Şah, iktidarını korumak için güçlü bir bürokratik ve askeri aygıt inşa etmiş, SAVAK adlı gizli istihbarat teşkilatı aracılığıyla muhalefeti sistematik biçimde bastırmıştır (Arjomand, 1988, 60-63). Parlamento ve siyasi partiler göstermelik hale gelmiş, 1975'te kurulan Rastakhiz Partisi ile ülkede tek parti rejimi tesis edilmiştir (Milani, 2011, s. 156-158). Şah'ın yönetimi, ekonomik kalkınma ve istikrar söylemleriyle meşrulaştırılmaya çalışılmış olsa da siyasi katılımın sınırlandırılması, basın özgürlüğünün kısıtlanması ve yaygın insan hakları ihlalleri rejimin meşruiyetini zayıflatmıştır. Otoriter yapı, devlet ile halk arasındaki güven ilişkisini neredeyse tamamen ortadan kaldırmıştır.

Şah rejiminin muhalefetle ilişkisi ise baskı ve dışlama politikaları çerçevesinde şekillenmiştir. Özellikle Ayetullah Humeyni gibi önde gelen ulema liderleri, 1960'lardan itibaren Beyaz/Ak Devrim'e ve rejimin laikleşme yönelimlerine karşı açık bir duruş sergilemişlerdir (Keddie, 2006, s. 109-111). Aynı dönemde sol eğilimli gruplar, Tudeh Partisi, Fedaiyan-e Halk gibi, Marksist ideolojiyi temel alarak rejim karşıtı eylemler yürütmüş, öğrenci hareketleri ise hem ekonomik adaletsizlikleri hem de siyasal baskıyı hedef almıştır. Milliyetçi unsurlar, özellikle Musaddık çizgisindeki Ulusal Cephe hareketi, 1953 darbesinden sonra sistematik biçimde tasfiye edilmiştir. Böylece farklı toplumsal kesimlerin temsilcileri -dini, sol, milliyetçi- ortak bir rejim karşıtı cephede birleşmiştir. Bu birleşme, 1970'lerin sonunda devrime giden sürecin toplumsal temelini oluşturmuştur (Kurzman, 2003, s. 312).

Sonuç olarak Pehlevi Hanedanı dönemi, İran'da "modernleşme ile otoriterlik" arasındaki çelişkinin en açık biçimde görüldüğü tarihsel bir evre olmuştur. Modernleşme

girişimleri, görünürde ekonomik kalkınmayı ve Batılılaşmayı hedeflese de toplumsal adalet, siyasal temsil ve kültürel kimlik taleplerini bastıran bir devlet yapısına dönüşmüştür. Bu nedenle devrim öncesi İran'da yaşanan toplumsal huzursuzluklar, yalnızca ekonomik veya ideolojik bir tepki değil, devletin halktan kopuk modernleşme anlayışına karşı bir bütünsel başkaldırı niteliği taşımıştır (Katouzian, 2003, s. 95-97; Arjomand, 1988, s. 65-66).

2.1.7. 1970'li Yıllar: Pehlevi Hanedanlığına Karşı Muhalefetin Yükselişi ve İslam Devrimine Giden Süreç

1970'lere gelindiğinde İran, ekonomik büyüme rakamlarına rağmen toplumsal yapıda derin bir eşitsizlikle karşı karşıya kalmıştır. Petrol gelirleri, devletin merkezileşmiş politikaları ve büyük sanayi yatırımları aracılığıyla ülke ekonomisine önemli katkılar sağlamış olsa da bu gelirlerin dağılımı toplumsal taban açısından adil olmamıştır. Özellikle kırsal kesimde yaşayan köylüler ve şehirlerin alt sınıf işçileri, modernleşme projelerinden beklenen faydayı görememiştir. Milani'nin belirttiği gibi, 1960'lar ve 1970'lerde devlet gelirlerinin büyük bir kısmı sanayi ve altyapı projelerine aktarılmış, buna karşın kırsal altyapı ve küçük üretim desteklenmemiştir (Milani, 2011, s. 132). Bu durum hem kırsal yoksulluğun derinleşmesine hem de büyük göç dalgalarına zemin hazırlamıştır.

Kırsal kesimden kentlere gerçekleşen iç göç, özellikle işçi ve köylü sınıfı açısından İran'da önemli bir toplumsal dönüşüm yaratmıştır. Köylülerin büyük şehirlerde yoğunlaşması, işsizlik ve düşük yaşam standartlarının yanı sıra sosyal uyumsuzlukları da beraberinde getirmiştir (Abrahamian, 1982, s. 218). Bu süreç aynı zamanda şehirlerin altyapı sorunlarını derinleştirmiş ve sosyal gerilimi artırmıştır. Kentleşme süreci, devrim öncesi İran'daki ekonomik politikaların toplumsal alandaki sınırlı etkilerini ve planlama eksikliklerini gözler önüne sermiştir. Türkiye'deki bazı araştırmacılar da İran'daki bu kentleşme ve göç sürecinin toplumsal huzursuzluğu besleyen önemli bir faktör olduğunu vurgulamaktadır (Çelik, 2007, s. 45).

Kadınların ve gençliğin modernleşme politikalarındaki rolü, Pehlevi döneminin toplumsal dinamiklerini anlamada kritik bir boyut teşkil etmektedir. Beyaz/Ak Devrim'in sağladığı kadın hakları ve eğitim imkanları, toplumsal yapıda görünür bir değişim yaratmış, ancak bu değişimin etkisi belli bir kesimle sınırlı kalmıştır (Hoodfar and

Assadpour, 2000, s. 22). Kadınlar özellikle kentlerde eğitim ve iş yaşamına katılım açısından fırsatlar elde ederken, kırsal ve muhafazakar bölgelerde bu fırsatlar sınırlı kalmıştır. Genç nüfus ise eğitim reformları ve modernleşme söylemleri aracılığıyla yeni bir toplumsal bilinç geliştirmiş, ancak siyasal katılım yolları büyük ölçüde kapalı bırakılmıştır. Bu durum, gençlerin devrim öncesi toplumsal protestolara ve öğrenci hareketlerine katılımını artıran önemli bir etken olmuştur (Bayat, 1991, s. 97).

Toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler, kentleşme baskısı ve sınırlı modernleşme fırsatları, devrim öncesi İran toplumunun kırılğan bir yapıda olduğunu göstermektedir. Bu kırılğanlık, devrim sürecinde hem toplumsal mobilizasyonu kolaylaştırmış hem de farklı sosyal grupların (köylü, işçi, öğrenci, kadın ve etnik azınlıklar) ortak bir rejim karşıtı cephede birleşmesine imkan tanımıştır. Dolayısıyla devrim öncesi ekonomik ve toplumsal dinamiklerin analizi, 1979 Devrimi'nin hem toplumsal tabanını hem de göç hareketlerini anlamak açısından kritik öneme sahiptir (Kazemi, 2009, s. 58).

1970'lerin sonlarına gelindiğinde, Pehlevi rejiminin otoriter yapısı ve tepeden inme uygulanan modernleşme politikaları, İran toplumunun çeşitli kesimlerinde derin bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. Bu ortamda muhalefet hareketleri, toplumsal ve siyasal alanın farklı seviyelerinde kendini göstermeye başlamıştır. Öncelikle ulema, rejimin Batı yanlısı ve sekülerleşme yönelimlerine karşı direnç göstermiştir. Ayetullah Humeyni gibi ulemanın önde gelenleri, 1963'te Beyaz/Ak Devrim'in toprak reformu ve kadınlara oy hakkı gibi uygulamalarına karşı çıkarak geniş kitleleri mobilize etmişlerdir (Keddie, 2006, s. 147). Ulemanın bu konumu, yalnızca dini bir tepki değil, aynı zamanda toplumun geleneksel değerlerini koruma amacını taşımıştır ve devrim sürecinde rejim karşıtı hareketin ideolojik temelini oluşturmuştur (Kazemi, 2009, s. 112).

Buna paralel olarak, sol gruplar ve öğrenci hareketleri de Pehlevi rejimine karşı aktif bir muhalefet geliştirmiştir. Marksist-Leninist ideolojiyi benimseyen Tudeh Partisi ve Fedaiyan-e Halk (Halkın Fedaileri Örgütü) gibi örgütler, özellikle işçi sınıfının ve genç nüfusun yoğun olduğu şehirlerde örgütlenmiştir (Abrahamian, 1982, s. 246). Öğrenci hareketleri, üniversitelerde eğitim hakkı, siyasi özgürlükler ve ekonomik eşitsizlikler gibi konuları gündeme taşımış, zamanla ülke genelinde kitlesel protesto ve gösterilerin temel aktörü haline gelmiştir. Bu gruplar, toplumsal eşitsizlik ve otoriter yönetim karşısında geniş tabanlı bir toplumsal rahatsızlığı ifade etmiştir.

Öte yandan, milliyetçi ve etnik hareketler, özellikle Kürtler, Beluçlar ve Azeriler, Pehlevi rejiminin merkezîyetçi politikalarına karşı farklı bir muhalefet biçimi geliştirmiştir. Kürtler, bölgelerindeki özerklik taleplerinin reddedilmesi ve ekonomik kalkınmadan yeterince pay alamamaları nedeniyle devrim öncesinde aktif bir direniş göstermişlerdir (Van Bruinessen, 1992, s. 73). Beluçlar ve diğer azınlık gruplar da kültürel ve siyasi haklarının kısıtlanmasına tepki olarak örgütlenmişlerdir. Bu etnik ve bölgesel hareketler, İran'daki toplumsal çeşitliliğin ve devlet merkezli politikaların yarattığı gerilimin devrim öncesi muhalefet üzerinde nasıl bir rol oynadığını göstermektedir (Arjomand, 1988, s. 154).

Bununla birlikte, ABD ve Batı ile kurulan stratejik ilişkiler rejimin iç meşruiyetini zayıflatmış, Batı yanlısı politikalar İran toplumunda Pehlevi rejimine karşı geniş bir yabancılaşma hissi yaratmıştır (Abrahamian, 1982, s. 123-125). Dolayısıyla 1970'lerin ortalarına gelindiğinde İran, 1973 yılında yaşanan Petrol Krizi sonrasında edindiği ekonomik büyüme rakamlarına rağmen derin bir siyasal meşruiyet kriziyle karşı karşıya kalmıştır (Kurzman, 2003, s. 298). Böylece, 1963'te başlayan modernleşme/yeniden yapılanma ve sonrasındaki baskı politikaları, 1970'lerin sonuna gelindiğinde çeşitli toplumsal kesimleri çatısı altında toplayan geniş çaplı bir muhalefet bloğunun oluşmasına zemin hazırlamıştır.

7 Ocak 1978'de, rejime yakın bir gazetede (Ettela'at) Ahmed Raşidi Mutlak müstear ismi ve "İran: Kızıl ve Kara Sömürgecilik" başlığı ile ulemayı ve Ayetullah Humeyni'yi ağır ithamlarla hedef alan bir yazı yayımlanmış ve özellikle dini çevrelerde büyük tepkiyle karşılanmıştır (Hüseyinzade, 1386/2007, s. 244). Bu tepki 8-9 Ocak'ta (Kum'da) kitlesel protestolarla sonuçlanmış ve güvenlik güçlerinin müdahalesiyle Kum'daki medreselerde onlarca öğrenci hayatını kaybetmiştir (Axworthy, 2020, s. 135). Bu olay halkta geniş infiale yol açmış ve muhalefet daha da radikalleşmiştir. Şiddet-protesto-şiddet döngüsü, Şah rejiminin meşruiyetini ciddi biçimde zayıflatmış; art arda gelen cenaze törenleri, Şii inancında çok önemli olan kırkıncı gün matemleri, genel grev gibi eylemler toplumsal muhalefetin kitlesel bir devrim sürecine evrilmesini sağlamıştır (Kurzman, 2003, s.310).

Özellikle 1978 sonbaharında petrol sektöründe ilan edilen genel grev, devletin gelir kaynaklarını felce uğratmış ve rejimin dayanağını büyük ölçüde yitirmesine neden

olmuştur (Abrahamian 1982, s. 511; Bayat 1987, s. 77-89). Ulemanın Şah’a karşı gerçekleştirdikleri eylemlere Abadan petrol rafinelerinde çalışan işçiler de destek olmaya başlamasıyla birlikte, Abadan’da 19 Ağustos 1978 tarihinde Rex Sineması’nda film gösterimi esnasında sinema kundaklanmış ve bu olay içerisindeki 377 kişinin ölmesi ile sonuçlanmıştır (Devani, 1377/1998, s. 214). Daha sonra bu olay Şah yönetimi tarafından ulema ile ilişkilendirilmeye çalışılmış olsa da işçiler ile diğer muhalefet bileşenlerinin arasındaki ilişkinin daha fazla güçlenmesine neden olmuştur.

Humeyni bu dönemde toplumsal ve siyasal alanlarda yaşanan yoğun gelişmeler üzerine yayınladığı mesajda mücadelenin amacının “Şah rejiminin ve monarşinin yıkılması ve bunun yerine bir İslam Cumhuriyeti kurulması” olduğunu belirtmiştir (Çandar, 1981, s. 12). Humeyni’nin yayınladığı mesaj üzerine olaylar özellikle Tahran başta olmak üzere birçok şehirde yeniden başlamıştır. 8 Eylül 1978 tarihinde Tahran’ın güney mahallelerinde (Sosyo-ekonomik olarak alt sınıf) toplanan yüzbinlerce kişi şehir merkezine doğru yürüyüşe geçmiştir. Gösteriler gün içerisinde yoğunlaşmış ve hükümet tarafından sert bir şekilde bastırılmıştır. Gösterilerde, hükümete göre 200, muhaliflere göreyse 7000 kişinin yaralandığı ve hayatını kaybettiği iddia edilmektedir (Nuri, 1378/1999, s. 212). 8 Eylül olayları, İran siyasi tarihinde “Kanlı/Kara Cuma” olarak anılmaktadır (Nuri, 1378/1999, s. 215).

1978 Sonbaharında İran’da her geçen gün şiddet olayları artmaktaydı. Şah, çocuklarını ve yakınındakileri daha önce ülkeden çıkarmıştı ve 16 Ocak 1979 tarihinde eşi Farah Pehlevi ile birlikte ülkeyi terk ederek Mısır’a gitmiştir (Shawcross, 1397, s. 56-57). Gazeteler, “Şah Reft(Gitti)”⁵ başlığı ile Şah’ın ülkeyi terk ederek Mısır’a gidişi ile ilgili yayınlar yapmaya başlamıştı. Humeyni bu gidişi “Zafere giden ilk adım” olarak değerlendirmiştir (Taflıoğlu, 2010, s. 161). 16 Ocak 1979’da Şah’ın ülkeden ayrılması, 1 Şubat’ta sürgünden dönen Humeyni’nin halk tarafından coşkuyla karşılanması ve 11 Şubat’ta ordu birliklerinin rejim safından çekilmesiyle, uzun soluklu muhalefet hareketleri, İran Devrimi’yle sonuçlanmıştır.

Sonuç olarak, Pehlevi rejimine karşı muhalefet, farklı ideolojik ve toplumsal kesimlerin bir araya geldiği bir yapı oluşturmuştur. Ulema, toplumun geleneksel/dini değerlerini savunurken; sol gruplar ve öğrenciler ekonomik ve siyasal eşitsizlikleri

⁵ 16 Ocak 1979 tarihli Ettela’at/İttılâât Gazetesi, “شاه رفت/Şah Reft(Gitti)” manşeti ile çıkmıştır.

gündeme taşımış, milliyetçi ve etnik hareketler ise özerklik ve kültürel hak taleplerini dile getirmiştir. Rejime karşı toplumun birbirinden farklı kesimlerini içerisinde barındıran muhalefet, 1979 Devrimi'nin hem toplumsal tabanını hem de devrim sürecinde ortaya çıkan göç ve diaspora dinamiklerini anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir (Buchta, 2000, s. 88; Bayat, 1991, s. 103).

2.2. 1979 İran İslam Devrimi'nin Gerçekleşmesi

1979 İran İslam Devrimi, yalnızca Pehlevi Hanedanının sona ermesi değil, aynı zamanda İran toplumunun uzun süredir biriken siyasal, ekonomik ve kültürel gerilimlerinin tedrici ve kapsamlı bir dışa vurumu olarak ortaya çıkmıştır. Devrim, farklı toplumsal grupların, Ulema, sol örgütler, öğrenciler, işçiler ve etnik azınlıklar, ortak bir rejim karşıtı hareket etrafında birleştiği bir sürecin ortaya çıkardığı bir gelişme olarak değerlendirilmektedir (Ghamari-Tabrizi, 2016, s. 54). Bu birleşim, devrim öncesi dönemde biriken memnuniyetsizliklerin ve devlet ile toplum arasındaki güven boşluğunun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla devrim, yalnızca siyasal iktidarın değişimi değil, aynı zamanda İran toplumu için uzun vadeli toplumsal ve kültürel bir kırılma noktası olmuştur (Hoodfar, 1999, s. 35).

Devrimin ortaya çıkmasında siyasal baskı, ekonomik eşitsizlikler ve kültürel-dini gerilimler birbirini pekiştiren üç ana neden olarak öne çıkmaktadır. Pehlevi rejimi, otoriter yapısı ve baskıcı politikalarıyla muhalefeti sindirmeye çalışmış, ancak bu durum toplumsal hoşnutsuzluğu artırmış ve farklı ideolojik grupların birleşmesine zemin hazırlamıştır (Afary, 1996, s. 202). Ekonomik eşitsizlikler ve gelir adaletsizliği, kırsal ve kentsel kesimler arasındaki uçurumu derinleştirirken, hızlı modernleşme ve Batılılaşma politikaları ile geleneksel değerler arasındaki çatışma kültürel-dini bir gerilimi doğurmuştur (Kazemi, 2009, s. 65).

Devrim süreci, 1978'in ortalarından itibaren kitlesel gösteriler, grevler ve halk hareketleriyle hız kazanmıştır. Humeyni'nin sürgünden dönüşü, geniş bir halk desteğiyle gerçekleşmiş ve Pehlevi rejiminin çöküşünü hızlandırmıştır (Bakhash, 1984, s. 271). Bu süreç, yalnızca şehirli orta sınıf ve işçi kesimlerin değil, kırsal nüfusun ve ulemanın da aktif katılımıyla şekillenmiştir. Devrim sırasında yaşanan olaylar, İran toplumunda hem siyasi bir yeniden yapılanmaya hem de toplumsal yapının yeniden şekillenmesine imkan tanımıştır (Arjomand, 2009, s. 88).

Devrimin gerçekleşmesi, aynı zamanda İran'ın dış ilişkilerini ve bölgesel politikalarını da etkilemiştir. İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, yeni yönetim hem Batı ile ilişkilerde hem de bölgesel etnik ve mezhepsel dengelerde radikal değışiklikler uygulamaya başlamıştır (Bayat, 1991, s. 104). Bu bağlamda 1979 Devrimi, İran'ın yalnızca iç siyasal yapısını değil, aynı zamanda toplumsal dinamiklerini, göç hareketlerini ve uluslararası ilişkilerini şekillendiren çok boyutlu bir tarihsel olgu olarak değeriendirilmektedir (Ansari, 2000, s. 198).

Sonuç olarak, 1979 İran İslam Devrimi, siyasal baskı, ekonomik eşitsizlik ve kültürel-dini gerilimlerin birleşimi sonucu ortaya çıkan ve farklı toplumsal aktörlerin ortak katılımıyla gerçekleşen girift bir süreçtir. Bu süreç, Pehlevi rejiminin yıkılmasının ötesinde, İran toplumu için yeni bir siyasal, ekonomik ve kültürel dönemin başlangıcını temsil etmiş ve göç başta olmak üzere birçok toplumsal olgunun dinamiklerini yeniden şekillendirmiştir (Ghamari-Tabrizi, 2016, s. 76; Afary, 1996, s. 210).

2.2.1. 1979 İran İslam Devrimi'nin Temel Nedenleri

1979 İran İslam Devrimi'nin temel nedenleri, birbiriyle iç içe geçmiş üç ana boyutta incelenebilir: siyasal, sosyo-ekonomik ve kültürel-dini. Bu üç alan, Pehlevi rejiminin uyguladığı politikaların toplumsal etkilerini gösterirken, aynı zamanda farklı toplumsal kesimlerin devrim sürecine katılım motivasyonlarını da açıklamaktadır (Ghamari-Tabrizi, 2016, s. 82). Siyasal boyutta, otoriter yönetim anlayışı, muhalefetin baskı altına alınması ve demokratik katılım mekanizmalarının eksikliği, toplumun geniş kesimlerinde hoşnutsuzluk yaratmıştır. Sosyo-ekonomik boyutta, özellikle gelir adaletsizliği, işsizlik ve kentleşmenin yarattığı sosyal sorunlar, geniş kitlelerin rejime karşı tepkilerini artırmıştır (Kazemi, 2009, s. 78). Kültürel ve dini boyutta ise, modernleşme ve Batılılaşma politikaları ile geleneksel dini yapılar arasında oluşan çatışma, toplumsal gerilimin ideolojik çerçevesini oluşturmuştur (Afary, 1996, s. 215).

Bu üç boyut, birbirini pekiştirerek devrimin toplumsal tabanını şekillendirmiştir. Siyasal baskı ve otoriterlik, toplumsal muhalefeti bastırmak yerine çoğaltmış, ekonomik eşitsizlikler halkın günlük yaşamında somut bir hoşnutsuzluk yaratmış ve kültürel-dini çatışmalar, devrime ideolojik meşruiyet kazandırmıştır (Arjomand, 2009, s. 95). Bu etkileşim, devrimin farklı sosyal sınıf ve topluluklar arasında geniş bir katılım alanı

bulmasına imkan sağlamıştır. Böylece İran toplumu, 1970'lerin sonunda hem siyasal hem de toplumsal olarak radikal bir dönüşüm sürecine girmiştir.

Genel olarak devrimin temel nedenlerini analiz etmek, sadece siyasal değişimi açıklamakla sınırlı olmayıp; aynı zamanda toplumsal ve kültürel dinamiklerin devrim sürecinde nasıl rol oynadığını da ortaya koymaktadır (Hoodfar, 1999, s. 37; Bakhash, 1984, s. 278). Bu çerçevede, sonraki alt başlıklarda siyasal, sosyo-ekonomik ve kültürel-dini nedenler ayrı ayrı ele alınarak, devrimin kapsamlı nedenleri ayrıntılı biçimde açıklanacaktır.

2.2.1.1. Siyasal Nedenler

1979 İran İslam Devrimi'nin siyasal nedenleri, öncelikle Pehlevi rejiminin otoriter yapısından ve baskıcı politikalarından kaynaklanmıştır. Muhammed Rıza Şah'ın yönetim anlayışı, merkezîyetçi ve tek parti odaklı bir yapı üzerine kurulmuş, muhalefeti sistematik biçimde kontrol altında tutmak için güçlü bir güvenlik aygıtı oluşturulmuştur (Arjomand, 1988, s. 154). Özellikle SAVAK, rejime karşı çıkan dini, sol ve milliyetçi gruplara yönelik yaygın izleme, tutuklama ve işkence uygulamalarıyla bilinmektedir. Bu baskıcı mekanizmalar, halkın siyasal katılım yollarını kapatmış ve toplumsal hoşnutsuzluğu derinleştirmiştir (Bakhash, 1984, s. 271).

Pehlevi rejimi, demokratik kurumları göstermelik biçimde sürdürmüş, parlamentoyu ve siyasi partileri rejimin denetimi altına almıştır. 1975'te tek parti rejimi (Rastakhiz Partisi) kurularak tüm siyasi muhalefet sistematik biçimde engellenmiştir (Kazemi, 2009, s. 84). Bu ortamda toplumsal gruplar, taleplerini resmi siyasi kanallar üzerinden iletememiş, muhalefet hareketleri çoğunlukla yeraltına itilmeye zorlanmıştır. Böylece siyasi katılımın kısıtlanması ve demokratik mekanizmaların etkisizleştirilmesi, devrime giden sürecin en kritik siyasal zeminini oluşturmuştur.

Baskıcı politikalar, yalnızca siyasi partilerle sınırlı kalmamış, toplumun farklı kesimlerini de hedef almıştır. Ulema, öğrenciler ve işçi sınıfı üzerindeki baskılar, farklı ideolojik ve sosyal grupların birleşmesine zemin hazırlamıştır (Ghamari-Tabrizi, 2016, s. 88). Örneğin, Ayetullah Humeyni'nin muhalif söylemleri rejim tarafından engellenmeye çalışılmış, ancak bu durum Humeyni'yi ve ulemanın önde gelenlerinin söylemini daha da popüler hale getirmiştir. Bu bağlamda baskıcı siyaset, tersine toplumsal muhalefeti ve devrimci hareketleri güçlendiren bir etki yaratmıştır (Afary, 1996, s. 220).

Siyasal otoriterlik aynı zamanda rejimin toplumsal meşruiyetini ciddi biçimde zedelemiştir. Halk, ekonomik büyüme ve modernleşme vaatlerine rağmen siyasi katılım hakkından yoksun bırakılmış, hak ve özgürlük talepleri sistematik olarak bastırılmıştır. Bu durum, devrim öncesi dönemde siyasi hoşnutsuzluğun kitlesel bir niteliğe bürünmesine ve toplumun farklı kesimlerinin ortak bir rejim karşıtı cephede birleşmesine yol açmıştır (Bayat, 1991, s. 105). Sonuç olarak, Pehlevi rejiminin otoriter ve baskıcı politikaları, 1979 Devrimi'nin siyasi temelini oluşturan en belirgin faktörlerden birisi olmuştur.

2.2.1.2. Sosyo-Ekonomik Nedenler

1979 İran İslam Devrimi'nin önemli nedenlerinden biri, Pehlevi rejimi döneminde derinleşen sosyo-ekonomik eşitsizliklerdir. İran ekonomisi, petrol gelirlerinin yüksekliği sayesinde hızlı bir büyüme kaydetmiş olsa da bu büyüme toplumun geniş kesimlerine adil bir biçimde yansımamıştır. Milani'ye göre, 1960'lar ve 1970'ler boyunca ekonomideki kalkınma büyük ölçüde büyük şehirlerde ve modern sektörlerde yoğunlaşmış, kırsal alanlar ve küçük işletmeler ihmal edilmiştir (Milani, 2011, s. 136). Bu durum, şehirli ve kırsal nüfus arasındaki gelir uçurumunu derinleştirmiş ve toplumsal huzursuzluğun ekonomik temelini oluşturmuştur.

Kentleşme ve göç olgusu, sosyo-ekonomik dengesizliklerin toplumsal etkilerini artıran bir başka önemli faktördür. Kırsal alanlardan büyük şehirlere yönelen göç dalgaları, özellikle Tahran, İsfahan ve Meşhed gibi kentlerde işsizlik, düşük yaşam standartları ve konut sorunlarına yol açmıştır (Abrahamian, 1982, s. 220). Göçmen işçi ve köylü sınıfının şehirleşme sürecinde karşılaştığı ekonomik ve sosyal zorluklar, devrim öncesi İran toplumunda toplumsal gerilimi artırmış ve devrimci hareketlere taban oluşturmuştur. Türkiye'deki araştırmacılar da İran'daki bu göç ve kentleşme sürecinin ekonomik eşitsizlikle birleşerek devrim için uygun toplumsal bir zemin oluşturduğunu vurgulamaktadır (Çelik, 2007, s. 48).

Gelir dağılımındaki eşitsizlik, işsizliğin ve yoksulluğun yanı sıra Pehlevi rejiminin kalkınma politikalarının yarattığı toplumsal kırılganlıkla da bağlantılıdır. Şah'ın hızlı modernleşme ve sanayileşme programları, iş gücünün sadece sınırlı bir kısmını ekonomik kalkınmaya katmış, o dönem İran'ın sosyo-ekonomik yapısı içerisinde büyük çoğunluğu oluşturan kırsal ve düşük gelirli kesimler bu programlardan yararlanamamıştır (Kazemi,

2009, s. 72). Bu durum hem ekonomik olarak dezavantajlı grupların rejime olan güvenini sarsmış hem de devrim sürecinde bu grupların katılımını teşvik etmiştir. Özellikle işsiz gençler ve köylüler, ekonomik eşitsizlikler nedeniyle toplumsal protestoların aktif bir parçası haline gelmiştir.

Ayrıca, ekonomik istikrarsızlık ve işsizlik yalnızca bireysel yaşam koşullarını etkilememiş, aynı zamanda toplumsal kutuplaşmayı da derinleştirmiştir. Farklı toplumsal sınıflar arasındaki gerilim, devrim öncesi dönemde muhalefetin kitlesel bir karakter kazanmasına imkan sağlamıştır (Afary, 1996, s. 225). Bu bağlamda, sosyo-ekonomik nedenler yalnızca devrimin nedenlerinden biri değil, aynı zamanda toplumsal mobilizasyon ve geniş tabanlı katılımın da belirleyici faktörlerinden biri olmuştur (Bakhash, 1984, s. 278; Hoodfar, 1999, s. 40).

2.2.1.3. Sosyo-Kültürel ve Dini/Mezhebi Nedenler

1979 İran İslam Devrimi'nin kültürel ve dini boyutu, Pehlevi rejiminin hızlı Batılılaşma ve modernleşme politikalarıyla doğrudan bağlantılıdır. Rejim, toplumsal yaşamın modernleşmesini teşvik ederken, özellikle kırsal ve muhafazakar kesimlerde yerleşik olan dini değerlerle çelişen politikalar uygulamıştır. Eğitimde Batı odaklı müfredat, kadınların kamusal alanda artan görünürlüğü ve dini kurumların sınırlandırılması, ulema ile devlet arasında gerilimi artırmıştır (Hoodfar, 1999, s. 42). Bu durum, toplumsal tabanda Batılılaşmaya karşı kültürel bir tepki yaratmış ve devrimin ideolojik meşruiyetini güçlendiren bir faktör olmuştur.

Ulemanın yeniden yükselişi, Batılılaşma karşıtlığının bir sonucu olarak şekillenmiştir. Humeyni ve ulemanın diğer önde gelenleri, devletin dini otoriteyi kısıtlayan politikalarına karşı etkili bir muhalefet yürütmüş, halkı devrimci hareket etrafında organize etmiştir (Keddie, 2006, s. 152). Ulemanın yeniden etkin hale gelmesi, yalnızca dini bir direniş değil, aynı zamanda toplumsal adalet ve geleneksel değerlerin korunmasına yönelik bir hareket olarak yorumlanmıştır. Bu durum, özellikle kırsal ve alt sınıf kesimlerde halkın Şah karşıtı devrimci harekete katılımını artırmıştır (Ghamari-Tabrizi, 2016, s. 91).

Batılılaşma karşıtlığı, kültürel bir çatışma olmasının yanı sıra, Pehlevi rejiminin toplumsal meşruiyetinin sorgulanmasına da yol açmıştır. Rejimin modernleşme söylemleri, ekonomik ve siyasi eşitsizliklerle birleştiğinde toplumda derin bir

hoşnutsuzluk yaratmış, devrim sürecinde toplumsal kutuplaşmanın artmasına neden olmuştur (Afary, 1996, s. 228). Dini semboller ve ritüeller etrafında şekillenen muhalefet, toplumsal tabanda güçlü bir meşruiyet zemini oluşturmuş ve devrimin ideolojik temelini sağlamıştır.

Sonuç olarak, kültürel-dini nedenler, devrimin hem ideolojik hem de toplumsal tabanını belirleyen kritik bir boyut olarak değerlendirilmektedir. Batılılaşma karşıtlığı ve ulemanın yeniden yükselişi, Pehlevi rejimine karşı toplumsal hoşnutsuzluğu artırmış ve farklı sosyal kesimlerin devrim sürecine katılımını mümkün kılmıştır. Bu dinamikler, devrimin yalnızca siyasal veya ekonomik değil, aynı zamanda kültürel ve dini bir dönüşüm olarak da anlaşılmasını sağlamaktadır (Bayat, 1991, s. 108; Bakhash, 1984, s. 280).

2.3. Yeni Bir Yönetim ve Yaşam Biçimi: İslam Cumhuriyeti'nin İlanı

1979 İran İslam Devrimi'nin ardından, İran toplumu siyasal, toplumsal ve ekonomik alanlarda köklü bir dönüşüm sürecine girmiştir. Pehlevi rejiminin otoriter ve merkezi yapısının sona ermesiyle birlikte yeni yönetim biçimine dair tartışmalar yaşanmaya başlamıştır. Bu sürecin akabinde 30 Mart 1979 tarihinde gerçekleştirilen referandumda %98 oy oranı ile yeni rejimin adı “İran İslam Cumhuriyeti” olarak belirlenmiştir (Beşiriye, 1397/2018, s. 214). Bu kapsamda, İslam Cumhuriyeti kurulmuş, devletin temel meşruiyeti ulema/dini otorite ve halk desteği üzerine şekillendirilmiştir (Arjomand, 2009, s. 115). Bu dönemde yaşanan dönüşümler, yalnızca siyasi yapıyı değiştirmekle kalmamış; toplumsal yaşam, kültürel uygulamalar ve ekonomik politikalar üzerinde de kalıcı etkiler bırakmıştır.

Devrim sonrası İran, Pehlevi monarşisinin yerine İslam Cumhuriyeti olarak bilinen yeni bir yönetim biçimini kabul etmiş ve bu yönetim teokratik ve demokratik unsurları birleştiren karma bir yapıya sahip olmuştur. Devletin temel meşruiyeti, Devrim Rehberi'nin otoritesine dayandırılmış; aynı zamanda halkın siyasi katılımını sağlayacak sınırlı demokratik mekanizmalar oluşturulmuştur (Arjomand, 2009, s. 115). Yeni yönetim, özellikle Anayasa ile şekillenen yapısında hem İslami değerleri hem de devletin merkezi otoritesini güçlendirmeyi amaçlamıştır.

Yeni rejim, Ayetullah Humeyni'nin sürgündeyken Necef'te öğrencilere verdiği derslerden müteşekkil olan ve 1970'li yılların başında Hükümet-i İslami adıyla basılan

kitabında teorize ettiği “Velayet-i Fakih” (Gaybette olan 12. İmam Muhammed b. Hasan el-Mehdi’nin yokluğundaki vekili, Fakih’in yönetimi) düşüncesi çerçevesinde şekillenmiş ve rejimin teokratik yönü bu minvalde vücut bulmuştur (Kediver, 1379/2000, s. 363). Demokratik yönü ise Cumhurbaşkanın, Meclisin ve Velayet-i Fakih konumundaki Devrim Rehberi’ni seçecek olan Seçkinler/Uzmanlar Meclisi’nin (Meclis-i Hobregan) seçimle işbaşına gelmesiyle sağlanmaya çalışılmıştır.

İslam Cumhuriyeti’nin en belirgin özelliği, Velayet-i Fakih ilkesi olmuştur. Bu ilke, Ayetullah Humeyni’nin liderliğinde uygulamaya konmuş ve Devrim Rehberi’nin siyasi, hukuki ve askeri yetkilerini merkezileştirmiştir (Keddie, 2006, s. 172). Velayet-i Fakih, yalnızca dini bir kavram olmanın ötesinde, devletin örgütlenmesini ve karar alma süreçlerini şekillendiren bir sistem olarak işlev görmüştür. Humeyni’nin rolü, bu yeni yapının hem simgesi hem de fiilen yönlendiricisi olarak belirleyici olmuştur. Bu nedenle, dini liderden ziyade Devrim Rehberi tanımının kullanılması daha doğru bir terminoloji olacağı düşünülmektedir.

Anayasa düzeni ve devlet kurumlarının yeniden yapılanması, devrim sonrası İran siyasetinin temelini oluşturmıştır. Yasama, yürütme ve yargı organları İslami kurallar çerçevesinde yeniden düzenlenmiş; özellikle ulemanın/dini otoritelerin denetim ve onayı altında çalışan kurumlar, devletin merkezi kontrolünü güçlendirmiştir (Bakhash, 1984, s. 289). Bu yeni yapı, yalnızca politikayı şekillendirmekle kalmamış, aynı zamanda toplumsal yaşamın denetim mekanizmalarını da genişletmiştir. Devletin hem ideolojik hem de pratik düzeyde İslami ilkeleri topluma hakim kılma çabası, yeni yönetim biçiminin ayırt edici özelliği olmuştur.

İslam Cumhuriyeti’nin kuruluşu, aynı zamanda farklı toplumsal grupların siyasi katılımını da yeniden tanımlamıştır. Halkın oy hakkı ve referandumlarla sınırlı demokratik katılımı sağlanırken, kritik kararların çoğu Devrim Rehberi ve denetleyici organların yetkisine bırakılmıştır (Arjomand, 2009, s. 118). Bu durum, devrim sonrası dönemde hem halkın yönetime bağılılığını hem de muhalefetin kontrol altına alınmasını mümkün kılmıştır. Böylece İslam Cumhuriyeti hem toplumsal meşruiyet sağlayan hem de merkezi otoriteyi güçlendiren bir siyasal yapı olarak ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak, devrim sonrası yönetim biçimi, teokratik ve demokratik unsurları birleştiren, Velayet-i Fakih ilkesine dayanan ve toplumsal denetim mekanizmalarını

genişleten bir sistem olarak tanımlanabilir. Bu yeni yapı, İran'ın hem iç siyasetini hem de toplumsal ilişkilerini uzun vadede şekillendiren temel çerçeveyi oluşturmuştur (Arjomand, 2009, s. 121; Keddie, 2006, s. 176).

2.3.1. Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Alanlarda Yaşanan Dönüşüm

1979 Devrimi sonrası İran'da sosyo-ekonomik ve kültürel alanlarda köklü değişimler yaşanmıştır. Sosyal ve kültürel alanda devrim sonrası süreç, İslamileştirme politikalarıyla karakterize edilmiştir. Eğitim sistemi, medya ve sanat gibi alanlar, devrim ideolojisinin şekillendirdiği içeriklerle yeniden düzenlenmiştir (Hoodfar, 1999, s. 51). Okullarda ders programlarının İslami değerler doğrultusunda yeniden yapılandırılması, genç kuşakların ideolojik olarak devrime bağlı bir biçimde yetişmesini sağlamıştır. Benzer şekilde kültürel üretim ve yayıncılık alanları da devlet kontrolü altına alınmış, Batı etkisindeki içerikler sınırlandırılmıştır (Arjomand, 2009, s. 125).

Ekonomik alanda ise devlet, rantiyer ekonomik modelin temelinde olduğu gibi en büyük gelir kaynağı olan petrol gelirlerini merkezi bir kontrol mekanizması ile yönetmeye başlamış ve ekonomik kaynakların ideolojik amaçlar doğrultusunda dağıtılmasını sağlamıştır (Kazemi, 2009, s. 102). Bu politika hem devletin ekonomik alandaki denetimini artırmış hem de devrim ideolojisinin toplumsal yaşam üzerindeki etkisini güçlendirmiştir. Devlet destekli kalkınma projeleri ve kamu yatırımları, toplumsal refahı artırmayı hedeflerken, aynı zamanda ideolojik bağlılık ve toplumsal kontrol mekanizmalarını pekiştirmiştir (Bakhash, 1984, s. 300).

Ekonomik ve kültürel politikalar birbirini tamamlayan bir süreç oluşturmuştur. Petrol gelirlerinin devlete aktarılması ve ekonomik planlamadaki merkezi kontrol, toplumun ideolojik hedeflere yönlendirilmesinde kritik bir araç olmuştur. Aynı zamanda kültürel alanda yapılan düzenlemeler, bireylerin toplumsal ve siyasal yaşama uyumunu pekiştirmeye ve devletin meşruiyetini güçlendirmeye odaklanmıştır (Bayat, 1991, s. 118). Bu bağlamda, ekonomik ve kültürel politikalar devrimin hem toplumsal tabanını hem de ideolojik yayılımını şekillendiren temel araçlar olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak, devrim sonrası dönemde uygulanan ekonomik ve kültürel politikalar, devletin toplumsal denetimini artıran, ideolojik bağlılığı güçlendiren ve toplumsal yaşamı yeniden biçimlendiren kapsamlı bir dönüşüm sürecini temsil etmektedir (Kazemi, 2009, s. 106; Bakhash, 1984, s. 305). Bu politikalar, İran

toplumunun devrim sonrası yeni norm ve değerler çerçevesinde şekillenmesinde belirleyici olmuştur.

2.3.2. Toplumsal Hayatta Yaşanan Temel Dönüşümler

1979 Devrimi sonrası İran toplumu, siyasal değişimlere paralel olarak toplumsal yaşamda da köklü dönüşümlerle karşı karşıya kalmıştır. Devrim ideolojisi, toplumsal normları, bireylerin günlük yaşamını ve özellikle kadınların kamusal alandaki rolünü yeniden tanımlamıştır. Kadınların sosyal ve kamusal alanlardaki görünürlüğü, devrim öncesinde Batılılaşma politikalarıyla artmışken, devrim sonrası dönemde tesettür zorunluluğu, eğitimde ve çalışma hayatında dini çerçeveler gibi sınırlamalar getirilmiştir (Hoodfar, 1999, s. 47). Bu durum, kadınların toplumsal statüsünde hem kısıtlamalara hem de yeni ideolojik rollere işaret eden çelişkili bir tablo ortaya çıkarmıştır.

Dini kuralların günlük yaşama yansıması, devrim sonrası toplumsal hayatın belirleyici bir boyutu olmuştur. İslami normlar, eğitimden medyaya, hukuktan iş yaşamına kadar geniş bir alana uygulanmış ve toplumsal davranış biçimlerinin yeniden düzenlenmesini sağlamıştır (Bakhash, 1984, s. 294). Bu süreç, özellikle genç kuşaklar ve kırsal kesimlerde kültürel uyum ve toplumsal meşruiyetin oluşturulmasında belirleyici rol oynamıştır. Okullarda ders programlarının İslami içeriklerle yeniden düzenlenmesi, toplumsal değerlerin devrim ideolojisine uygun hale getirilmesinin bir örneğidir (Kazemi, 2009, s. 97).

Toplumsal alanda yaşanan dönüşümler, aynı zamanda muhalif ve azınlık gruplar üzerindeki etkilerle de kendini göstermiştir. Bu bağlamda Devrim, muhalif grupların bastırılması ve toplumsal kutuplaşmanın artması açısından da önemli etkiler yaratmıştır. Sol gruplar, liberaller ve etnik azınlık hareketleri devrim sonrası dönemde çeşitli baskılar ve kısıtlamalarla karşılaşmıştır (Ansari, 2000, s. 212). Bu süreç, toplumsal kutuplaşmayı derinleştirmiş ve devlet ile muhalif kesimler arasında belirgin bir ayrım oluşmasına neden olmuştur. Devlet, toplumsal denetimi güçlendirmek ve devrim ideolojisini yaymak amacıyla resmi kurumlar aracılığıyla eğitim, medya ve sivil toplum üzerinde etkili olmuştur.

Ayrıca, devrim sonrası toplumsal alanda yaşanan dönüşümler, halkın devletle olan ilişkisini de etkilemiştir. Halk, referandum ve seçim gibi sınırlı demokratik mekanizmalar aracılığıyla yönetime katılma fırsatı bulurken, devletin merkezi otoritesi ve Devrim

Rehberi'nin etkisi, siyasal karar alma süreçlerinin ağırlıklı olarak kontrol altında tutulmasını sağlamıştır (Arjomand, 2009, s. 130). Bu durum, toplumsal katılım ile otoriter denetim arasında belirgin bir dengenin oluşmasına yol açmıştır.

İslami Devrim, İran toplumunun siyasal, toplumsal ve kültürel boyutlarını bir bütün olarak etkilemiştir. Halkın siyasal katılım mekanizmaları ile devletin ideolojik denetimi arasında kurulan asimetrik ilişki, muhalefetin bastırılması ve toplumsal kutuplaşma, ekonomik ve kültürel politikaların uygulanması, devrimin toplumsal etkilerinin kapsamını göstermektedir. Bu çerçevede, 1979 Devrimi yalnızca iktidar değişimi değil, aynı zamanda İran toplumunun yapısını yeniden şekillendiren kapsamlı bir toplumsal dönüşüm olarak değerlendirilebilir (Bayat, 1991, s. 120; Ghamari-Tabrizi, 2016, s. 108).

2.4. 1979 İran İslam Devrimi Sonrası İran'da Göç Hareketleri

1979 İran İslam Devrimi'nin ardından, ülke içinde ve dışında önemli göç hareketleri meydana gelmiştir. Bu göçler hem siyasal baskılar hem de ekonomik ve toplumsal dönüşümlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Devrim sonrası kurulan İslam Cumhuriyeti, devrim ideolojisine uygun davranmayan veya muhalif olan toplumsal gruplara karşı baskıcı politikalar uygulamış, bu durum, özellikle şehirli orta sınıf, entelektüeller, sol fraksiyon ve dini azınlıklar arasında kitlesel göçleri tetiklemiştir (Abrahamian, 1982, s. 270).

Devrim sonrası İran'da gerçekleşen göçler hem uluslararası hem de bölgesel boyutlarda çeşitlilik göstermiştir. Batı ülkelerine yönelik göçler, özellikle ABD, Kanada, İngiltere, Almanya, Fransa gibi ülkeleri kapsamaktadır ve bu göçler genellikle ekonomik fırsatlar ve siyasal özgürlük arayışıyla ilişkilendirilmiştir (Abrahamian, 1982, s. 280). Bu süreçte, eğitilmiş orta sınıf, entelektüeller ve eski rejimle bağlantılı bireyler, devrim sonrası belirsizlik ve baskılardan kaçmak amacıyla Batı ülkelerine yönelmiştir. Batı'ya yönelen göç, aynı zamanda İran diasporasının oluşumunu ve kültürel etkilerini küresel boyutta yaygınlaştırmıştır. Bölgesel göç hareketleri de önemli bir boyut teşkil etmiştir. İran'ın komşu ülkeleri olan Türkiye, Irak ve Körfez ülkeleri, özellikle etnik ve dini azınlıklar için geçici veya kalıcı birer hedef haline gelmiştir (Ansari, 2000, s. 230).

Devrim sonrası İran'da göç hareketlerinin bir diğer önemli nedeni, ekonomik ve toplumsal istikrarsızlık olmuştur. Kentleşme baskısı, işsizlik ve ekonomik kaynakların

merkezi kontrolü gibi faktörler bireylerin yaşam koşullarını zorlaştırmış ve onlar için yurt dışına veya daha güvenli bölgelere göç etmeyi cazip hale getirmiştir (Kazemi, 2009, s. 115). Özellikle petrol gelirlerinin devlet kontrolüne alınması ve piyasanın ideolojik hedefler doğrultusunda sübvansede edilmesi, özel sektörün daralmasına ve ekonomik fırsatların sınırlandırılmasına yol açmıştır.

Bu göç hareketleri sadece bireysel tercihlerin sonucu değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasal baskının yarattığı zorunlulukların bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Kürtler, Beluçlar ve diğer etnik azınlık grupları⁶, devletin uyguladığı politikalar ve yerel muhalif hareketler nedeniyle yer değiştirmek zorunda kalmış; bu da bölgesel göç dalgalarını artırmıştır (Ansari, 2000, s. 220). Aynı zamanda İran diasporasının oluşumu, özellikle Batı ülkelerine yönelen göçlerle hızlanmış ve devrim sonrası İran toplumunun uluslararası boyutta da etkilenmesine neden olmuştur.

Devrim sonrası göç hareketleri, İran toplumunun siyasal, iktisadi ve toplumsal dönüşümü ile doğrudan ilişkilidir. Bu süreç hem bireysel güvenlik ve ekonomik fırsatlar açısından hem de toplumsal ve kültürel yapının yeniden şekillenmesi açısından kritik bir dönem olarak değerlendirilmelidir (Afary, 1996, s. 240; Hoodfar, 1999, s. 58).

2.4.1. Göçün Siyasal Nedenleri

1979 Devrimi sonrasında İran’da yaşanan göç hareketlerinin önemli bir boyutu, siyasal nedenlere dayanmaktadır. Özellikle sol fraksiyonlar, liberaller, eski rejim yetkilileri ve entelektüeller, işkence, tutuklama ve sürgün gibi baskıcı uygulamalarla karşılaşmış, bu durum göçü zorunlu kılan temel etkenlerden biri olmuştur (Bakhash, 1984, s. 312). Siyasal baskı, yalnızca bireysel güvenliğı tehdit etmekle kalmamış, aynı zamanda ailelerin ve toplulukların kitlesel göç kararlarını da tetiklemiştir.

Etnik ve dini azınlıkların durumu, siyasal göçün bir diğer önemli boyutunu oluşturmuştur. Kürtler ve Beluçlar gibi etnik gruplar, devrim sonrası devlet politikaları

⁶ İran, birçok etnik kimliğin ve mezhebin/dini inancın yaşadığı bir toplumsal yapıya sahiptir. Kürt nüfus ağırlıklı olarak ülkenin kuzeybatısında (Kürdistan, Kirmanşah ve Batı Azerbaycan eyaletleri), Beluçlar güneydoğuda (Sistan-Beluçistan), Araplar petrol kaynaklarının yoğun olduğu güneybatı bölgesinde (özellikle Huzistan), Türkmenler kuzeydoğuda (Gülistan ve Kuzey Horasan), İran Azerbaycanı Türkleri ise kuzeybatı ve merkez bölgelerde (Doğu ve Batı Azerbaycan, Erdebil, Zencan ve Tahran) yoğunlaşmaktadır. Dini açıdan ise resmi Şii mezhebi dışında kalan Sünni Müslüman topluluklar ağırlıklı olarak Kürt, Beluç ve Türkmen bölgelerinde yaşamaktadır. Bu etnik ve mezhepsel dağılım, İran’da merkezi devlet ile çevresel bölgeler arasındaki siyasal ve güvenlik temelli ilişkilerin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır (Abrahamian, 2008, s. 19-23; Amanat, 2017, s. 23-27).

ve İran-Irak Savaşı gibi bölgesel çatışmalar nedeniyle marjinalleşmiş ve çoğu zaman doğrudan göçe yönlendirilmiştir (Ansari, 2000, s. 225). Bu gruplar hem özerklik talepleri hem de merkezi yönetimle yaşadıkları anlaşmazlıklar nedeniyle siyasal baskıya maruz kalmış, göç yoluyla güvenlik ve yaşam standartlarını koruma yolunu tercih etmişlerdir. Aynı şekilde dini azınlıklar da yeni rejimin ideolojik yönelimleri nedeniyle sosyal ve siyasal dışlanma deneyimi yaşamış, göç etmek zorunda kalmışlardır (Hoodfar, 1999, s. 60).

Siyasal nedenlerden kaynaklanan göç, aynı zamanda uluslararası boyut kazanmıştır. Batı ülkeleri ve Körfez ülkeleri, muhaliflerin ve baskı altında kalan grupların göç ettiği başlıca hedefler olmuş, böylece Amerika, Kanada, Almanya, Fransa, Birleşik Arap Emirlikleri ve Türkiye gibi ülkelerde önemli bir İran diasporası oluşmuştur (Abrahamian, 1982, s. 275). Siyasal göç, sadece bireysel veya toplumsal güvenlik ile ilgili değil, aynı zamanda devrim sonrası İran'ın dış ilişkilerini ve bölgesel dengeleri etkileyen bir olgu haline gelmiştir. Bu durum, göç hareketlerini sadece toplumsal bir süreç olarak değil, aynı zamanda siyasal bir fenomen olarak da ele almayı gerektirmektedir.

2.4.2. Göçün Sosyo-Ekonomik Nedenleri

1979 Devrimi sonrası İran'da göç hareketlerinin bir diğer önemli boyutu, sosyo-ekonomik nedenlerle ilgilidir. Devrim, ekonomik istikrarı ciddi şekilde sarsmış, özellikle kentlerde işsizlik ve gelir dağılımındaki eşitsizlikler belirgin şekilde artmıştır (Kazemi, 2009, s. 120). Petrol gelirlerinin devlet kontrolüne alınması ve piyasanın merkezi planlamaya yönlendirilmesi, özel sektörün daralmasına ve ekonomik fırsatların azalmasına yol açmıştır. Bu ekonomik baskılar, bireylerin göç yolunu tercih etmelerinde önemli bir etken olmuştur.

Kentleşme süreci ve yaşam koşullarının bozulması da göçün sosyo-ekonomik boyutunu güçlendirmiştir. Kırsal alanlardan kentlere artan göç, altyapı ve hizmet yetersizlikleriyle birleştiğinde, özellikle büyük şehirlerde yaşam standartlarını düşürmüş ve sosyal gerilimleri artırmıştır (Bakhash, 1984, s. 320). Bu durum, özellikle orta sınıf ve genç nüfusun göç etme eğilimini artırmış, ekonomik ve sosyal fırsatların daha elverişli olduğu ülkelere yönelim yaratmıştır.

Toplumsal dönüşüm baskısı, bireylerin ve ailelerin göç kararlarında bir diğer belirleyici unsur olmuştur. Devrim sonrası uygulanan İslamileştirme politikaları,

bireylerin yaşam biçimlerini, eğitim ve çalışma olanaklarını doğrudan etkilemiş; pek çok kişi, kendi yaşam tarzını koruyabilmek ve daha özgür bir ortamda yaşamak için yurt dışına yönelmiştir (Hoodfar, 1999, s. 62). Bu bağlamda sosyo-ekonomik faktörler, yalnızca maddi sıkıntıları değil, aynı zamanda toplumsal uyum ve bireysel özgürlükleri de kapsayan geniş bir çerçevede değerlendirilmelidir.

Devrim, toplumsal alanda kadınların, gençlerin ve azınlık grupların yaşamını yeniden şekillendirmiştir. Kadınların kamusal alandaki rolü sınırlandırılmış, eğitim ve kültür alanında İslamileştirme politikaları uygulanmış; etnik ve dini azınlıklar ise merkezi devletin uyguladığı politikalar çerçevesinde göç ve marjinalleşme süreçleriyle karşı karşıya kalmıştır (Hoodfar, 1999, s. 68; Ansari, 2000, s. 235). Bu durum, Devrim sonrası İran’da toplumsal yapı ve birey-devlet ilişkilerinin ideolojik ve siyasal bir çerçevede yeniden şekillendiğini göstermektedir.

Ekonomik ve kültürel politikalar ise devrimin toplumsal etkilerini pekiştiren diğer önemli unsurlar olmuştur. Petrol gelirlerinin merkezi kontrolü, ekonomik planlama ve devlet destekli yatırımlar, toplumsal eşitsizlikleri azaltma hedefiyle birlikte, ideolojik bağlılığı artıran araçlar olarak kullanılmıştır (Kazemi, 2009, s. 132). Eğitim, medya ve kültürel üretim alanlarında uygulanan İslamileştirme politikaları, bireylerin devrim ideolojisine uyumunu sağlayarak toplumun uzun vadeli dönüşümünü şekillendirmiştir (Bayat, 1991, s. 125).

Devrim sonrası göç hareketleri, İran’ın hem iç hem de dış siyasetini doğrudan etkilemiştir. Siyasal baskılar, ekonomik zorluklar ve toplumsal dönüşüm baskısı, milyonlarca İranlının yurt içi ve yurt dışına göç etmesine neden olmuştur (Abrahamian, 1982, s. 288; Afary, 1996, s. 255). Bu göçler, Batı ülkeleri ve bölgesel komşulara yönelik yönelimlerle hem diasporanın oluşumunu hem de İran’ın uluslararası ilişkilerdeki konumunu etkilemiştir.

2.5. İran’dan Kadın Göçü: 1979 Sonrası Dönüşüm ve Toplumsal Etkiler

1979 Devrimi sonrasında kurulan İslam Cumhuriyeti rejimi, İranlı kadınların toplumsal statüsünü köklü bir şekilde dönüştürmüştür. Devrim öncesinde, özellikle 1960’lar ve 1970’lerde, kadınlar eğitim, çalışma ve kamusal alanda daha görünür bir rol üstlenmişken; devrim sonrası 1967 ve 1975 “Aile Koruma Yasaları (Kanun-e Hemayat-e Khanevade)” ile elde edilen hakların yürürlükten kaldırılması, kadınların kamusal ve

özel alandaki özerkliğini ciddi biçimde sınırlandırmıştır (Paidar, 1995, s. 287-290). Zorunlu örtünme uygulaması ve cinsiyet temelli mekânsal ayrışma, kadınların kamusal alandaki görünürlüğünü azaltırken, eğitim ve istihdam alanlarında da yapısal engeller ortaya çıkarmıştır. Bu durum, özellikle kentli, eğitilmiş ve orta sınıf kadınlar açısından rejimle uyumlu bir yaşam kurmayı zorlaştırmış ve göç eğilimini güçlendiren temel faktörlerden biri olmuştur (Paidar, 1995, s. 312; Keddie, 2006, s. 241-247). Kadınların kamusal alandaki katılımının sınırlandırılması ve eğitim ile iş gücüne erişimde yaşanan daralmalar, kadınları daha özgür olacaklarını düşündükleri ülkelere/şehirlere yönlendiren göç hareketlerini tetiklemiştir (Hasannia, 2019, s. 10; Noor, 2014, s. 42).

Devrim sonrası İran'dan kadın göçü, sadece bireysel bir hareketlilik değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel dönüşümün bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınlar, zorunlu göçün ötesinde, daha özgür ve eşitlikçi bir yaşam arayışıyla hareket etmiş; bu süreç hem İran toplumunun hem de göç ettikleri toplumların dönüşümüne katkı sağlamıştır. Göç, kadınların toplumsal cinsiyet rollerini yeniden şekillendirmelerine, ekonomik bağımsızlıklarını kazanmalarına ve yeni toplumsal yapılar oluşturmalarına olanak tanımıştır (Bavili, 2022, s. 6; Mouritsen, 2017, s. 18). Bu bağlamda İran'dan Batı ülkelerine ve bölgesel komşulara gerçekleşen göçler hem bireysel yaşamlarını hem de toplumsal yapıyı dönüştüren bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır (Noor, 2014, s. 42; Hasannia, 2019, s. 10; Mouritsen, 2017, s. 14).

Kadın göçü olgusunun bir diğer belirleyici boyutu, İslamileştirme politikalarının eğitim ve mesleki alanlarda yarattığı dönüşüm olmuştur. Üniversitelerde uygulanan “kültürel devrim” süreci, müfredatın yeniden düzenlenmesi ve bazı bölümlerde cinsiyet temelli kısıtlamaların getirilmesiyle sonuçlanmıştır. Her ne kadar 1990'lı yıllardan itibaren kadınların yükseköğretime katılım oranlarında artış gözlemlense de mezuniyet sonrası istihdam olanaklarının sınırlılığı ve kamusal alandaki ideolojik denetim, kadınlar açısından ciddi bir yapısal çelişki yaratmıştır. Bu bağlamda, yüksek eğitilmiş kadınların akademik özgürlük, mesleki ilerleme ve bireysel yaşam tercihleri açısından daha elverişli koşullar sunan ülkelere yönelmesi, İran'dan kadın göçünün niteliksel karakterini belirleyen unsurlardan biri haline gelmiştir (Moghadam, 1998, s. 229-236; Afshar, 1999, s. 89-94).

İran'dan kadın göçü yalnızca zorlayıcı faktörlerle açıklanamayacak, aynı zamanda transnasyonal ağlar ve diaspora deneyimleriyle de şekillenen bir süreçtir. Özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika'ya yönelen İranlı kadınlar, göç ettikleri ülkelerde feminist hareketlerle temas kurarak hem bireysel hem de kolektif düzeyde yeni kimlik ve aidiyet biçimleri geliştirmiştir. Diasporadaki İranlı kadınlar, bir yandan göç edilen toplumlara uyum sağlama çabası içindeyken, diğer yandan İran'daki kadın hakları mücadelesine entelektüel ve siyasal katkılar sunmuşlardır. Bu durum, kadın göçünü yalnızca bir "kaçış" süreci olarak değil; aynı zamanda İran toplumundaki cinsiyet rejimine yönelik dolaylı bir muhalefet ve alternatif kamusal alan üretimi olarak değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır (Moghissi, 1999, s. 153-165; Keddie, 2006, s. 255-259).

Bu bağlamda, 1979 sonrası İran'dan göç eden kadınların deneyimleri, sadece ekonomik veya coğrafi bir hareketlilik olarak değerlendirilmemeli; aynı zamanda toplumsal cinsiyet, kimlik, siyasal katılım ve kültürel değerler üzerinden bireysel ve kolektif bir yeniden yapılanma süreci olarak incelenmelidir. İranlı kadınların göç deneyimi, devrim öncesi ve devrim sonrası toplumsal değişimlerin bir yansımasıdır ve bu süreç, kadınların kendi yaşam stratejilerini oluştururken karşılaştıkları sınırlamaları ve fırsatları anlamak için kritik bir perspektif sunmaktadır (Bavili, 2022, s. 5; Mobasher, 2024, s. 3).

2.5.1. Sosyo-politik Baskılar ve Kadın Göçünün Artışı

Devrim sonrasında İran'da tesis edilen siyasal rejim, toplumu İslami ideoloji doğrultusunda yeniden biçimlendirmeyi hedefleyen kapsamlı bir denetim mekanizması kurmuş ve bu durum göçün temel nedenlerinden biri olmuştur. Bu süreçte kadınlar, rejimin ideolojik sınırlarını en görünür biçimde taşıyan toplumsal gruplardan biri haline gelmiştir. Zorunlu hicap (başörtüsü) uygulaması, ahlak polisinin (Gesht-e Ershad) kamusal alandaki denetimi ve kadın davranışlarının sürekli gözetim altında tutulması, bireysel özgürlükler üzerinde ciddi baskılar yaratmıştır. Bu baskılar, yalnızca gündelik yaşam pratiklerini değil; kadınların kamusal alandaki hareketliliğini, ifade özgürlüğünü ve siyasal katılımını da sınırlandırmıştır (Paidar, 1995, s. 303-312; Keddie, 2006, s. 247-251). Siyasal alanın daraltılması ve muhalif seslerin bastırılması, özellikle eğitimli ve kentli kadınlar açısından rejimle uyumlu bir yaşam kurmayı zorlaştırmış ve göçü rasyonel

bir çıkış yolu haline getirmiştir (Washington Institute for Near East Policy, 2023, s. 12; Bavili, 2022, s. 5).

Sosyopolitik baskıların göç üzerindeki etkisi, özellikle kriz dönemlerinde daha görünür hale gelmiştir. 1980-1988 İran-İrak Savaşı süreci, ardından gelen ekonomik darboğazlar ve devletin güvenlikçi politikalarının sertleşmesi, kadınların yaşam alanlarını daha da daraltmıştır. Bu dönemde kadınlar hem kamusal alandaki ideolojik denetimle hem de aile içinde yeniden güçlenen ataerkil yapılarla karşı karşıya kalmıştır. Devletin kadınları “İslam Cumhuriyeti’nin ahlaki taşıyıcıları” olarak konumlandırması, bireysel tercihler üzerinde artan bir baskı yaratmış; bu durum, özellikle genç kadınlar arasında uzun vadeli gelecek planlarını İran dışında kurma eğilimini güçlendirmiştir. Bu bağlamda göç, yalnızca ekonomik ya da mesleki bir tercih değil, aynı zamanda siyasal baskılardan kaçış stratejisi olarak şekillenmiştir (Moghadam, 2003, s. 118-124).

Bununla birlikte, reformist dönemlerde dahi sosyopolitik baskıların yapısal niteliğinin değişmemesi, kadın göçünün süreklilik kazanmasına yol açmıştır. 1990’lı yılların sonlarında Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi dönemiyle birlikte sınırlı bir toplumsal açılım yaşanmış olsa da hukuki ve ideolojik çerçevenin korunması, kadınların beklentileri ile siyasal gerçeklik arasındaki mesafeyi ortadan kaldırmamıştır. Bu duruma paralel olarak Diasporaya yönelen İranlı kadınlar, göç ettikleri ülkelerde daha geniş siyasal ve toplumsal alanlara erişim sağlayarak, İran’daki baskı rejimiyle dolaylı bir kopuş gerçekleştirmiştir. Böylece kadın göçü, sosyopolitik baskılara verilen bireysel bir tepkinin ötesine geçerek yapısal bir olgu haline gelmiştir (Moghissi, 2006, s. 41-47; Keddie, 2006, s. 258-261).

2.5.2. Eğitim ve Kariyer Arayışı Çerçevesinde Kadın Göçünün Artması

Devrim sonrası İran’da eğitim alanında yaşanan niceliksel genişlemeye rağmen, kadınların akademik ve mesleki ilerleme olanakları ideolojik ve yapısal sınırlarla çevrelenmiştir. 1980’li yıllarda uygulanan “kültürel devrim” süreciyle üniversiteler geçici olarak kapatılmış, müfredatlar İslami ideoloji doğrultusunda yeniden düzenlenmiş ve bazı akademik alanlarda kadınların erişimi sınırlandırılmıştır (Noor, 2014, s. 58; Khodaviren, 2015, s. 21). Bu durum, yükseköğretimi bireysel ilerlemenin temel aracı olarak gören kadınlar açısından, İran dışındaki üniversiteleri daha cazip hale getirmiştir. Eğitim yoluyla göç, bu bağlamda yalnızca akademik bir tercih değil, ideolojik denetimden uzak

bir entelektüel alan arayışı olarak ortaya çıkmıştır (Moghadam, 1998, s. 233-238; Keddie, 2006, s. 252-255).

Kadınların eğitim düzeyindeki artış ile istihdam olanakları arasındaki yapısal uyumsuzluk, göç eğilimini güçlendiren bir diğer önemli faktör olmuştur. 1990'lı ve 2000'li yıllarda İran'da üniversite öğrencilerinin önemli bir kısmını kadınlar oluşturmalarına rağmen, mezuniyet sonrası iş gücü piyasasında karşılaşılan cinsiyet temelli ayrımcılık, kadın emeğinin kamusal alandaki görünürlüğünü sınırlamıştır. Devletin kadınları öncelikle aile içi roller üzerinden tanımlayan yaklaşımı, profesyonel kariyer hedeflerini ikincil hale getirmiştir. Bu koşullar altında, yüksek eğitilmiş kadınlar, mesleki yetkinliklerinin tanındığı ve kariyer ilerlemesinin daha öngörülebilir olduğu ülkelere yönelmiştir. Göç, bu yönüyle kadınlar açısından bir "beyin göçü" biçimi kazanmış ve İran'ın eğitilmiş kadın nüfusu için kalıcı bir çıkış yoluna dönüşmüştür (Afshar, 1999, s. 96-101; Moghadam, 2003, s. 132-136).

Ayrıca, İranlı kadınların eğitim ve kariyer amaçlı göçü, diaspora bağlamında yeni toplumsal ve mesleki ağların oluşumunu da beraberinde getirmiştir. Bu süreçte İranlı kadınlar, yalnızca bireysel başarı hikayeleri üretmekle kalmamış; aynı zamanda İran'daki kadın hareketine entelektüel ve normatif katkılar sunan transnasyonal aktörler haline gelmiştir (Moghissi, 2006, s. 52-58; Keddie, 2006, s. 260-263). Örneğin, 2019 sonrasında İran'da sıklıkla meydana gelen toplumsal protestolarda, kadınların zorunlu başörtüsüne karşı yaptıkları "Çarşamba-yi Sefid (Beyaz Çarşamba)" isimli protestolarda veya Kürt kökenli Mahsa (Jina) Amini'nin 2022 yılının Eylül ayında Tahran'da gerçekleştirilen protestolarda ahlak polisi (Gesht-e Ershad) tarafından "uygunsuz başörtüsü" gerekçesiyle gözaltına alındıktan sonra hayatını kaybetmesi, İran'da uzun süredir biriken toplumsal hoşnutsuzluğun kitlesel protestolara dönüşmesinde tetikleyici bir rol oynamıştır (Çalhan, 2023, s. 108-110). Amini'nin ölümü, özellikle kadınların bedeni ve görünümü üzerinden kurulan devlet denetimine karşı bir itirazın sembolü haline gelmiş; "Kadın, Yaşam, Özgürlük" sloganı etrafında şekillenen protestolar kısa sürede İran'ın farklı şehirlerine ve ardından diasporadaki İranlı topluluklar aracılığıyla uluslararası alana yayılmıştır (Iran International, 2025). Yurtdışındaki birçok İranlı kadın aktivist de bu sürece önemli destek sağlamış ve İran'daki kadın hareketlerinin uluslararası alanda görünürlüğünü artırmıştır. Bu süreçte kadınlar yalnızca protestoların öznesi değil, aynı zamanda rejimin ideolojik ve toplumsal kontrol mekanizmalarına yönelik eleştirinin taşıyıcı aktörleri olarak ön

plana çıkmış, Mahsa Amini'nin ölümü İran'daki çağdaş toplumsal hareketler tarihinde dönüm noktası niteliği kazanmıştır (Özdemir & Akdağ, 2024, s. 36-37).

2.5.3. Diasporada Yeni Toplumsal Yapılar ve Kadın Varlığı

İranlı kadınların diasporadaki varlığı, yalnızca coğrafi bir yer değiştirme süreci değil, aynı zamanda yeni toplumsal yapıların ve aidiyet biçimlerinin inşa edildiği bir dönüşüm alanı olarak ortaya çıkmıştır. Göç edilen ülkelerde kadınlar, İran'daki devlet merkezli ve ideolojik denetim mekanizmalarından görece bağımsız bir kamusal alana erişim sağlamış; bu durum toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden tanımlanmasına olanak tanımıştır. Özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika'daki İran diasporası içinde kadınlar, sivil toplum kuruluşları, akademik çevreler ve kültürel ağlar aracılığıyla yeni kolektif kimlikler geliştirmiştir. Bu bağlamda diaspora, kadınlar açısından yalnızca uyum sağlanan bir alan değil; aynı zamanda İran'daki cinsiyet rejimine alternatif normların üretildiği bir toplumsal laboratuvar işlevi görmüştür (Moghissi, 2006, s. 61-67; s. 98-103).

Diasporada oluşan yeni toplumsal yapılar, İranlı kadınların aile, çalışma ve kamusal alandaki rollerini dönüştüren önemli dinamikler barındırmaktadır. Göç edilen toplumlarda hukuki eşitlik, sosyal devlet mekanizmaları ve cinsiyet temelli ayrımcılıkla mücadeleye yönelik kurumsal yapılar, kadınların ekonomik ve toplumsal hayata daha aktif biçimde katılmasını mümkün kılmıştır. Bu süreçte kadınlar hem İran'dan taşınan kültürel normlarla hem de ev sahibi toplumların değerleriyle müzakere ederek hibrit kimlikler geliştirmiştir. Özellikle ikinci kuşak İranlı kadınlar, eğitim ve istihdam alanlarında daha güçlü konumlar elde ederek diasporadaki toplumsal yapının dönüşümünde belirleyici aktörler haline gelmiştir. Bu durum, diaspora içindeki ataerkil ilişkilerin yeniden üretilmesini sınırlayan bir etki yaratmıştır (Afshar, 2003, s. 193-198).

Diasporadaki yeni toplumsal yapıların İran ile olan ilişkisi, transnasyonal bağlar üzerinden şekillenmeye devam etmektedir. İranlı kadınlar, medya, akademik yayınlar ve insan hakları ağları aracılığıyla İran'daki kadın hareketiyle etkileşim içinde olmuş; bu etkileşim diasporayı pasif bir sürgün alanı olmaktan çıkararak aktif bir siyasal ve kültürel üretim merkezine dönüştürmüştür. Diaspora içindeki kadın örgütlenmeleri, hem İran'daki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine yönelik eleştirel söylemlerin küresel düzeyde görünürlük kazanmasını sağlamış hem de alternatif kadınlık pratiklerinin dolaşıma

girmesine katkıda bulunmuştur. (Moghadam, 2003, s. 156-161; Keddie, 2006, s. 263-266).

Türkiye tarihsel, coğrafi ve kültürel yakınlığı nedeniyle İran diasporasının önemli duraklarından biri olarak öne çıkmaktadır. Özellikle son yıllarda İran'da artan siyasal baskılar, toplumsal hareketlilik ve kadınların kamusal alandaki konumuna yönelik sınırlamalar, İranlı kadınların Türkiye'ye yönelik göç eğilimlerini görünür biçimde artırmıştır. Türkiye, vize rejiminin görece esnekliği, transit ülke olma özelliği ve eğitim, çalışma ya da geçici ikamet imkânları nedeniyle İranlı kadınlar için hem geçici hem de kalıcı bir göç mekânı olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışmanın üçüncü bölümünde, Türkiye'deki İran diasporasına mensup kadınlarla; yani 1979 Devrimi sonrasında Türkiye'ye göç eden çeşitli yaş, meslek ve statüdeki İranlı kadınlarla yapılan alan araştırması yer almaktadır. Türkiye, İranlı kadın göçünün yoğunlaştığı ülkelerden biri olarak, İran'daki toplumsal dönüşümlerin ve kadınların hareketliliğinin bölgesel yansımalarının gözlemlenebildiği önemli bir saha niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda görüşmeler, kadınların Türkiye'deki yaşam pratikleri ile İran'daki siyasal, toplumsal ve ekonomik koşullar, toplumsal cinsiyet normları ve bireysel özgürlükler arasındaki farkları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Türkiye'deki yaşam, göçmen kadınlar için hem yeni fırsatlar hem de yeni zorluklar sunmakta; bu deneyimler, önceki bölümde tartışılan göçün nedenleri ve sonuçları ile doğrudan ilişkilendirilebilmektedir.

Dolayısıyla, üçüncü bölüm, ikinci bölümde ele alınan tarihsel ve yapısal çerçeveyi somut örneklerle desteklemekte; İran'dan göç eden kadınların bireysel ve toplumsal deneyimlerini analiz ederek, devrim sonrası toplumsal dönüşümün kadınlar üzerindeki etkilerini Türkiye'deki yaşam deneyimleri özelinde irdelemektedir. Bu bakımdan çalışma, iki ülke arasında kadınların yaşam deneyimleri arasındaki farklılıklara eleştirel bir perspektiften bakmaya ve mukayeseli bir değerlendirmeye de olanak sağlamaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANKARA'DA YAŞAYAN İRANLI KADINLAR: SAHA ÇALIŞMASININ ANALİZİ

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Bu bölümde, “1979 İran İslam Devrimi Sonrası Türkiye’ye Göç Eden Kadınların İki Ülke Arasındaki Yaşam Deneyimi Üzerine Bir Araştırma: Ankara İli Örneği” başlıklı tez çalışmasının saha araştırması süreci kapsamlı biçimde ele alınmaktadır. Bu çalışma, İran İslam Devrimi sonrasında Türkiye’ye göç eden kadınların toplumsal, kültürel ve bireysel düzeyde yaşadıkları dönüşümleri, kadınlık deneyimleri üzerinden analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, toplumsal cinsiyet perspektifinden hareketle, kadınların iki ülke arasındaki yaşam deneyimlerini kültürel aidiyet, kimlik, toplumsal roller ve özgürlük alanları bağlamında incelemektedir. İranlı kadınların Türkiye’deki yaşam tecrübeleri ve bu konudaki düşüncelerini ortaya koyabilmek adına, bu tecrübeleri kendi ülkelerindeki yerel kültürlerine, sosyal statülerine, siyasal yönetimlerine, din ve mezheplerine, toplumsal cinsiyet rollerine, devlet-toplum ve toplum-birey ilişkilerine, siyasal katılım süreçlerine vb. parametrelere göre kıyaslamalarını sağlayacak görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın temel amacı, İran’daki toplumsal ve siyasal dönüşüm sürecinin kadınların yaşam biçimleri üzerindeki etkisini, Türkiye’de edindikleri yeni toplumsal konumla karşılaştırarak ortaya koymaktır. Bu çerçevede kadınların göç öncesi ve sonrası yaşamlarına ilişkin algıları, kimlik inşası süreçleri ve toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin deneyimleri, nitel araştırma yönteminden yola çıkılarak derinlemesine incelenmiştir. Nitel araştırma yöntemi, bireylerin ya da grupların deneyimlerini, algılarını, düşüncelerini ve sosyal etkileşimlerini derinlemesine anlamayı amaçlayan bir araştırma yaklaşımıdır. Bu yöntemde sayısal verilerden ziyade görüşmeler, gözlemler, odak grup çalışmaları ve

doküman incelemeleri gibi veri toplama teknikleri kullanılır. Elde edilen veriler yorumlanarak olayların “nasıl” ve “neden” gerçekleştiği açıklanmaya çalışılır. Bu nedenle nitel araştırma, özellikle karmaşık sosyal olguları ayrıntılı ve bağlamsal bir şekilde incelemek için tercih edilir.

Veri toplama aracı olarak derinlemesine görüşme yöntemi kullanılmıştır. Derinlemesine görüşmeler yarı yapılandırılmış soru formları ile yürütülmüştür. Bu yöntem, araştırmacıya hem önceden belirlenmiş temalar çerçevesinde ilerleme hem de katılımcıların özgün anlatılarına göre soruları esnetme olanağı tanımıştır ve Türkiye’deki toplumsal uyum süreçlerine yönelik açık uçlu sorular yer almıştır.

Saha araştırması, İran’dan Türkiye’ye göç eden göçmen kadınların öznel anlatılarını merkeze alan fenomenolojik bir yaklaşımla tasarlanmıştır. Fenomenoloji, bireylerin belirli bir olguyu nasıl deneyimlediklerini ve bu olguya nasıl anlam atfettiklerini anlamayı hedefler. Fenomenolojik araştırma, kökenini felsefe ve psikoloji disiplinlerinden alan ve katılımcıların belirli bir olguyu nasıl deneyimlediklerini, bu olguya nasıl anlam verdiklerini betimleyerek, söz konusu deneyimin özünü ortaya çıkarmayı amaçlayan bir araştırma desenidir (Moustakas, 1994, s. 13; Creswell, 2021, s. 76-77).

Çalışma ayrıca toplumsal cinsiyet perspektifinden yola çıkmakta, bu bakımdan araştırma süreçlerinde toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini görünür kılmayı ve kadınların deneyimlerini merkeze almayı amaçlayan feminist metodolojiye dayanmaktadır. Bu metodoloji özellikle kadınların ve marjinalleştirilmiş grupların seslerini duyurmayı hedefler. Araştırmacı ile katılımcı arasındaki hiyerarşiyi azaltmaya çalışır ve daha eşitlikçi, duyarlı ve eleştirel bir bilgi üretim sürecini benimser.

Söz konusu olguya dair katılımcıların betimlemelerini ve yaşadıkları deneyimleri anlamak, sadece bu deneyimlere sahip olan kişilerle derinlemesine mülakatlar yoluyla elde edilebilmektedir (Patton, 2002, 104). Bu yöntem, katılımcıların hem İran’daki hem Türkiye’deki yaşam deneyimlerini kendi ifadeleriyle aktarmalarına ve bu deneyimlerin altında yatan toplumsal anlamları açığa çıkarmalarına olanak sağlamaktadır.

Çalışmada, Ankara ilinde yaşayan ve 1979 sonrasında Türkiye’ye göç eden İranlı kadınlar arasından farklı yaş, eğitim, meslek ve sosyo-ekonomik özelliklere sahip katılımcılar seçilmiştir. Bu çeşitlilik, kadınların göç sonrası uyum süreçlerini, toplumsal

ilişkilerini ve kimlik dönüşümlerini farklı perspektiflerden değerlendirme olanağı sunmuştur. Görüşmeler, katılımcıların kendilerini rahat hissedebilecekleri ortamlarda gerçekleştirilmiş, her bir görüşme, katılımcı onayıyla ses kaydına alınmış ve anonim olarak kodlanmıştır. Etik ilkelere bağlı kalınarak katılımcıların kimlikleri gizli tutulmuş, katılımcılara bu konularda güvence verilmiş ve verilerin yalnızca akademik amaçla kullanılacağı güvence altına alınmıştır. Kadınlara, özellikle ulaşılması zor veya gizli popülasyonların incelenmesinde kullanılan bir örnekleme yöntemi olan kartopu örnekleme (snowball sampling) yöntemi ile ulaşılmıştır. Bu teknikte araştırmacı, başlangıçta belirli sayıda katılımcıya ulaşır ve bu kişilerden araştırmaya uygun başka katılımcıları önermelerini ister. Böylece örneklem, tıpkı bir kartopunun yuvarlandıkça büyümesi gibi giderek genişler. Bu yöntem, olasılıklı olmayan örnekleme türleri arasında yer almakta ve genellikle nitel araştırmalarda tercih edilmektedir.

Saha çalışmasında toplanan veriler, tematik analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Katılımcıların anlatılarından elde edilen temalar, “kadın kimliğinin yeniden inşası”, “iki ülke arasındaki kültürel farklılıklar”, “toplumsal cinsiyet rolleri ve özgürlük algısı”, “uyum ve aidiyet” gibi başlıklar altında gruplandırılmıştır. Böylece İran’dan Türkiye’ye göç eden kadınların iki ülke arasında şekillenen çok yönlü yaşam deneyimleri bütüncül bir bakışla ele alınmıştır.

Bu bölümde öncelikle araştırmanın yöntemsel süreci, saha çalışmasının planlanması, katılımcı profilleri ve veri toplama süreci açıklanacak, ardından verilerin analizine ilişkin yöntemsel yaklaşım ayrıntılı biçimde sunulacaktır. Böylece, İranlı göçmen kadınların kültürel kimlik ve toplumsal cinsiyet temelli deneyimlerinin anlaşılmasına yönelik saha bulgularına geçiş yapılacaktır.

3.2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma, 1979 İran İslam Devrimi sonrası Türkiye’ye göç etmiş kadınların deneyimlerini incelenmesini hedeflemektedir. Ancak, çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır ve bu sınırlılıkların araştırma bulgularının kapsamı ve genellenebilirliği üzerinde etkili olabileceği düşünülmektedir. Araştırma sürecinde göz önünde bulundurulmuş sınırlılıklar aşağıda sıralanmıştır:

Örneklem Sınırlılığı: Bu araştırma İran’dan Türkiye’ye göç etmiş ve şu an da Türkiye’de ikamet eden İranlı kadınlar üzerine sınırlandırılmıştır. Bu sınırlı örneklem

büyüklüğü, araştırma sonuçlarının göç eden bütün kadınların veya farklı sosyo-ekonomik ve kültürel bağlamlara göre yer değiştirmiş kadınların bir genelleme içerisinde ele alınmasını kısıtlamaktadır.

Yerel Bağlam Sınırlılığı: Araştırma özellikle Ankara ilinde ikamet eden göçmen kadınlarla sınırlı tutulmuştur. Veriler tek şehir (Ankara) ile sınırlıdır, farklı şehirlerdeki göçmen kadınların deneyimleri farklılık gösterebilir.

Katılımcıların Görüşlerinin Öznel Doğası: Araştırma, katılımcıların kendi deneyimlerini ve algılarını ifade etmelerine dayanır. Bu öznel ifadeler, katılımcıların geçmiş deneyimlerinden, algılarından ve duygularından etkilenebilir. Dolayısıyla, bulgular nesnel, pozitivist, genellenebilir gerçeklikler yerine bireysel yaşam deneyimleri ve öznellikleri daha çok yansıtabilir. Bunun yanında, araştırmaya katılan katılımcıların 25 yaşından büyük olmasına ve özellikle Devrim öncesini ve sonrasını yaşamış olmalarına çalışmanın sorunsalı açısından özen gösterilmiştir.

Toplumsal Baskılar ve Katılım Sınırlılığı: Devrinden sonra göç eden kadınlar siyasal baskılar ve dışlanma korkusu nedeniyle görüşmelere katılmaktan çekinebilir veya yanıtlarını tam anlamıyla açıkça paylaşamayabilir. Bu durum, veri toplama sürecini ve elde edilen bilgilerin kapsamını sınırlayabilir. Çalışma için etnik kimlik nedeniyle de görüşmeci bulmakta zorluk yaşanmıştır. Bu yüzden katılımcılar ile yüz yüze görüşme imkanı bu kısıtlılıklar altında gerçekleşmiştir. Ulaşılan İranlı kadınların ise çekimser tavrı ve birkaç katılımcının araştırmaya katılmak istememeleri yeterince katılımcıya ulaşma konusunda araştırmacıyı zorlamıştır. Bu sebeple katılımcı sayısı 10 kişi ile sınırlı kalmıştır. Görüşme sayısının sınırlı olması, bulguların genellenebilirliğini de kısıtlamaktadır.

Bu sınırlılıklar, araştırma sürecinin titizlikle planlanması ve uygulanması ile minimize edilmeye çalışılmıştır. Ancak, bulguların yorumlanması ve genellenmesi sırasında bu sınırlılıkların dikkate alınması gerekmektedir.

3.3. Katılımcı Profili

Araştırmaya Ankara’da yaşayan İranlı kadınlar katılmıştır. Katılımcılar yaş, eğitim durumu, medeni durum, meslek ve Türkiye’ye geliş yılı bakımından çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitlilik, araştırmanın “maksimum çeşitlilik” örnekleme stratejisine uygun olarak seçilmiştir.

Tablo 3.1: Katılımcıların Demografik Özellikleri:

KATILIMCI	YAŞ	EĞİTİM DURUMU	MEDENİ DURUM	MESLEK	TÜRKİYEYE GELİŞ YILI
K1	47	Lisans	Evli	Girişimci (Online Satış, İhracat)	2017
K2	48	Lisans	Evli	Dış Ticaret Uzmanı	2007
K3	50	Yüksek Lisans	Bekar	Akademisyen	2018
K4	42	Lisans	Evli	Öğretmen	2019
K5	39	Lisans	Bekar	Grafik Tasarımcı	2011
K6	43	Yüksek Lisans	Evli	Güzellik Uzmanı	2017
K7	39	Lisans	Bekar	Satış Yöneticisi	2012
K8	25	Lisans	Bekar	Öğrenci	2018
K9	39	Doktora	Bekar	Tercüman	2015
K10	68	Lisans	Evli	Ev Hanımı	2007

Not: Tablo, araştırmaya katılan 10 İranlı kadın katılımcının yaş, eğitim durumu, medeni durum, meslek ve Türkiye'ye geliş yılı bilgilerini içermektedir. Mezkur tablo yalnızca örnek katılımcı çeşitliliğini göstermektedir, tüm katılımcı bilgilerinde gizlilik ilkesi korunmuştur.

Katılımcılar, çoğunlukla orta-üst sosyo-ekonomik sınıfa mensup, eğitimli ve kültürel farkındalığı yüksek kadınlardan oluşmaktadır. Bu durum, göç deneyimlerinin yalnızca sınıfsal değil, aynı zamanda kültürel ve ideolojik faktörlerle de ilişkilendirilebileceğini göstermektedir.

Araştırma, Ankara ilinde yaşayan ve 1979 İran İslam Devrimi sonrasında Türkiye'ye göç etmiş 10 İranlı kadın ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar, amaçlı

örnekleme yöntemiyle seçilmiş olup farklı yaş, eğitim, medeni durum ve sosyo-ekonomik özelliklere sahip bireylerden oluşmaktadır. Bu çeşitlilik, göç deneyiminin bireysel, kültürel ve sınıfsal boyutlarını karşılaştırmalı biçimde incelemeyi mümkün kılmıştır. Katılımcıların büyük bir bölümü uzun süredir Ankara’da ikamet etmekte, bir kısmı ise görece daha kısa süredir Türkiye’de yaşamaktadır. Bu durum, farklı dönemlerde göç eden kadınların Türkiye toplumuna uyum süreçlerindeki benzerlik ve farklılıkları gözlemleme fırsatı sunmuştur. Katılımcıların yaş aralıkları 25 ila 70 arasında değişmekte olup, eğitim durumları lise ile lisansüstü düzeyleri arasında çeşitlilik göstermektedir. Katılımcı seçiminde, kadınların Türkiye’ye ne zaman geldikleri ne iş ile uğraştıkları, geliş nedenleri, ekonomik durumları ve toplumsal çevreleri dikkate alınmıştır. Böylece göçün bireysel nedenlerinden ziyade, toplumsal cinsiyet temelli etkilerinin anlaşılmasına ve sürecin net bir şekilde oluşmasına olanak sağlamıştır.

3.4. Veri Toplama Süreci

Saha çalışması, 2024-2025 yılları arasında Ankara’nın farklı semtlerinde (örneğin Çankaya, Etimesgut, Yenimahalle ve Keçiören vs.) yürütülmüştür. Görüşmeler, katılımcıların kendilerini rahat ve güvende hissettikleri ortamlarda, çoğunlukla evlerinde veya uygun bir kamusal mekânda gerçekleştirilmiştir. Görüşme süresi katılımcıların anlatım yoğunluğuna göre değişmiş olup ortalama 40-60 dakika sürmüştür.

Araştırma sürecinde etik ilkelere titizlikle uyulmuştur. Katılımcılara, çalışmanın amacı, kapsamı ve veri kullanımı hakkında ayrıntılı bilgilendirme yapılmış, kişisel bilgilerinin gizli tutulacağı ve elde edilen verilerin yalnızca akademik amaçla kullanılacağı güvence altına alınmıştır. Her katılımcıya anonimlik ilkesine uygun olarak rumuz (örneğin K-1, K-2, K-3...) verilmiş, kişisel kimlikleri gizlenmiştir. Görüşmeler katılımcıların izniyle ses kaydına alınmış, ardından tüm veriler yazıya aktarılmış ve araştırmacı tarafından katılımcı ifadeleri özgün bağlamı korunarak ayrıntılı olarak analiz edilmiştir.

3.5. Verilerin Analizi

Toplanan veriler, tematik analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Tematik analiz, katılımcıların anlatılarında öne çıkan ortak anlamları, duygusal ve kültürel örüntüleri belirlemeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Analiz sürecinde ilk olarak görüşme metinleri

ayrıntılı biçimde okunmuş, analiz edilmiş ve anlam birimleri tespit edilmiştir. Ardından bu birimler, tekrar eden kavram ve ifadeler üzerinden temalara dönüştürülmüştür.

Elde edilen temalar, araştırmanın temel amacıyla uyumlu biçimde yedi ana başlık altında toplanmıştır:

- 1- İran’da göç öncesi yaşam, toplumsal cinsiyet, özgürlük ve kültürel karşılaşmalar
- 2- Rejimin kadınların toplumsal, kamusal ve siyasal yaşam deneyimlerine etkisi
- 3- Göç süreci ve Türkiye’ye uyum deneyimleri
- 4- Kadın kimliğinin yeniden inşası ve kültürel aidiyet
- 5- Kadınların siyasal katılımı, aktivizm deneyimleri ve Mahsa Amini olayı
- 6- Kadınların yaşam tarzı, giyimleri ve dini tercihleri
- 7- Kadınlara yönelik sosyal ve kültürel algılar

Bu temalar, kadınların iki ülke arasındaki yaşam deneyimlerini anlamak açısından çok boyutlu bir çerçeve sunmuştur. Analiz sürecinde katılımcı ifadelerine doğrudan yer verilmiş, alıntılar aracılığıyla anlatıların otantik niteliği korunmuştur. Verilerin yorumlanması aşamasında, toplumsal cinsiyet kuramı, göç sosyolojisi ve kültürel kimlik literatüründen yararlanılmıştır. Böylece saha bulgularının yalnızca bireysel anlatılarla sınırlı kalmaması, aynı zamanda İran ve Türkiye’deki toplumsal yapı, değerler sistemi ve kültürel normlarla ilişkili olarak anlamlandırılması hedeflenmiştir.

3.6. Bulguların Sunumu ve Yorumlanması

Bu bölümde, saha çalışması kapsamında Ankara’da yaşayan İranlı kadınlarla gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerden elde edilen veriler tematik analiz yöntemiyle çözümlenmiş ve elde edilen bulgular yorumlanmıştır. Analiz sürecinde, kadınların anlatılarında tekrar eden temalar, anlam örüntüleri ve kültürel karşılaştırmalar belirlenmiş, bu temalar, araştırmanın temel sorularına ve kuramsal çerçevesine uygun biçimde sınıflandırılmıştır.

İran İslam Devrimi’nin ardından Türkiye’ye göç eden kadınların deneyimleri, iki ülke arasında şekillenen çok boyutlu bir kimlik mücadelesini yansıtmakla beraber katılımcıların yaşam anlatıları hem bireysel hem de toplumsal düzeyde dönüşüm süreçlerini içermektedir. Bu süreçler, kadınların özgürlük, aidiyet, toplumsal kabul ve kültürel kimlik gibi konularda geliştirdikleri stratejiler aracılığıyla görünür hale

gelmektedir. Analiz sonucunda, kadınların yaşam öykülerinde belirginleşen yedi ana tema ortaya çıkmıştır.

3.6.1. İran’da Göç Öncesi Yaşam, Toplumsal Cinsiyet, Özgürlük ve Kültürel Karşılaşmalar

İran’da göç öncesi yaşam, özellikle kadınlar açısından, siyasi rejimin ideolojik çerçevesi ve dine dayalı hukuki düzenlemeler tarafından belirlenen bir toplumsal yapı içerisinde şekillenmektedir. 1979’da İran İslam Devrimi, İran toplumunda toplumsal cinsiyet rolünü köklü biçimde dönüştüren tarihsel bir kırılma noktası olmuştur. İslam Devrimi sonrasında devletin İslami referanslara dayalı normatif düzenlemeleri toplumsal cinsiyet rollerini belirgin bir biçimde yeniden tanımlamış, kadınların kamusal, özel ve aile içindeki konumunu yeniden yapılandırmış; eğitim, istihdam ve siyasi katılım gibi alanlarda çeşitli yapısal sınırlamaların ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Özellikle örtünme pratiğinin zorunlu hale getirilmesi, bu dönüşümün en görünür sembollerinden birisi olmuştur. Bu bağlamda, kadınların eğitim, istihdam ve sosyal yaşama katılımı büyük ölçüde devlet politikaları, aile yapısı ve kültürel normların etkileşimiyle ortaya çıkmıştır. Aile içi yaşamda, ataerkil yapının hakimiyeti belirgin bir biçimde hissedilirken, erkekler çoğunlukla aile reisliği, ekonomik geçim ve otorite figürü rolleriyle konumlandırılmış, kadınlar ise ev içi emeğin yürütücüsü, çocuk bakımının sorumlusu ve aile içi düzenin koruyucusu olarak görülmüştür.

İran’da toplumsal cinsiyet rejimi, Devrim sonrasında devlet ideolojisi, dini normlar ve yerleşik kültürel pratiklerin kesişiminde şekillenmiştir. Kadın bedeni ve kadınların kamusal alandaki görünürlüğü, rejimin siyasi meşruiyetini yeniden üretme sürecinde merkezi bir sembolik alan haline gelmiştir. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet yalnızca bireysel bir kimlik kategorisi değil, aynı zamanda devletin disiplin mekanizmaları ve kültürel değerler aracılığıyla işleyen bir düzenleme biçimi olarak kurumsallaşmıştır. Dolayısıyla özgürlük kavramı da İran bağlamında yalnızca hukuksal bir çerçevede değil, kültürel ve ideolojik sınırlamalar içerisinde yeniden tanımlanmaktadır.

İran’da devlet, toplumsal cinsiyet normlarını hem hukuki düzenlemeler hem de toplumsal denetim mekanizmaları yoluyla üretmektedir. Zorunlu örtünme uygulaması, kadınların kamusal alana katılımını belirleyen temel araçlardan biri olarak rejimin

ideolojik kimliğinin görünür bir uzantısını oluşturmuştur (Kian, 1997, s. 75-85). Ahlak polisi uygulamaları ve kamusal davranışın düzenlenmesi, kadın bedeni üzerinden işleyen politik bir kontrol mekanizmasını kurumsallaştırmıştır. Bu durum, kadınların gündelik deneyimlerinde sürekli bir izlenme, uyum sağlama ve direnme döngüsünü beraberinde getirmiştir.

Katılımcı K-1'in ifadeleri bu yapıyı gündelik yaşam deneyimi üzerinden somutlaştırmaktadır:

“Kadınlar özellikle aile içinde ve toplumsal yaşamda belirli rollerle sınırlandırılıyor ve kadınların hareket alanları daralıyor”.

Toplumsal cinsiyet rolleri kamusal alanda da benzer biçimde yeniden üretilmektedir. Kadınların kıyafet düzenlemeleri, hareket özgürlüğü, belirli mesleklerde çalışma imkânları ve siyasal katılımları üzerinde çeşitli kısıtlamalar bulunmaktadır. Katılımcılar İran'da kadının toplumsal varlığının devletin ideolojik sınırlarıyla şekillendiğini, Türkiye'de ise kadınların bireysel hareket alanının görece genişlediğini göstermektedir. Katılımcının deneyimi, kadınların kamusal alanda görünürlük düzeyinin rejim tipi ve dini normlarla yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

◇ Katılımcı K-2, kadın olmanın vurgusunu şu şekilde dile getirmiştir:

“Aslında bence kültürel olarak her ülkede bir farklar var. Yani ben burada bir tane bölgenin kadını için konuşamam mesela. Türkiye'deki bir kadını hiçbir zaman İran'daki, Tahran'daki özgür bir kadınla kıyaslayamam. Bence her kültürde özgür kadınlar da var, çok kapalı ve kapalı düşünceye sahip kadınlar da. Onu ben kıyaslayamam yani İran böyledir, Türkiye böyledir diyemem. Ama mesela Ankara'dan ve kendi çevremden söz edecek olursam, Türkiye'de imkanları ve kadınlar için gidilecek yolları daha açık görüyorum. Daha kolay. Ve bunu da söylemem gerekir ki, İran'da da son yıllarda çok şey değişti. Yani öncesi gibi değil. Mesela artık kızlarımız haklarına daha çok vakıflar, bu kazanımları koruyorlar, vazgeçmiyorlar haklarından. Bunu çok seviyorum.”

Katılımcının ifadesiyle her iki ülkede de farklı dünya görüşlerine sahip kadınlar bulunmaktadır, dolayısıyla genel bir karşılaştırma yapmak güçtür. Ancak Türkiye'de, özellikle Ankara gibi şehirlerde kadınların yaşam alanlarının daha açık ve olanaklarının

daha geniş olduğu gözlemlenmektedir. İran’da ise son yıllarda genç kadınların haklarının farkına vardığı ve daha kararlı bir tutum sergilediği belirtilmektedir.

◇ Katılımcı K-3 ise bu konu hakkında düşüncelerini şu şekilde ortaya koymuştur:

“Yani kadın hakları Türkiye’de daha iyi. İran’da birçok yerde engel oluyorlar. En azından İran’daki kadınlar için başörtüsü bile başlı başına bir engel. Birçok şey için. Birçok meslek için. Mesela ben fizik mezunuyum. Bir zamanlar şöyle bir şey vardı, kadınların fizik okumalarına yasak koyulmuştu. Nedenmiş o diye sorarsan? Bazı uygulamalı dersler ve projelerde kızlar erkekler ile münasebete giriyor ve uygun olmayan ortam oluşuyormuş. Kadın bunu yapmaz, kadın şunu yapmaz düşüncesi işte.”

Katılımcılar kadınların eğitim, çalışma ve kamusal görünürlük alanlarında kısıtlandığını, gündelik yaşamda dini kuralların kadın bedeni ve davranışları üzerinde belirleyici bir rol oynadığını ifade etmişlerdir. Hatta bazı katılımcılar kadınların kendilerine sadece cinsel bir olgu olarak bakıldığı için kadınların korunmaları gerektiğini düşündüklerini belirtmiş; kadının her zaman özel bir alan içinde kalması gerektiğini ve korunması gerektiğini dile getirmişlerdir. İran’da kadının yeri önce ailesi, evi daha sonra işidir düşüncesi ile kadının çalışma hayatında var olabilmesi için ilk olarak “kadın” olmasına yüklenen sorumlulukları tamamlaması gerektiği düşüncesi ortaya atılmıştır. Bu düşünceden hareketle İran’da kadına karşı bir yapı söz konusudur. Çalışma hayatında görünür olmak için uyacakları kurallar listelenmiş, bu kurallara uymayanlar cezalandırılmıştır.

◇ Katılımcı K-5 bu durumu şu ifadeyle açıklamıştır:

“İran’da kadınlar kamusal alanda daha baskı altında, özel hayatta ise biraz daha özgür hissediyorlar. Türkiye’de ise sanki tersine, toplum içinde daha rahatsın ama aile içinde daha kuralcı bir yapı var. Baskı hep farklı olsa da bir kadın üzerinde her zaman var. Kadını hep kontrol etmek, ona hep yön vermek iki ülkede de var. Birisinde aile, birisinde hükümet.”

Bu durum, birçok kadın için hem bireysel özgürlüklerin sınırlandırılması hem de sosyal kimliğin sürekli denetim altında tutulması anlamına gelmektedir. Buna rağmen İran’da kadınların yüksek eğitim oranı, kültürel üretime ve sosyal yaşama aktif katılım

çabası, toplumsal cinsiyet normlarına karşı toplumsal bir direnç alanı oluşturmuştur. Kadınlar, toplumda geri itilmek yerine, kendilerine yer açmaya çalışan bir kitle oluşturmuştur.

- ◇ Katılımcı K-8 ise İran'daki kadın dayanışmasının önemine şu sözleri ile dikkat çekmiştir:

“İran’da kadınlar arasında güçlü bir bağ var. Yasaklar bizi daha çok birbirimize yaklaştırdı. Kadınlar birbirini destekleyerek küçük özgürlük alanları yaratıyor.”

Bu ifadeler, İran'daki kadınların baskıcı sistem içinde mikro direniş alanları oluşturduğunu, dolayısıyla toplumsal cinsiyet deneyimlerinin yalnızca mağduriyet eksenli değil, aynı zamanda dayanışma ve direniş biçimleriyle de şekillendiğini göstermektedir.

Göç etmeyi tercih eden kadınlar açısından ise göç öncesi yaşam hem toplumsal baskıların hem de yapısal eşitsizliklerin belirlediği bir deneyim alanı olarak değerlendirilebilir. Çoğu kadın, göç kararını kişisel özgürlük arayışı, daha eşitlikçi toplumsal koşullara ulaşma isteği veya mesleki-sosyal gelişim fırsatlarının sınırlılığı gibi nedenlerle ilişkilendirmektedir. Dolayısıyla göç, yalnızca mekânsal bir yer değiştirme değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet rejiminin baskıladığı kimliklerin yeniden inşa edilme süreci olarak da anlam kazanmaktadır. Göç eden birçok kadın için İran'daki toplumsal cinsiyet düzeni, özgürlük alanlarının sınırlandırılması, ekonomik bağımsızlığa erişim güçlükleri ve sosyal baskılar nedeniyle itici bir faktör niteliği taşımaktadır (Poya, 1999, s. 35-67). Kadınlar için göç etmiş olmaları yaşam stratejilerini yeniden kurdukları bir dönüşüm süreci olarak anlam kazanmaktadır.

İranlı Kadınların Türkiye'deki yaşamlarında en sık vurguladıkları konulardan biri özgürlük algısındaki farklılık olmuştur. Katılımcılar, Türkiye'deki toplumsal yapıyı İran'a göre “daha açık” ve “daha az denetleyici” olarak tanımlamışlardır. Özgürlük kavramı, görüşmelerde sıklıkla dile getirilmiş ve kültürel bağlama göre farklı biçimlerde yorumlanmıştır. Toplumsal cinsiyet temelli kısıtlamalar, İranlı kadınların özgürlük arayışını daha görünür bir mücadele alanına dönüştürmüştür. Gündelik hayatta başörtüsünü gevşetme, kamusal alanda daha fazla yer alma, dijital platformlarda yaşanan görünürlük mücadeleleri gibi mikro-direnç pratikleri, kadınların öznel özgürlük arayışlarının bir yansımasıdır (Najmabadi, 2005). Özellikle 2022 yılında Mahsa

Amini'n ölümü sonrasında başlayan protestolar toplumsal cinsiyet, özgürlük ve devlet otoritesi arasındaki gerilimin ulusal ölçekte en görünür tezahürlerinden biri olmuştur. Bu süreç, kadınların bedenleri ve kamusal görünürlükleri üzerinden yürütülen siyasal mücadelenin küresel ölçekte de yankı bulmasına neden olmuştur.

Katılımcılar tarafından İran'daki deneyimleri çerçevesinde özgürlük çoğunlukla kamusal görünürlük, ifade imkânı ve beden üzerindeki tasarruf hakkı çerçevesinde tanımlanırken; Türkiye'de özgürlük, hukuki statü, ekonomik bağımsızlık ve toplumsal kabul ile ilişkilendirilmiştir. Bu durum, özgürlüğün yalnızca siyasal bir hak meselesi değil, aynı zamanda gündelik yaşamın pratik koşullarıyla iç içe geçmiş bir deneyim olduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcılar için göç, baskıdan uzaklaşma anlamı taşımakla birlikte yeni bir uyum ve kabul mücadelesini de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla özgürlük hem kazanılmış hem de yeniden müzakere edilmesi gereken bir olgu olarak deneyimlenmiştir.

Katılımcı K-5'e göre,

“Türkiye’de kadınlar kamusal alanda daha aktifler ve tiyatro, opera gibi kültürel etkinliklere rahatlıkla katılabiliyorlar. İran’da ise bu tür faaliyetler sınırlı ve bazen yasaklı”.

Bununla birlikte, bazı katılımcılar “Türkiye’de de ataerkil yapıların varlığını koruduğunu, kadınların İran’a göre görünürde bir adım geri durdukları ancak bu yapıların İran’daki kadar katı olmadığını” ifade etmiştir.

Bir diğer katılımcı K-10 ise özgürlük ve dini uygulamalar konusundaki değişimi şu sözlerle açıklamıştır:

“Son yıllarda özellikle Tebriz’de kadınların giyiminde büyük bir değişim var. Artık başörtüsü daha az takılıyor, insanlar daha cesur. Baskıcı dini tutumlar zamanla insanları dinden uzaklaştırdı”.

Bu ifadeler, İran’da son dönemdeki toplumsal dönüşüm dinamiklerine işaret etmektedir. Kadınların değişen algıya ayak uydurmaları eskisi kadar zor olmamakta ve kadınlar hem kendilerini hem de içerisinde yaşadıkları toplumu/toplumsal yapıları bu duruma adapte etmektedirler.

Katılıcım K-6:

“İran’da kadınların evde daha özgür olduğunu düşünüyorum. Baskı dışarıda daha fazla görünür olabiliyor. Fakat bence Türkiye’de ise baskı evlerde daha fazla. Aile baskısı etkin. Türkiye’de kadınlar dışarıda daha özgür görünüyorlar. Bence büyük fark burada. İran’da dışarıda devlet eliyle olan bir baskı varken burada aile içi, sosyal bir baskı mevcut, özellikle evlerde”.

Katılımcılardan bazıları Türkiye’deki kadınların aslında hep bir adım geri de kaldıklarını ve kendilerini geliştirmediklerini düşünse de aslında toplum genelinde İran’daki kadından daha çok görünür ve eşit olduğunu vurgulamıştır. Türkiye ise bu kadınlar için hem geleneksel değerlere aşina oldukları hem de daha fazla özerklik kazandıkları bir “ara kültürel alan” olarak anlam kazanmaktadır. Aslında hepsi Avrupa’ya açılan bir kapı olarak gördüğü için basamakları tamamlamak adına Türkiye’yi seçmiştir. Katılımcılardan bazıları iyi ki Türkiye’de kaldıklarını, kendilerini daha yakın hissettiklerini belirtmiştir.

Kadınların çoğu, iki ülke arasında bir karşılaştırma yaparken Türkiye’de kadın olmanın daha serbest ama yine de bazı geleneksel kısıtlamalarla çevrili olduğunu vurgulamıştır. Bu gözlemler, kadınların özgürlük algılarının mutlak değil, kültürel ve toplumsal bağlama göre değişen göreceli bir deneyim olduğunu göstermektedir.

Örneğin katılımcı K-2 görüşmede şu ifadelerle yer vermiştir:

“1980’lerden sonra İran’da kadınların pilotluk gibi mesleklere yönelmesi neredeyse imkânsız hale gelmiştir, oysa Türkiye’de bu hedef zor da olsa gerçekleştirilebilir”.

İran toplumunda modernlik, gelenek, dini normlar ve küreselleşmenin etkileri sürekli bir kültürel karşılaşma alanı yaratmaktadır. Bu karşılaşmalar, kadınların kimlik inşasında hem çatışma hem de dönüşüm süreçlerini doğurmaktadır. Örneğin genç kuşak kadınlar, küresel kültürel akımlarla etkileşim sayesinde özgürlük, bireysellik ve toplumsal cinsiyete dair alternatif söylemler geliştirmektedir. Bu durum, yalnızca bir kültürel çözülme değil, aynı zamanda yeni kimlik biçimlerinin ortaya çıkışı olarak değerlendirilebilir.

Katılımcılar, İran'daki yaşamlarını anlatırken kadın ve erkek arasındaki toplumsal ayrımın belirginliğine de vurgu yapmıştır. Özellikle Devrim sonrası oluşmuş bir düzen olmasından dolayı Devrim öncesi döneme özlem her geçen gün artmıştır.

◇ Katılımcı K-6 bu durumu şu sözlerle dile getirmiştir:

“İran'da kadın ve erkek aralarında bir duvar var. Ama Türkiye’de duvar değil, bir cam var. Yine aralarında mesafe var ama camlı bir mesafe. Birbirlerini görerek o mesafeyi korumaya çalışıyorlar. Çünkü Türkiye’de de ben özellikle 2007’de geldiğimde İran’a kültürü, yani kadın erkek ilişkisi çok yakındı. Bugünkü Türkiye, o benim 2007’de gördüğüm Türkiye değil. Kalın bir duvardan bahsediyorum. Orada kadın erkek arasındaki o duvardan dolayı kadınlar kendilerini aşırı derecede yetiştirmeye, büyümeye, okumaya, geliştirmeye çalışıyorlar. Çünkü baskı var. O kadar baskının altında sen okuyabiliyorsun, üniversiteye gidebiliyorsun. Ama ona rağmen kadınlarda o güç var ve kendilerini yetiştiriyorlar. Maalesef Türkiye’de ben onu görmedim başlarda. Çocuklar, kadınlar, erkeklerin ilişkisi o camlardan yine birbirlerine ulaşmazlar ama birbirlerini görüyorlar. Onlar daha cama vahşileşirler. Bana göre o, yani benim gözlemlediğim konu bu. Daha çok vahşileşir ve sonuçta ulaşamadığı bir şey. Ve görüp ulaşamadığı bir şey. İran'da o kalın duvar var ya, o en azından ben ona her zaman saygı duyuyorum yüzden onu da seviyorum. Benim kızım da olsaydı, kendim gibi, kendim yetiştığım gibi yetiştirirdim. Sen görmediğin bir şeyin peşindesin. Yasak bir şey daha tatlı geliyor her zaman. Bu ayrım iyi mi kötü mü onu bilemem ben. Ama biz böyle büyüdük. Ve bu yıllardır var zaten. Devrimden öncesi hiç öyle bir şey yoktu. İnsanlar daha rahat yaşıyorlardı. Devrim öncesi kadın erkekler birlikte çalışıyordu. Başörtü yoktu her anlamda özgürdük. Birlikte okula gidiyorlardı, üniversiteye gidiyorlardı. Ama tabi Devrimden sonra her şey değişti. Hayatlarımız değişti, bakış açımız aynı kalsa da hayatlarımızı görünmez bir el ile değiştirdik.”

Görüşmelerde, özellikle İran’da kadın olmanın toplumda ve kamusal alanlardaki ilişkisinin zorluğu ve sınırları sıklıkla dile getirilmiştir. Katılımcılara göre, İran’da

kadınların kamusal alandaki görünürlükleri sınırlıdır, sosyal yaşam, dini kurallar ve ahlaki normlar çerçevesinde sıkı biçimde denetlenmektedir. Kadınlar, özellikle siyasal ve kamusal alanda kendilerini ifade etme konusunda çeşitli kısıtlamalarla karşılaşmaktadır.

Katılımcının anlatımındaki “duvar” ve “cam” metaforları, iki ülke arasındaki toplumsal farklılıkları anlamada güçlü bir simgesel çerçeve sunmaktadır. İran’da kadın-erkek ilişkileri “duvar” ile ayrılmıştır, bu duvar toplumsal etkileşimi kısıtlamakta ancak kadınlarda öz disiplin, direnç ve eğitim motivasyonunu artırmaktadır. Türkiye’de ise “cam” metaforu, görünürlük ve etkileşimi mümkün kılan fakat sınırları da koruyan bir yapı olarak tanımlanmaktadır. Bu durum, daha “esnek ama kırılğan” bir toplumsal cinsiyet düzenini işaret etmektedir.

◇ Katılımcı K-3 kadının kamusal alandaki deneyimini şu sözlerle dile getirmiştir:

“İran’da kadınların kamusal alanda daha fazla baskı altında olduğunu, buna karşın özel yaşamlarında görece daha özgür olduklarını düşünüyorum. Türkiye’de ise tam tersi, kadınlar toplumsal yaşamda daha serbest görünseler de aile içinde daha fazla kısıtlamayla karşılaşabiliyorlar.”

Bu ifade, iki ülke arasındaki kadınlık deneyiminin farkını yalnızca özgürlük düzeyiyle değil, bu özgürlüğün nerede yaşandığıyla ilişkilendirmektedir.

Türkiye’de sosyal özgürlük İran’a kıyasla çok daha fazla ve belirgin. Kadının kamusal alandaki görünürlüğü Türkiye’de daha normalleşmiş durumda ve bu durum katılımcıların göç için temel nedenlerinden bazılarını oluşturmaktadır.

Bazı katılımcılar, Devrim sonrası dönemde kamusal alanda kadın-erkek etkileşiminin büyük ölçüde denetim altına alındığını, sosyal ilişkilerin ahlaki normlar çerçevesinde sınırlandırıldığını ve müdahalenin sürekli insanı rahatsız ettiğini belirtilmiştir. Bu müdahalenin sürekli kadınlara yönelik olması ise cinsiyet ayrımını çok belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu durum, kadınların bireysel tercihlerini baskılayan, onları sistemin hep dışında tutan ve onların özgürlük alanlarını daraltan bir toplumsal yapıya işaret etmektedir.

Bununla birlikte, katılımcıların bir kısmı İran’da kadın dayanışmasının güçlü olduğuna, kadınların kendi çevrelerinde alternatif özgürlük alanları yaratabildiğine de

dikkat çekmiştir. İran'daki kadınların her şeye rağmen kendilerini geliştirdiklerini, her zaman en iyisini yapmaya çalıştıklarını ve içlerinde her zaman bir kadın birlikteliği/direnişi olduğunu belirtmişlerdir. Aynı zamanda bu direnişe İran'daki her kadının doğduğu an katıldığını ve bir ömür boyu içinde yaşadığını dile getirmişlerdir. Özgürlüğün ve eşitliğin kadınlar için her zaman elde edilmesi gereken en önemli hak olduğunu vurgulamışlardır. Bu yönüyle İran'daki kadın olma deneyimi tek boyutlu bir baskı öyküsü değil, aynı zamanda direniş, dayanışma, uyum ve özneleşme biçimlerinin de iç içe geçtiği karmaşık bir süreç olarak değerlendirilebilir.

Katılımcılar İranlı kadınların hem ev içi hem profesyonel yaşamda aktif olduklarını, buna karşın Türkiye'de ise ev içi rollerin daha baskın olduğunu gözlemlediklerini; İranlı kadınların aile içi rollerini daha gönüllü biçimde üstlenirken, Türk kadınlarında bu rollerin çoğu zaman toplumsal beklentiler doğrultusunda zorunlu olarak sürdürülmekte olduğunu ifade etmiştir. Bu durum, her iki ülkenin kültürel yaklaşım farklarını ve kadınların kendilerini konumlandırma biçimlerini yansıtmaktadır. Her iki ülkede de kadınlardan “çok yönlü sorumluluk” beklenmektedir. Kadınların hem çalışma yaşamında aktif olmaları hem de aile içi rollerini eksiksiz yerine getirmeleri toplumsal bir norm haline gelmiştir.

◇ Katılımcı K-10 kadının toplumsal rolünü şu şekilde tanımlıyor:

“İran'da kadınlar evli de olsalar bekar da olsalar fark etmez. Genel anlamda, maddi olarak bağımsız olmak istiyorlar. Onun için de çalışmayı tercih ediyorlar. Ama Türkiye'de ben bunu görmedim. Bunu tekrar söylüyorum kadınlar evlenmek ve ev hanımı olmak istiyorlar. Bence onların tercihi ev hanımı olmak. Çocuk bakmak, ev bakmak. Yani onların tercihi bu. Bence çalışmak kadın için sosyal bir avantaj. Sosyal... Sosyal koruma. Mesela erkeklerin askerliği gibi bir şey. Yani askerlik yapmayan erkek, erkek değilmiş gibi.”

Katılımcıların bu değerlendirmesi, toplumsal cinsiyetin kültürel bağlamlara göre değişen ancak süreklilik gösteren bir yapısal unsur olduğunu göstermektedir.

İran'da toplumsal cinsiyet, özgürlük ve kültürel karşılaşmalar ise çok boyutlu ve iç içe geçmiş bir toplumsal gerçeklik üretmektedir. Devlet denetimi, dini normatif çerçeve ve yerleşik kültürel pratikler kadınların kamusal ve özel alandaki konumunu belirlerken,

kadınlar da gündelik direniş stratejileri, sembolik pratikler ve kültürel etkileşimler aracılığıyla bu yapılarla sürekli bir müzakere ilişkisi kuran öznel olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle İran’da toplumsal cinsiyet meselesi, yalnızca hukuksal düzenlemelerle sınırlı bir sorun alanı değil, siyasal, kültürel ve bireysel düzlemlerde eşzamanlı olarak süregelen ve yeniden üretilen bir mücadele alanı niteliği taşımaktadır. Söz konusu yapılanma, kadınların gündelik yaşam pratiklerini, özneleşme süreçlerini ve özgürlük haklarını doğrudan etkilemiş, siyasal ve toplumsal baskı koşulları ekonomik kısıtlılıklarla kesişerek pek çok kadın için siyasal, kültürel ve iktisadi boyutları iç içe geçmiş çok yönlü bir göç motivasyonu ortaya çıkarmıştır.

Bu çerçevede, İranlı kadınların Türkiye’deki yaşam deneyimleri, göç olgusunun yalnızca fiziksel ve mekânsal bir yer değiştirme süreci olmadığını, aksine toplumsal cinsiyet rollerinin, kimlik kurgularının ve kültürel anlam dünyalarının yeniden üretildiği çok yönlü bir dönüşüm alanı olduğunu göstermektedir. Göç bu bağlamda, kadınların hem geçmiş deneyimlerini yeniden anlamlandırdıkları hem de yeni toplumsal bağlam içinde konumlarını müzakere ettikleri dinamik bir yeniden inşa süreci olarak kavramsallaştırılabilir. Bu durum, toplumsal cinsiyetin sabit ve tek yönlü bir yapı değil, sürekli yeniden üretilen ve karşılıklı etkileşimle şekillenen bir alan olduğunu ortaya koymaktadır.

3.6.2. Rejimin Kadınların Toplumsal, Kamusal ve Siyasal Yaşam Deneyimlerine Etkisi

1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi kadınların hem toplumsal statülerini hem de kamusal görünürlüklerini doğrudan etkilemiştir. İran, toplumsal ve kamusal yaşamın din temelli normlar çerçevesinde yapılandırıldığı bir siyasal sistem içinde kadın deneyimlerinin şekillendiği özgün bir örnek sunmaktadır.

Görüşmeler, kadınların kamusal deneyimlerinin iş yaşamına katılım, ekonomik konum ve sosyal çevre ile yakından ilişkili olduğunu göstermektedir.

Katılımcı K-3, *“Her iki ülkede de iş yaşamına aktif olarak katılmadığım için kamusal deneyimler konusunda doğrudan bir kıyaslama yapamayacağım.”* ifadesiyle, bireysel deneyimin kamusal alan algısını nasıl sınırlayabildiğini göstermektedir. Aynı katılımcı, Türkiye’de iş yaşamına dahil olmamasının kendisinde bir eksiklik hissi

yarattığını, aktif sosyal ve profesyonel yaşamın bireye daha fazla söz hakkı kazandırdığını vurgulamıştır.

Kadınların toplumsal deneyimlerinin aile, eğitim ve meslek alanları üzerinden şekillendiği görülmektedir. Geleneksel değerler kadınları çoğunlukla ev içi rollerle tanımlarken, modernleşme ve eğitim olanakları toplumsal hareketliliği artırmıştır (Najmabadi, 2005). Özellikle kentli ve eğitilmiş kadınların, toplumsal beklentiler ile bireysel özgürlükler arasında denge kurma çabasında oldukları anlaşılmaktadır.

Katılımcı K-7, gündelik yaşam bağlamında iki ülke arasındaki farkı şu sözlerle ifade etmiştir:

“İran’da kadınlar günlük yaşamda sık sık taciz, denetim ve ahlak polislerinin müdahalesiyle karşılaşılıyor. Ama Türkiye’de kadınlar gündelik yaşamda daha güvenli ve özgür hissediyorlar, giyim ya da makyaj gibi kişisel tercihlerine müdahale edilmeden rahat bir şekilde yaşayabiliyorlar.”

Bu değerlendirme, kamusal alanın İran’da daha yoğun bir toplumsal ve kurumsal denetim mekanizmasıyla işlediğini göstermektedir.

Katılımcı K-10 ise İran’daki en temel kısıtlardan birinin zorunlu örtünme olduğunu vurgulamıştır:

“İran’da dışarıda spor yapmak istiyorsan başörtü, uzun mont giymek zorundasın. Burada tişörtle çıkarsın, kimse karışmaz.” Aynı katılımcı, dış görünüşe yönelik toplumsal baskıyı şu şekilde dile getirmiştir: *“İran’da kadınlar hep bakımlı olmak zorunda. Komşular bile bakar. Türkiye’de herkes daha doğal, İran’daki insanlar gibi çok fazla bununla ilgilenmiyor.”*

Bu ifadeler, İran’da kadın kimliğinin kamusal alanda beden ve görünüş üzerinden değerlendirildiğini, Türkiye’de ise toplumsal denetimin görece daha sınırlı algılandığını ortaya koymaktadır.

3.6.2.1. Siyasal Katılım ve Politik Bilinç

Devrim sonrası dönemde kadınların siyasal hakları anayasal olarak tamamen ortadan kaldırılmamış olsa da uygulamada çeşitli sınırlamalarla karşılaştıkları bilinmektedir (Moghadam, 2003, s. 70-95). Toplumsal cinsiyet literatüründe, devletin kadın bedeni üzerindeki kontrolünün siyasal iktidarın ideolojik araçlarından biri olduğu vurgulanmaktadır (Kandiyoti, 1991, s. 1-20). İran bağlamında bu yaklaşım, giyim kuralları, kamusal davranış normları ve çalışma hayatındaki düzenlemeler aracılığıyla somutlaşmaktadır.

Katılımcı K-4, İran'daki kadınların siyasal süreçlere aktif katılımına dikkat çekmiştir:

“İran’da kadınlar seçim dönemlerinde çok aktifler, tartışıyorlar, çalışıyorlar. Ama Türkiye’de kadınlar siyaseti umursamıyorlar, bu alanı daha çok erkeklere bırakıyorlar.” Bu ifade, İran'daki kadınların baskıcı koşullara rağmen siyasal farkındalık geliştirdiklerini ve direniş kültürüyle siyasal alanda görünür olmaya çalıştıklarını göstermektedir.

Bir diğer katılımcı K-2, rejimin sınırlandırıcı etkisini şu şekilde dile getirmiştir:

“İran rejimi kadınların hem sosyal hem siyasal yaşamını sınırlandırıyor. Türkiye’de eleştirel alan ve hareket kabiliyeti daha geniş.” Bu değerlendirme, otoriter yönetim biçimlerinin kadınların kamusal ve siyasal görünürlüğü üzerindeki belirleyici rolünü ortaya koymaktadır.

Katılımcı K-9 ise kamu kurumlarındaki cinsiyete dayalı uygulamalara dikkat çekmiştir:

“Kamu kurumlarında sıfır makyajla gitmek zorundasın. Oje süremezsın. Erkekler için böyle bir kural yok.” Bu ifade, kamusal alanın kadınlar açısından ideolojik ve kurumsal bir denetim mekanizması olarak işlediğini göstermektedir.

Katılımcı K-8, Devrim öncesi ve sonrası dönemi karşılaştırarak şu değerlendirmede bulunmuştur:

“Devrimden önce hiç öyle bir şey yoktu. Kadın-erkek birlikte çalışıyordu. Başörtü yoktu. Ama Devrimden sonra her şey değişti. Yeni neslin üstesinden gelemiyorlar. Sosyal medya çok aktif.” Bu anlatım, tarihsel kırılganlığın kadınların gündelik ve kamusal

yaşamında belirgin bir dönüşüm yarattığını, son dönemde ise özellikle genç kuşak ve dijital mecralar aracılığıyla yeni bir görünürlük alanının oluştuğunu göstermektedir.

3.6.2.2. Toplumsal Görünürlük ve Direniş

Katılımcılar, İran'da kadınların siyasal bilinç düzeyinin yüksek olduğunu ve baskı koşullarının bu bilinci pekiştirdiğini ifade etmişlerdir. Sürekli denetim altında olma hali, kadınların görünürlük ve varlık mücadelesini güçlendirmiştir. Son yıllarda ortaya çıkan özgürlük hareketlerinin, kadınların kamusal kimliklerini daha görünür kıldığı belirtilmiştir.

Katılımcı K-5, bu duruma ilişkin: *“Kamusal görünürlük bağlamında İranlı kadınlar daha sınırlı bir alana sahip, Türkiye’de ise kadınların sosyal yaşamda daha aktif roller üstlenebilmektedir.”* ifadelerini kullanmıştır.

Genel olarak bulgular, İran'da kadınların toplumsal ve kamusal deneyimlerinin devlet politikaları, kültürel normlar ve bireysel stratejilerin kesişiminde şekillendiğini göstermektedir. Kırsal ve geleneksel bölgelerde hareket alanı daha sınırlıyken, kentli ve eğitilmiş kadınlar kamusal görünürlüğü artırmak amacıyla farklı stratejiler geliştirmektedir (Kian-Thiebaut, 2002, s. 60-65). Teokratik yönetim modeli, kadınların toplumsal konumunu siyasal meşruiyetin bir unsuru olarak konumlandırırken, İranlı kadınlar bu sınırlamalar karşısında süreklilik taşıyan bir direniş ve yeniden tanımlama pratiği geliştirmektedir.

3.6.3. Göç Süreci ve Türkiye’ye Uyum Deneyimleri

İran'dan Türkiye'ye gerçekleşen göç hareketleri, politik baskılar, ekonomik belirsizlikler, toplumsal cinsiyet temelli kısıtlamalar ve bireysel özgürlüklerin sınırlandırılması gibi nedenlerle çok boyutlu olan bir sürece dayanmaktadır. Göç kararı çoğu zaman zorunluluk niteliği taşıdığından, İranlı bireylerin Türkiye'deki uyum süreçleri hem yapısal koşullar hem de kişisel deneyimler tarafından şekillenmektedir. Bu bağlamda Türkiye, coğrafi yakınlığı, görece kültürel benzerlikleri ve kolay erişilebilirliği nedeniyle İranlı göçmenler için bir geçiş ya da yerleşme mekanı olarak önemli bir konuma sahiptir (İçduygu, 2015, s. 6).

İranlıların Türkiye'ye göçünde en etkili faktörlerden birisini, İran rejiminin siyasi ve toplumsal yaşam üzerinde uyguladığı baskı politikaları oluşturmaktadır. Özellikle

kadınlar zorunlu örtünme, kamusal alan denetimi ve hukuki eşitsizlikler gibi yapısal kısıtlamalar nedeniyle göçe daha fazla yönelmektedir. Bunun yanı sıra ifade özgürlüğünün sınırlandırılması, ekonomik krizler ve genç nüfusun gelecek beklentilerinin zayıflaması da göç etme motivasyonlarını artırmaktadır (Khosravi, 2017, s. 130). Göç süreci çoğu zaman düzensiz, belirsizliklerle dolu ve sosyal sermayeye dayanarak yürütülen bir hareketlilik biçimi olarak ortaya çıkmaktadır.

Görüşmelerde göç süreci, katılımcıların yaşamında bir “yeniden doğuş” olarak tanımlanmıştır. Her görüşmecinin göç algısı için kullandığı ortak tanım “hayatlarının hep bir eksik yanı...” olarak ifade edilmiştir. Görüşmelerde, Türkiye’ye geliş nedenlerini özgürlük arayışı, siyasal baskılardan kaçış, eğitim fırsatları, ekonomik fırsatlar ve çocuklarının geleceği üzerinden açıklamışlardır.

◇ Örneğin katılımcı K-2 Türkiye’ye gelişini şu şekilde anlatmıştır:

“Pandemi döneminde oğlumun eğitimi için Ankara’ya geldik. Uluslararası okulların fazlalığı, sakin şehir yapısı ve güvenli ortam bizim için belirleyici oldu.”

◇ Katılımcı K-3 ise göç kararını şu ifadeyle açıklamıştır:

“Aslında Kanada veya Avrupa’yı düşünmüştüm ama Ankara’yı seçtiğim için memnunum. Akrabalarımın burada olması, şehrin sakinliği, güvende hissettirmesi ve kültürel yapısı beni burada kalmaya teşvik etti.”

Bazı katılımcılar, Türkiye’yi kültürel olarak İran’a yakın ama “daha rahat yaşanabilir” bir ülke olarak nitelendirmiştir. Bu anlamda göçü, daha rahat yaşanabilir özgürlük adına gerçekleştirmişlerdir; ancak, göç deneyimi yalnızca özgürleşme değil, aynı zamanda uyum ve kimlik ikilemleriyle de şekillenmiştir.

◇ Katılımcı K-7 göç etme sebebi olarak,

“Günlük yaşam Türkiye’de daha kolay, bürokrasi, sosyal alanlar ve iş hayatında kadınlar daha bağımsız. Bunlar İran’dan göç etmek için büyük sebeplerden benim için. İran’da günlük yaşam sık sık kurallarla sınırlanıyor. Bu çok zor oluyor hayat içerisinde.”

Katılımcılar, Türkiye’de başlangıçta dil bariyerleri, kültürel farklılıklar, ekonomik sıkıntılar, eğitim ve toplumsal kabullenme sorunları yaşadıklarını belirtmişlerdir. Özellikle ilk yıllarda “yabancı kadın” kimliğinin sosyal ilişkilerde mesafe yarattığı, toplumda zorlandıkları ve bazı durumlarda ötekileştirilme hislerinin güçlendiği ifade

edilmiştir. Bu zorluklara rağmen kadınların büyük bölümü zamanla Türkiye toplumuna uyum sağladıklarını, eğitim ve iş olanaklarından yararlanarak sosyal çevrelerini genişlettiklerini ve toplumsal yaşama daha fazla karıştıklarını dile getirmiştir. Katılımcılar hem İran'a hem de Türkiye'ye güçlü bir aidiyet hissettiklerini, iki kültür arasında denge kuran bir kimlik bilinci geliştirdiklerini vurgulamışlardır. Bu ise, trans-kültürel bir özne olarak İranlı kadın kimliğinin esnek ve uyumlu bir biçimde yeniden tanımlandığını göstermektedir.

Göç süreci, kadınların kimliklerini yeniden tanımladıkları, kültürel aidiyetlerini sorguladıkları ve yeni toplumsal rollere uyum sağladıkları bir yeniden inşa süreci olarak ortaya çıkmıştır. İnşa edilen süreçte iki toplumunda özelliklerini taşımak için çabalamış, aidiyetlerini kaybetmek istememeleri onlara aslında iki kimlik oluşturmuş ve sürece yeni bir pencere açmalarını sağlamıştır. Bu açılan pencere uyum sürecini hızlandırmış ve göç sürecini yumuşatmıştır.

Türkiye'ye gelen İranlı göçmen kadınlar, başlangıç aşamasında yasal statü belirsizliği, işgücü piyasasına sınırlı erişim, dil engeli ve barınma sorunları gibi güçlüklerle karşılaşmaktadır. Türkçe bilmeyen göçmenlerin hem günlük yaşam hem de kamu kurumlarıyla iletişimde zorluk yaşadıkları görülmektedir. Ancak kültürel yakınlık, yemek kültüründeki benzerlikler ve İranlı topluluk ağlarının güçlü olması, uyum sürecine kısmen kolaylaştırıcı etkiler sunmaktadır. Katılımcıların birçoğu, Türkiye'ye geldiklerinde yalnız hissetmişler fakat daha sonra göç etmiş başka İranlı kadınlar ile kurdukları ilişkiler onlara kolaylık sağlamıştır.

Kadın göçmenlerin uyumu, toplumsal cinsiyet rolleri ve aile içi sorumlulukların yeniden tanımlandığı bir süreç olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'de görece özgürlük alanlarının genişliği, bazı kadınların eğitim, istihdam ve sosyal yaşamda daha aktif bir konum elde etmelerine imkân sağlamaktadır. Bununla birlikte ekonomik güvencesizlik ve topluluk baskısı gibi faktörler, özellikle yalnız gelen kadınlar için uyum sürecini karmaşıklatabilmektedir.

İranlı göçmenlerin Türkiye'ye uyum deneyimleri, göçün zorlayıcı nedenleriyle Türkiye'de karşılaştıkları sosyal, kültürel ve ekonomik koşulların etkileşimi içerisinde şekillenmektedir. Türkiye, İranlılar için bir özgürlük alanı ve yeni başlangıç imkânı sunmakla birlikte, yapısal engeller ve uyum sürecine ilişkin zorluklar devam etmektedir.

Bu nedenle İran'dan Türkiye'ye göç hem bireysel yeniden inşa süreçlerini hem de iki ülke arasındaki sosyo-politik etkileşimi anlamak açısından önemli bir çalışma alanı olmaya devam etmektedir.

İran'dan Türkiye'ye yönelen göç süreci, klasik göç kuramlarının ötesinde çok katmanlı bir yapıya işaret etmekte olup, öncelikle itme-çekme (push-pull) yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilebilir. İran'daki politik baskılar, toplumsal cinsiyet temelli kısıtlamalar, ekonomik belirsizlikler ve bireysel özgürlüklerin sınırlandırılması güçlü itici faktörler olarak öne çıkarken; Türkiye'nin coğrafi yakınlığı, kültürel benzerlikleri, görece özgürlük alanları ve eğitim olanakları çekici unsurlar olarak işlev görmektedir. Bununla birlikte göç kararının çoğu zaman zorunluluk niteliği taşıması, bu hareketliliği zorunlu göç kuramı ile de ilişkilendirmeyi mümkün kılmaktadır. Öte yandan, akrabalık bağları ve göçmen toplulukları aracılığıyla kurulan ilişkilerin göç sürecini kolaylaştırması, sosyal ağlar kuramının açıklayıcı gücünü ortaya koymaktadır. Türkiye'deki deneyimlerin yalnızca uyum ya da asimilasyonla sınırlı kalmayıp, iki ülke arasında aidiyet geliştiren çok katmanlı kimliklerin oluşumuna zemin hazırlaması ise transnasyonal göç yaklaşımıyla örtüşmektedir.

Feminist göç teorisi perspektifinden bakıldığında ise söz konusu süreç, göçün toplumsal cinsiyet boyutunu görünür kılmaktadır. İran'daki zorunlu örtünme, kamusal alan denetimi ve hukuki eşitsizlikler gibi uygulamalar, kadınları göçe yönelten özgül baskı mekanizmaları olarak öne çıkmakta ve göçü kadınlar açısından bir özgürleşme stratejisine dönüştürmektedir. Ancak bu özgürleşme deneyimi, Türkiye'de karşılaşılan yapısal engeller, ekonomik güvencesizlik, yasal statü belirsizliği ve “yabancı kadın” kimliğine bağlı ötekileştirme pratikleri ile birlikte düşünülmelidir. Bu durum, feminist literatürde vurgulanan göçün çelişkili doğasına, yani hem güçlendirici hem de kırılğanlaştırıcı etkiler üretmesine işaret etmektedir. Ayrıca göç sürecinde kadınların hem İran'a hem de Türkiye'ye ait unsurları içeren melez kimlikler geliştirmesi, kimliğin sabit değil, müzakere edilen ve yeniden kurulan bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu süreçte kadınlar, yalnızca uyum sağlayan pasif aktörler değil, aksine toplumsal cinsiyet rollerini yeniden tanımlayan ve kendi yaşam stratejilerini şekillendiren aktif özneler olarak konumlanmaktadır. Bunun yanı sıra göçmen kadınlar arasında kurulan dayanışma ağları, uyum sürecini kolaylaştıran önemli bir sosyal sermaye biçimi olarak

öne çıkarken, cinsiyet, göçmenlik statüsü ve kültürel farklılıkların kesişiminde ortaya çıkan çoklu dezavantajlar ise kesişimsellik yaklaşımıyla açıklanabilmektedir. Bu çerçevede, İranlı göçmen kadınların Türkiye'deki deneyimleri, göçün toplumsal cinsiyetle iç içe geçmiş, çok boyutlu ve dönüşümsel bir süreç olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır.

3.6.4. Kadın Kimliğinin Yeniden İnşası ve Kültürel Aidiyet

Kadın kimliği, biyolojik unsurlardan çok daha öte, toplumsal, kültürel ve tarihsel süreçlerin etkileşimiyle biçimlenen çok boyutlu bir yapıdır. Modernleşme, göç, küreselleşme ve toplumsal cinsiyet normlarındaki dönüşümler, kadınların kendilerini tanımlama biçimlerini sürekli olarak yeniden üretmekte ve dönüştürmektedir. Bu nedenle kadın kimliği hem bireysel deneyimlerin hem de kültürel aidiyetin bir ürünü olarak ele alınmalıdır.

Katılımcılar kadın olmanın sosyal ve kültürel beklentilerle şekillendiğini vurgulamıştır. Özellikle aile ve toplum içindeki roller, kadın kimliğinin belirlenmesinde önemli olmuştur.

- ◇ Katılımcı K-2 bu konu üzerinde dururken, kadın kimliğini şöyle ifade etmiştir:

“Toplum benden hem iyi bir evlat hem de iyi bir eş olmamı bekliyor.”

- ◇ Katılımcı K-10, *“Türkiye’ye geldiğimde bazı rollerin değişmediğini fark ettim. Kadın olmam hala bazı sınırlamaları beraberinde getiriyor.”* diyerek kültürel ve toplumsal normların göç sonrasında da sürdüğünü belirtmiştir.

Bu bulgular, kadın kimliğinin hem göç öncesinde hem de sonrasında toplumsal cinsiyet normları tarafından şekillendiğini göstermektedir.

Katılımcıların anlatılarında en dikkat çekici bulgulardan biri, kadın kimliğinin göç sonrasında yeniden tanımlanması olmuştur. Türkiye’ye yerleşen kadınlar, kendilerini İran’da alışık olduklarından daha özgür bir sosyal ortamda bulduklarını, kamusal görünürlüklerinin ve ifade özgürlüklerinin arttığını vurgulamışlardır. Katılımcılardan bazıları, İran’da bastırılmış duygularını ve düşüncelerini Türkiye’de daha özgürce ifade edebildiklerini vurgulamış, bu durumun kişisel özgüvenlerini ve özne olma hissini güçlendirdiğini ifade etmiştir. İran’da kadınlardan daha geleneksel roller bekleniyor

olması, Türkiye’de ise aile yapısı daha esnek ve kadınların çalışması daha yaygın olduğu fikri katılımcıların göç nedenlerini açıklamaya yardımcı olmaktadır.

◇ Katılımcı K-7 bu durumu şöyle özetlemiştir:

“Türkiye’de kadınlar eğitim ve iş yaşamında daha profesyonel. Burada kadınların mesleki olarak öne çıkabildiğini gördüm. İran’da kadınlar daha arka planda kalıyor.”

Toplumsal cinsiyet kuramları, kadın kimliğinin “doğuştan” oluşmadığını, toplumsal yapı tarafından belirli norm ve pratiklerle kurulduğunu vurgular. Butler’a (1999) göre toplumsal cinsiyet, tekrar eden söylemsel ve bedensel performanslar aracılığıyla sürekli yeniden üretilir. Bu bağlamda kadın kimliği, ülke, aile, eğitim, medya ve dini kurumlar gibi sosyalleşme mekanizmalarının etkisiyle şekillenen bir süreçtir. Kültürün belirli roller atfettiği “ideal kadın” imgesi, bireyin kendilik algısını etkilerken aynı zamanda kadınların kamusal ve özel alandaki konumlarını belirler (Connell, 2009, s. 28). Bu nedenle kimlik, toplumsal beklentilerle bireysel öznelik arasındaki müzakere sürecinin tamamlanmasıyla ortaya çıkar.

Bununla birlikte, kimlik inşası süreci her zaman sorunsuz ilerlememiştir. Bazı katılımcılar iki kültür arasında sıkışmışlık, “ne tamamen İranlı ne tamamen Türk” hissetmenin aidiyet duygularını karmaşıkleştirdiğini ve uyum problemi yaşadıklarını dile getirmişlerdir. Bu ikili kimlik durumu, göçmen kadınların aidiyet duygusunu karmaşık bir hale getirmekte, ancak aynı zamanda onları melez kimlik formunda çok yönlü bir özneye dönüştürmektedir. Katılımcıların kültürel aidiyet tanımları da zamanla değişmektedir. Türkiye’de geçirilen yıllar, toplumsal normlara uyumu artırmakta, ancak İran kültürüyle olan duygusal bağlar da tamamen kopmamaktadır. Bu durum, iki ülke arasında bir kültürel köprü kurduklarını göstermektedir.

◇ Bu konu hakkında katılımcı K-1:

“İran’ı çok özliyorum ama Türkiye kültürel olarak çok uzak olmadığı için kendimi buraya da yakın hissediyorum.”

Kültürel aidiyet sadece bir geçmiş bağı değil, aynı zamanda geleceğe dair bir yönelimdir. Kadınlar, aile ve topluluk içinde aktarılan kültürel pratiklerin taşıyıcıları konumunda görülmeleri nedeniyle, kültürel süreklilikte merkezi bir role sahiptir. Bu

durum, kadın kimliğini hem güçlendirici hem de zaman zaman sınırlandırıcı bir unsur haline getirebilmektedir.

◇ Katılımcı K-4 bu duyguyu şöyle dile getirmiştir:

“Burada özgürüm ama bazen tam ait hissetmiyorum. İran’ı özliyorum, ama geri dönmek de istemiyorum. Sanki iki ülke arasında kalmış gibiyim.” Bu ifade, göçün kadınlarda duygusal bir ikiliği beraberinde getirdiğini ve kimlik karmaşasının süreklilik taşıdığını ortaya koymaktadır.

Örneğin göç eden kadınlar, yeni toplumun değerleri ile kendi kültürel değerleri arasında bir “kimlik müzakeresi” yürütmek zorunda kalır. Bu süreçte bazı geleneksel roller sorgulanır, bazıları korunur ya da yeniden anlamlandırılırken bazıları geçmişte kalır (Anthias, 2012, s. 104-107).

◇ Katılımcı K-9 bu durumu şu şekilde dile getirmiştir:

“İran’daki kadın kimliğimiz ve toplumsal cinsiyet rollerimiz geleneksel kalıpların kadınlar üzerindeki etkisidir. Kadınlar özellikle aile içinde ve toplumsal yaşamda belirli rollerle sınırlandırılıyor ve kadın bu rolün içinde yaşamak zorunda kalıyor. Özellikle kırsal kesimlerde kadın sözünün değersiz kaldığı bölgelerde daha çok duyuyoruz fakat bunu Tahran gibi büyük şehirlerde çok göremeyebiliriz.”

Özellikle küreselleşme ve dijital iletişim teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla kadınlar, kendi hikâyelerini, değerlerini ve kimlik stratejilerini daha görünür kılma fırsatı bulmaktadır. Bu görünürlük, kadın kimliğinin sabit ve tekil olmadığı, kültürel, sınıfsal, etnik ve ekonomik koşullar tarafından farklılaşan çoklu kimlik biçimlerine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Kadınların kimlik anlatıları, kültürel esneklik, karşılaştırmalı düşünme ve yeni anlam alanları yaratma becerisiyle zenginleşmiştir. Kimliğini yeniden arayan kadının gücü vurgulanmış ve var olmanın, görünür olmanın kolaylıkları hayatlarına yansımıştır.

Kadın kimliği ve kültürel aidiyet, sabit bir yapıdan ziyade sürekli dönüşen dinamik bir süreçtir. Bu bağlamda kadın bunların hepsine uyum sağlamaya çalışmaktadır. Kültürel normlar, toplumsal kurumlar ve bireysel deneyimler, kimliğin şekillenmesinde eş zamanlı ve etkileşimli biçimde etkili olmaktadır. Kadınlar hem kültürel geleneğin

taşıyıcıları hem de bu geleneği dönüştüren öznel aktörler olarak kimliklerini yeniden üretmektedir. Bu nedenle kadın kimliğinin incelenmesi, toplumsal değişimi, kültürel sürekliliği ve bireysel özneleşme süreçlerini anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir.

Katılımcı K-7'ye göre *“İran’daki yeni nesil kadınlar, tarihsel ve kültürel kimliklerine Türkiye’deki kadınlara göre daha güçlü biçimde bağlıdır. Türkiye’de “Batılılaşma” eğilimi kültürel değerlerle mesafeyi artırmış, bu da kimliksel bütünlükte zayıflamaya yol açmıştır.”* Bu gözlem, modernleşme sürecinin kadın kimliği üzerindeki ikili etkisini göstermektedir. Bu çerçevede görünürlük artarken kültürel köklerle var olan bağın zayıfladığı görülmektedir.

Katılımcılar genel anlamda hem İran’a hem de Türkiye’ye güçlü bir aidiyet hissettiklerini, iki kültür arasında denge kuran bir kimlik bilinci geliştirdiklerini vurgulamışlardır. Bu, trans kültürel bir özne olarak İranlı kadın kimliğinin esnek ve uyumlu bir biçimde yeniden tanımlandığını göstermektedir.

3.6.5. Kadınların Siyasal Katılımı, Aktivizm Deneyimleri ve Mahsa Amini Olayı

İran’da kadınların siyasal katılımının 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi sonrasında devlet ideolojisi, dini normlar ve toplumsal cinsiyet rejimi tarafından yeniden yapılandırılan çok boyutlu bir çerçevede şekillendiğini göstermektedir. Devrim sonrasında kadınların kamusal görünürlüğü ve siyasal temsili dini referanslar doğrultusunda yeniden düzenlenmiş, bu durum kadınların kamusal ve siyasal alandaki hareket alanını daraltırken aynı zamanda alternatif direnç ve aktivizm pratiklerinin gelişmesine de zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda İranlı kadınların siyasal katılım deneyimleri hem yapısal sınırlılıklar hem de toplumsal dönüşüm dinamikleri ışığında değerlendirilmelidir.

İran’da kadınların siyasal temsili hukuken bütünüyle yasaklanmış değildir, ancak siyasal sistemin teokratik niteliği kadınların karar alma mekanizmalarına erişimini önemli ölçüde sınırlandırmaktadır. Özellikle Anayasayı Koruyucular Konseyi tarafından Cumhurbaşkanlığı adaylığı için kullanılan Anayasanın 115. Maddesinde yer alan “recal-i siyasi (dindar siyaset adamları)” ifadesinin bir cinsiyete mi işaret ettiği objektif bir şekilde açık değildir ve anılan Konseye verilen bu takdir/seçim yetkisinin kadınların en üst siyasal makamlara erişimini fiilen engellediği belirtilmektedir (Afacan, 2017).

Parlamento ve yerel yönetimlerde kadın temsil oranlarının düşük olması ve kadınların çoğu zaman sembolik roller üstlenmesi, katılımcı anlatılarında da karşılık bulmaktadır.

Katılımcı K-2 konuya ilişkin siyasal alanın erkek egemen bir zemin olarak kurgulandığını ve kadınların siyasete uygun olmadığı yönündeki toplumsal algıların yeniden üretildiğini gösteren şu ifadeler yer vermiştir:

“Maalesef siyasal anlamda bizde çok dışarıda bırakılıyor kadınlar. Kadın ruhu yok yani siyasette. Bu sadece İran’a özgü de değil aslında. Yani kadın dokunuyorsa orası güzelleşir ama aynı zamanda zorlaşır da bence. Çünkü kadınlar olarak çok detaycıyız, her şeye çok detaylı bakıyoruz. Benim görüşüm kadın ruhuna pek de uygun değil siyaset. Zaten siyaset mantık istiyor. Duygusallık istemiyor. Siyaset bizim ruhumuzda, kadınların ruhunda yok.”

Katılımcı anlatılarında her iki ülkede de kadınların siyasal görünürlüğüne sınırlı olduğu vurgulanmakla birlikte, bu sınırlılığın biçimsel olarak farklılaştığı anlaşılmaktadır. İran’da sınırlama daha çok devletin ideolojik ve kurumsal yapısından kaynaklanırken, Türkiye’de toplumsal normlar ve cinsiyetçi algılar ön plana çıkmaktadır.

Katılımcı K-4, İran’da kadınların tarihsel olarak siyasal süreçlerden uzak tutulduğunu belirterek şu değerlendirmede bulunmuştur:

“Hep uzak tutulduk kadın olarak arkada bırakıldık... siyaset bize uzak”. Aynı katılımcı, Türkiye’de kadın siyasetinin daha görünür ve görece daha güçlü olduğunu şu şekilde ifade etmektedir: “İran’da kadınların siyasetten uzak tutulduğunu düşünüyorum. Türkiye’de ise kadınlar daha görünür ama yine de siyasette erkeklerin alanı daha geniş gibi gözüküyor.”

Katılımcı K-5 ise şunları ifade etmiştir:

“İran’da da siyasetle meşgul olan birçok kadın var. Yani ben öyle görüyorum. En azından siyasi alanda aktif bir şekilde bulunamamaları dahi genlerden midir nedir bilmiyorum, siyasal/toplumsal alanda kadınların bir isyankarlık ruhu var. Zorunlu örtünme için, siyasal/toplumsal alanda var olabilmek için bir mücadele var. Burada, Türkiye’de ise kadınlarda

öyle bir baskı olmadığı için her zaman rahat, huzurlu yaşamışlar. Siyasal süreçteki katılım o kadar da önemli değil gibi sanki, erkeklerin işi gibi.”

Siyasal alanın kurumsal düzeyde sınırlandırılması, İranlı kadınların alternatif aktivizm biçimlerine yönelmesine yol açmıştır. 1990’lardan itibaren gelişen kadın hareketleri, dernekler ve dijital platformlar aracılığıyla kadınlar hem yasal reform taleplerini dile getirmiş hem de toplumsal farkındalık oluşturan toplumsal bir güç haline gelmiştir. Örneğin başörtüsü zorunluluğu, kadın bedeninin devlet ideolojisinin merkezindeki konumunu görünür kılmış, buna karşı geliştirilen kampanyalar, kadınların bireysel ve kolektif hak mücadelesini güçlendirmiştir. Özellikle 2022 yılında Mahsa Amini’nin ölümü sonrasında ortaya çıkan protestolar, kadınların öncülük ettiği en geniş katılımlı toplumsal hareketlerden biri olarak değerlendirilmektedir (Tajali, 2025).

Bu noktada, İran’daki başörtüsü zorunluluğuna karşı gelişen kadın hareketlerini anlamlandırırken, Türkiye’de 1990’lı yıllarda yaşanan başörtüsü tartışmaları ve buna bağlı gelişen kadın hareketleriyle karşılaştırmalı bir perspektif sunmak da önemlidir. Türkiye’de özellikle 1990’lar boyunca üniversitelerde uygulanan başörtüsü yasakları, kadınların eğitim hakkına erişimini doğrudan sınırlamış ve bu durum başörtülü kadınların kamusal alanda var olabilmek için kolektif bir mücadele yürütmesine yol açmıştır. Bu dönemde üniversite kampüslerinde gerçekleştirilen oturma eylemleri, insan zincirleri ve protesto hareketleri, başörtülü kadınların eğitim hakkını savunan önemli toplumsal hareket örnekleri arasında yer almıştır (Sezer Şanlı ve Coşgun, 2020, 389-392). Özellikle 28 Şubat süreciyle birlikte başörtüsü yasağının daha katı biçimde uygulanması, kadınların kamusal alandan dışlanmasını derinleştirirken, buna karşı gelişen direniş pratikleri kadınların hak temelli kolektif mobilizasyonunu güçlendirmiştir. Bu bağlamda İran ve Türkiye örnekleri, başörtüsünün farklı siyasal rejimlerde nasıl zıt anlamlar kazandığını göstermektedir. İran’da kadınlar başörtüsü zorunluluğuna karşı bedenleri üzerindeki kontrolü geri almak için mücadele ederken, Türkiye’de kadınlar başörtüsüyle kamusal alanda var olabilme ve eğitim hakkını sürdürebilme mücadelesi vermiştir.

Katılımcı K-6, siyasal bilincin zaman içinde olgunlaştığına, bunun toplumsal dönüşüm süreciyle de örtüştüğüne ilişkin vurgusunu ve İran’da siyasetin gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası haline geldiğini şu sözlerle dile getirmiştir:

“İran’da her zaman bir siyasi problem olduğu için İranlıların siyasi olaylara katılımları da çok daha fazla bence. Her ailenin içinde siyaset tartışılıyor. Bu şekilde zaman içinde olgunlaşmış düşünceler oluşuyor tabi. Ama Türkiye’de bu şekilde çok fazla katılım göremiyorum açıkçası.”

Bu anlatılar, siyasal baskının aynı zamanda güçlü bir siyasal farkındalık ve katılım bilinci üretebildiğini göstermektedir. Bununla birlikte bu katılımın niteliğine ilişkin eleştirel değerlendirmeler de mevcuttur.

Katılımcı K-1: *“Kadınlar siyasette aktif görünüyor ama kararlar önceden belirlenmiş. Katılım aslında göstermelik.”* ifadesiyle İran’daki siyasal katılımın kimi zaman biçimsel bir meşruiyet aracı olarak işlediğine işaret etmektedir.

Katılımcılar ayrıca Türkiye’de kadın hareketlerinin daha örgütlü olduğunu, İran’da ise bu tür eylemlerin devlet tarafından bastırıldığını ifade etmiştir. Katılımcılardan birçoğu, *“İran’da örgütlü bir kadın hareketine bizzat tanık olmadım, ama İran’daki kadınların cesaretine büyük saygı duyuyorum.”* sözleriyle bu farkı özetlemiştir.

Kadınların siyasal katılımı yalnızca hukuki sınırlamalarla değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet normları, aile yapısı ve kültürel beklentilerle de şekillenmektedir. Geleneksel ataerkil yapılar kadınların kamusal alanda aktif olmasını çoğu zaman “uygunsuz” veya “tehlikeli” olarak değerlendirmekte, bu durum kadınların siyasal süreçlerde kendilerini ifade etme olanaklarını daraltmaktadır. Buna rağmen kadınlar, eğitim düzeylerinin yükselmesi, kentleşme ve dijital iletişim ağlarının güçlenmesiyle birlikte siyasal farkındalıklarını artırmış ve hak mücadelesinin önemli öznesi haline gelmiştir.

Katılımcıların anlatılarında, İran ve Türkiye’deki siyasal alanın kadınlara sunduğu fırsatların kısıtlı olduğu görülmektedir. Ancak bu kısıtlılık farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır.

Katılımcı K-9 konuya ilişkin şunları ifade etmiştir:

“İran rejimi kadınların hem sosyal hem siyasal yaşamını sınırlandırıyor. Türkiye’de eleştirel alan ve hareket kabiliyeti daha geniş” şeklinde ifade ederken; katılımcı K-1 bu farkı şöyle açıklamıştır: *“İran’da kadınların*

siyasete karışması çok zordur, sistem izin vermez. Türkiye’de ise teorik olarak mümkündür ama kadınlar genelde arka planda tutuluyor.”

Devrim sonrası İran rejiminin kadınları kamusal ve siyasal alanlardan uzaklaştırdığı, bu durumun toplumda kalıcı etkiler yarattığı belirtilmektedir. Yeni kuşakların kadın rol modellerinin sınırlı kaldığı, ancak son dönemde kadınların daha görünür hale geldiği ve bu özgürleşme sürecinin umut verici olduğu vurgulanmaktadır. Görüşme gerçekleştirilen İranlı kadınlar tarafından Türkiye’de kadınların toplumsal yaşama katılımı daha serbest koşullarda gerçekleştiği; İran’da kadınların hak savunusunun zorlaştığı, buna karşın Türkiye’de kadın siyasetinin daha görünür ve güçlü olduğu ifade edilmektedir.

Sonuç olarak İran’da kadınların siyasal katılımı ve aktivizm deneyimleri, devletin ideolojik yapısı, dini normlar, toplumsal cinsiyet ilişkileri ve modernleşme süreçlerinin kesişiminde şekillenmektedir. Yapısal engellere rağmen kadınlar, protestolar, dijital aktivizm ve örgütlü hareketler aracılığıyla siyasal alanda güçlü bir dönüşüm dinamiği yaratmaktadır yahut yaratma çabasındadır. Bu nedenle İran’daki kadın aktivizmi, yalnızca hak mücadelesi değil, aynı zamanda ülkenin siyasal geleceğini etkileyen önemli bir toplumsal güç olarak değerlendirilmelidir.

3.6.5.1. Mahsa Amini Olayı ve Toplumsal Dönüşüm

İran’da kadınlar, rejimin baskıcı politikalarına rağmen uzun yıllara yayılan güçlü bir toplumsal direnç hattı geliştirmiştir. 1990’lı yıllardan itibaren feminist yayınlar, sivil toplum örgütlenmeleri, hukuki reform kampanyaları ve üniversite temelli hareketler, kadınların kamusal alandaki görünürlüğünü artırmıştır (Paidar, 1995, s. 303-312). Bu süreç, kadınların yalnızca sosyal alanda değil, aynı zamanda siyasal bilinç düzeyinde de güçlenmesine katkı sağlamıştır.

1990’lı yıllar ve 2000’li yılların başı, İran’da görece reformist politikaların etkisiyle kadın hareketinin daha görünür ve örgütlü bir nitelik kazandığı bir dönem olmuştur. Reformist siyasal aktörlerin iktidar alanında yer bulmasıyla birlikte, kadınlar basın, sanat ve akademi gibi alanlarda daha etkin bir şekilde varlık göstermeye başlamış; bu durum, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine yönelik eleştirel söylemlerin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Özellikle hukuki reform taleplerine odaklanan kampanyalar ve “Bir Milyon İmza” gibi girişimler, kadınların yalnızca bireysel haklar düzeyinde değil,

kolektif bir politik özne olarak konumlanmalarına katkıda bulunmuştur (Afshar, 1998, s. 78-82; Tohidi, 2002, s. 140-145). Bu süreçte kadın hareketi, devletin sınırlandırıcı politikaları ile müzakere eden, ancak aynı zamanda bu sınırları esnetmeye çalışan çok boyutlu bir strateji geliştirmiştir.

Ancak 2000'li yılların sonlarından itibaren artan siyasal baskı, sivil toplum alanının daralması ve muhalif hareketlerin kontrol altına alınması, kadın aktivizminin biçim değiştirmesine yol açmıştır. Bu dönemde dijital platformlar ve sosyal medya, kadınların deneyimlerini görünür kıldıkları ve dayanışma ağları kurdukları alternatif alanlar haline gelmiştir. Özellikle gündelik yaşam pratikleri üzerinden geliştirilen sembolik direniş biçimleri, örtünme kurallarının esnetilmesi, kamusal alanda beden politikalarına yönelik bireysel itirazlar gibi, kadınların devlet denetimine karşı geliştirdikleri mikro düzeydeki karşı koyuş pratiklerini yansıtmaktadır. Bu dönüşüm, kadın hareketinin yalnızca örgütlü yapılarla sınırlı kalmayıp, daha yaygın ve dağınık ancak etkili bir toplumsal direnç formuna evrildiğini göstermektedir.

Bu tarihsel arka plan içerisinde, 2022 yılında özellikle Mahsa Amini'nin ölümü sonrasında başlayan kitlesel protestolar, İran'da kadın hareketlerinin yeni bir evreye geçtiğini göstermektedir. Söz konusu protestolar, başörtüsü zorunluluğuna yönelik bir tepkinin ötesinde, kadınların siyasal ve toplumsal yaşam üzerindeki yapısal baskılara karşı kolektif bir itirazı olarak değerlendirilmiştir.

Mahsa Amini'nin ölümü sonrasında ortaya çıkan protestolar, bu yönüyle yalnızca anlık bir toplumsal tepkiyi değil, uzun yıllara yayılan birikimli hoşnutsuzluğun açığa çıkışını temsil etmektedir. Amini'nin maruz kaldığı muamele ve sonrasında hayatını kaybetmesi, İran'da kadın bedeninin devlet tarafından denetlenmesine dayalı siyasal düzenin sembolik bir kırılma noktası olarak algılanmıştır. Bu olay, zorunlu örtünme politikalarının ötesinde, bireysel özgürlükler, yurttaşlık hakları ve devletin müdahale sınırları üzerine daha geniş bir tartışma alanı yaratmıştır. Dolayısıyla Mahsa Amini, belirli bir bireysel trajedinin ötesine geçerek, sistematik eşitsizliklere karşı yöneltelen kolektif bir itirazın simgesi haline gelmiştir.

Bu süreçte dikkat çeken en önemli unsurlardan biri, protestoların toplumsal tabanının genişliği ve çeşitliliğidir. Kadınların öncülüğünde başlayan eylemler, kısa sürede farklı yaş gruplarından, etnik kimliklerden ve sosyoekonomik kesimlerden

bireylerin katılımıyla yaygınlaşmıştır. “Kadın, Yaşam, Özgürlük” sloganı etrafında şekillenen bu hareket, toplumsal cinsiyet eşitliği taleplerini daha geniş bir demokratikleşme ve özgürlük mücadelesiyle iç içe geçirmiştir. Bu durum, kadın hareketinin İran’daki muhalif dinamiklerle kesiştiğini ve daha kapsayıcı bir toplumsal dönüşüm talebine evrildiğini göstermektedir.

◇ Katılımcı K-2, bu süreci şu şekilde ifade etmiştir:

“Mahsa Amini’nin ölümü, İran toplumunda derin bir etki yaratmış ve bir dönüm noktası olmuştur. Her ne kadar olayın başlangıcı siyasi bir amaç taşıyor gibi görünse de bireylerin uzun süredir biriken öfke ve baskı hissi bu olayla birlikte görünür hâle geldi. Bana göre bu olay İran’da yaşanan değişim sürecinin başlangıcıdır”.

Bu değerlendirme, söz konusu olayın bireysel bir trajediden ziyade, kolektif bir bilinç kırılması yarattığını göstermektedir. Katılımcı K-3 ise Mahsa Amini’nin ölümü sonrasında kadınların giyim ve yaşam tarzı konusunda görece bir esneklik kazandığını, ancak devlet kurumlarında denetim mekanizmalarının sürdüğünü belirtmiştir:

“Mahsa Amini olayı, toplumsal farkındalığın artmasına ve kadınların kamusal alanda görünürlüğünün güçlenmesine katkı sağladı”.

◇ Katılımcı K-8 de olayın toplumsal hafızadaki sembolik niteliğine vurgu yaparak şu ifadeyi kullanmıştır:

“Mahsa Amini olayı, İran toplumunda uzun süredir biriken hoşnutsuzluğun sembolik bir kırılma noktasıdır. Bu olay, toplumsal baskılara karşı direnişimizin simgesi hâline gelmiştir”.

Aynı katılımcı, toplumda geçmiş dönemlere yönelik özlemin varlığını sürdürdüğünü, ancak güncel beklentinin daha çok reformist bir dönüşüm yönünde olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda Mahsa Amini olayı, rejim karşıtı tutumların görünürlük kazanmasına zemin hazırlamıştır.

◇ Katılımcı K-10 ise olayı rejimin baskıcı yapısının somut bir göstergesi olarak değerlendirmiştir:

“Mahsa Amini olayı İran’daki baskıcı yapının en görünür örneklerinden biridir. Rejim, bu sesi susturmak için sadece üç gün içinde 500’den fazla masum genci öldürdü”.

Bu ifade, protestolar sürecinde yaşanan şiddetin toplumsal hafızada derin bir iz bıraktığını ve kolektif travma yarattığını ortaya koymaktadır.

Katılımcı K-7, *“Protestolar sırasında birçok genç kadının ve erkeğin yaşamını yitirdiğini, toplumun başlangıçta rejim değişikliği yönünde güçlü bir umut taşıdığını ancak bu beklentinin gerçekleşmediğini”* ifade etmiştir. Buna rağmen Mahsa Amini olayının toplumsal bilinçte kalıcı bir kırılma yarattığını ve özellikle büyük şehirlerde kadınların daha görünür ve özgüvenli bir tutum sergilemeye başladığını belirtmiştir. Katılımcı, bu süreci kadınların özgürlük mücadelesinde “bir kapı aralanması” olarak tanımlamaktadır.

Benzer şekilde Katılımcı K-4, olayın toplumda cesaret ve dayanışma duygusunu artırdığını şu sözlerle dile getirmiştir:

“Bu olaylar halkı cesaretlendirdi. Eskiden insanlar hükümete karşı konuşmaya bile cesaret edemezdi. Şimdi herkes aynı gemide olduğumuzu anladı”.

Katılımcı K-1 de aynı ifadeyi kullanarak, bu sürecin kolektif bilinci dönüştüren bir eşik olduğunu vurgulamıştır. Ancak bazı katılımcılar, toplumsal farkındalığın artmasına rağmen ekonomik ve yapısal dönüşümün henüz gerçekleşmediğine dikkat çekmiştir. Bu görüşe göre protestolar, önemli bir bilinç sıçraması yaratmış olmakla birlikte, kalıcı değişimin ancak örgütlü, eğitilmiş ve bilinçli bir toplumsal zeminle mümkün olabileceği düşünülmektedir.

Genel olarak katılımcılar, Mahsa Amini olayının bireysel bir trajedi olmaktan çıkarak toplumsal baskılara karşı kolektif bir direnişin sembolü hâline geldiği konusunda hemfikirdir. İranlı kadınlar, bu süreçte aktif katılım göstermiş, kamusal cesaret, dayanışma ve görünürlük düzeylerini artırmıştır. Protestoların doğrudan siyasal rejim değişikliğiyle sonuçlanmamış olması, olayın toplumsal ve kültürel etkisini azaltmamış, aksine kadınların özgürlük ve eşitlik taleplerini hem ulusal hem de uluslararası düzeyde daha görünür kılmıştır.

Sonuç olarak, Mahsa Amini sonrası gelişen protestolar, kadınların direniş tarzlarında da belirgin bir dönüşüme işaret etmektedir. Önceki dönemlerde daha çok reformist talepler ve hukuki değişim odaklı stratejiler öne çıkarken, bu süreçte daha doğrudan, görünür ve simgesel eylem biçimleri dikkat çekmiştir. Kamusal alanlarda başörtüsünün çıkarılması, saç kesme eylemleri ve dijital mecralarda yayılan görsel

protestolar, kadınların beden politikaları üzerindeki denetimi reddettiklerini açık biçimde ortaya koymuştur. Bu bağlamda Mahsa Amini olayı, İran’da kadın hareketinin yalnızca taleplerini değil, aynı zamanda eylem biçimlerini de dönüştüren tarihsel bir eşik olarak değerlendirilebilir.

3.6.6. Kadınların Yaşam Tarzı, İnanç Kimlikleri ve Giyimleri

Yarı yapılandırılmış saha görüşmeleri kapsamında elde edilen veriler, İran’da kadınların yaşam tarzı, giyim pratikleri ve dini tercihlerinin 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi sonrasında kurumsallaşan teokratik rejim çerçevesinde yeniden yapılandırıldığını göstermektedir. Devrim sonrasında oluşturulan siyasal ve toplumsal düzen, bireysel hak ve özgürlükleri dini normlar temelinde tanımlamış, özellikle kadınların kamusal alandaki görünürlüğü ve bedenleri üzerinde belirgin bir denetim mekanizması tesis etmiştir (Keddie, 2007, s. 170-200). Bu durum, kadınların gündelik yaşam pratiklerinin yalnızca kültürel değil, aynı zamanda siyasal bir nitelik kazanmasına yol açmıştır.

Katılımcı anlatıları, İran’da kadınların yaşam tarzının hem hukuki düzenlemeler hem de toplumsal normlar aracılığıyla şekillendirildiğini ortaya koymaktadır. Eğitim ve çalışma hayatında kadınların varlığı belirli ölçüde teşvik edilmekle birlikte, mesleki alanlarda erkek egemen yapının sürdüğü ifade edilmektedir (Najmabadi, 2005). Büyük şehirlerde kadınların modern eğitim ve meslek olanaklarına daha fazla erişebildiği, buna karşılık kırsal ve geleneksel bölgelerde toplumsal normların daha belirleyici olduğu belirtilmiştir. Bu yaşam biçiminin zamanla içselleştirildiği de katılımcı ifadelerinde görülmektedir.

Katılımcı K-1 bu durumu şu sözlerle dile getirmiştir:

“Burada (Türkiye’de) İran’dan tabii ki daha rahat giyiniyorum. Ama burada da bana yasak koysalar, ya da bizdeki gibi bir Devrim olsa, bir rejim değişse ve sen kapatacaksın deseler yine kapatırım. Çünkü ben öyle büyüdüm. Yani benim için burada da aynı durumla karşılaşsam fark etmez.”

Bu ifade, zorunlu örtünme pratiğinin yalnızca hukuki bir düzenleme değil, aynı zamanda sosyalleşme sürecinde içselleştirilmiş bir norm haline gelebildiğini göstermektedir. İran’da giyim, kadınların toplumsal konumunun ve siyasal rejimin

ideolojik çerçevesinin görünür bir göstergesi olarak öne çıkmaktadır. Başörtüsü ve tesettür uygulaması, rejimin dini meşruiyetinin kamusal alandaki sembolik yansımalarından biri olarak değerlendirilmektedir (Paidar, 1995, s. 214-230). Bu kapsamda özellikle Gasht-e Ershad olarak bilinen ahlak polisi biriminin kadınların kıyafet, davranış ve kamusal hareketlerini denetlediği, bu denetimin gündelik yaşamda sürekli bir gözetim hissi yarattığı katılımcı anlatılarında vurgulanmıştır.

Bununla birlikte, özellikle 2022 yılında Mahsa Amini'nin ölümü sonrasında toplumsal yapıda gözle görülür değişimlerin yaşandığı ifade edilmektedir. Katılımcılar, bu süreçten sonra kadınların başörtüsü ve dini baskı konusundaki tutumlarında belirgin bir dönüşüm gözlemlediklerini aktarmaktadır.

Katılımcı K-3'ün ifadeleri bu değişimi açık biçimde ortaya koymaktadır: *“Her seferinde İran’a gidince şaşıyorum! Kızlara bakıyorum, çok parlak, çok güzel giyiniyorlar. Örtü yok, başörtüleri yok. Ona da cesaret ettiler... Çoğu genç nasıl düşünüyor, nasıl istiyorsa öyle giyiniyor.”* Aynı katılımcı, birkaç yıl öncesine kıyasla dini atmosferin de değiştiğini belirterek toplumsal dönüşümün yalnızca giyim pratikleriyle sınırlı olmadığını ifade etmiştir. Bu anlatılar, son yıllarda özellikle büyük şehirlerde kadınların yaşam tarzı ve giyim tercihlerinde görece bir özgürleşme eğilimi bulunduğunu göstermektedir.

Dini tercihler bağlamında katılımcılar, devletin dini normları kadınların toplumsal davranışlarını düzenleyen bir araç olarak kullandığını, buna karşın bireylerin kişisel inanç pratiklerini farklı biçimlerde sürdürdüğünü belirtmiştir (Kian-Thiebaut, 2002, s. 56-60).

Katılımcı K-5, bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: *“Açıkçası Devrimden sonra kimsenin çok dindar biri olduğunu düşünmüyorum... İçimizde dindarlar ama dışarıda daha seküler görünüyorlar.”* Bu ifade, kamusal görünüm ile bireysel inanç arasında oluşan ayrışmaya işaret etmektedir. Katılımcı, resmi kurumlara giderken örtünmenin sürdürdüğünü ancak gündelik yaşamda denetimlerin görece azaldığını da belirtmiştir.

İran ve Türkiye karşılaştırmasında ise katılımcılar, iki ülke arasındaki sistemsel farkların kadınların gündelik yaşamına doğrudan yansıdığını vurgulamıştır.

Katılımcı K-6, *“İran’da kadınlar mevsim fark etmeksizin kapalı giyinmek zorunda, Türkiye’de ise istediğim gibi giyinebiliyor, kimsenin müdahalesiyle*

karşılaşmıyorum.” ifadeleriyle teokratik sistem ile laik sistem arasındaki farkın somut etkisini ortaya koymuştur.

Katılımcı K-8 de bu durumu benzer şekilde “*İran’da toplumsal baskı azalmış olsa da sürmektedir, muhafazakâr aile yapısı bireysel tercihleri etkilemeye devam etmektedir.*” yorumuyla ifade etmiştir.

Katılımcı K-10’un aktardığı deneyim ise İran’daki kurumsal denetimin somut boyutunu ortaya koymaktadır: “*Okula girerken ojelerimizi kontrol ederlerdi. Bir keresinde montum kısa diye ahlak polisi arabasına bindirildim, ailem uygun kıyafet getirene kadar bırakmadılar.*” Bu anlatı, kadın bedeni üzerindeki denetimin yalnızca normatif değil, aynı zamanda kurumsal ve cezai bir nitelik taşıdığını göstermektedir. Katılımcının “*Şimdi bile İran’a gitsem rahat gezemem.*” ifadesi, bu deneyimlerin psikolojik etkilerinin kalıcılığına işaret etmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, saha görüşmelerinden elde edilen veriler İran’da kadınların yaşam tarzı, giyim pratikleri ve dini tercihlerinin devlet politikaları ve toplumsal normlarla şekillenen çok yönlü bir yapı arz ettiğini göstermektedir. Giyim ve dini uygulamalar, bireysel tercihler olmanın ötesinde, siyasal rejimin ideolojik sınırlarını ve toplumsal denetim mekanizmalarını yansıtan sembolik alanlar haline gelmiştir. Kadınlar bu çerçevede bir yandan mevcut kurallara uyum sağlamakta, diğer yandan bireysel kimliklerini ve özgürlük alanlarını genişletmeye yönelik stratejiler geliştirmektedir. Katılımcı anlatıları, İran’da giyimin politik bir anlam taşıdığını, Türkiye’de ise, yine böyle bir anlam taşımakla birlikte, büyük ölçüde bireysel tercih alanı içinde değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.

3.6.7. Kadınlara Yönelik Sosyal ve Kültürel Algılar

İran, tarihsel ve siyasal bağlamı itibarıyla kadınlara yönelik sosyal ve kültürel algıların belirli ideolojik çerçeveler içinde şekillendiği bir toplumsal yapıya sahiptir. 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi sonrasında kurulan teokratik rejim, kadınların kamusal alandaki rollerini ve toplumsal konumlarını dini ve ideolojik normlar doğrultusunda yeniden tanımlamıştır (Keddie, 2006, s. 215-240). Bu dönüşüm, kadınların hem toplumsal statülerini hem de kamusal görünürlüklerini etkileyen tarihsel bir kırılma noktası olarak değerlendirilmektedir.

Yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen bulgular, Türkiye ve İran'daki kadınlara yönelik sosyal ve kültürel algıların, katılımcıların kimlik gelişimi ve toplumsal rol deneyimleri üzerinde belirleyici olduğunu göstermektedir. Katılımcılar, her iki toplumda da kadınların toplumsal olgunluğa erişim süreçlerinin çeşitli baskılar, normatif beklentiler ve belirsizlikler tarafından şekillendirildiğini ifade etmişlerdir. Değişen küresel dinamikler ve artan yaşam seçenekleri, kadınların benlik inşası süreçlerinde yeni imkânlar sunmakla birlikte, kimliksel karmaşayı da beraberinde getirmektedir.

İran toplumunda kadınlara yönelik algıların, geleneksel değerler ile modernleşme eğilimleri arasında bir gerilim hattı üzerinde şekillendiği görülmektedir. Kadınların aile içindeki rolleri çoğunlukla annelik ve ev içi sorumluluklar çerçevesinde tanımlanmakla birlikte, eğitim ve mesleki alanlardaki artan katılım toplumsal algılarda dönüşüm yaratmaktadır (Najmabadi, 2005). Ancak katılımcılar, bu dönüşümün rejim kaynaklı yapısal baskılar nedeniyle sınırlı kaldığını vurgulamışlardır.

Bu bağlamda Katılımcı K-5, Türkiye'de deneyimlediği görece özgür sosyal ortam ile İran'daki kadınların yaşam koşullarını karşılaştırarak şu ifadeyi kullanmıştır: *“Farklı sosyal ve kültürel algılar bende özgürlük hissini artırdı, Türkiye’de kendimi daha rahat ifade edebiliyorum. Ancak kendi ülkemdeki kadınların görünüşleri hakkında karar verme hakkına sahip olmaması beni derinden üzüyor.”* Bu ifade, göç deneyiminin aynı zamanda duygusal ve etik bir yeniden konumlanma süreci olduğunu göstermektedir. Katılımcı, bireysel özgürlüğü Türkiye bağlamında deneyimlerken, köken ülkesindeki kadınlara yönelik kolektif bir empati ve sorumluluk hissi geliştirdiğini ortaya koymaktadır.

Katılımcı K-3 ise, aşağıda yer alan ifadeleriyle bu potansiyelin toplumsal ve siyasal baskılar tarafından sınırlandırıldığına dikkat çekmiştir:

“Türkiye’de kadınlar sosyal yaşamda daha özgür ve kendine güvenli görünüyor, buna karşın İranlı kadınlar toplumsal baskılar nedeniyle “sıkıştırılmış” bir yaşam sürmek zorundalar. Bununla birlikte, İranlı kadınlar kültürel ve entelektüel açıdan yüksek bir farkındalığa sahiplerdir ve kendilerini geliştirme yönünde sürekli bir çaba içindedirler.”

Katılımcıların genel değerlendirmeleri, Türkiye’de kadınların sosyal yaşamda kendilerini daha rahat ifade edebildikleri ve kamusal alana katılım konusunda daha az yapısal engelle karşılaştıkları yönündedir. Buna karşılık İran’da kadınların kültürel

baskılar nedeniyle hareket alanlarının daraldığı, ancak entelektüel ve sanatsal üretim alanlarında varlık göstermeye devam ettikleri belirtilmiştir. Son dönemde birçok İranlı kadının mevcut baskı ortamı nedeniyle göç etmeyi düşündüğü ya da bu yönde girişimlerde bulunduğu da ifade edilmiştir.

Kültürel bağlamda giyim ve kadın bedeni üzerinden gerçekleştirilen politikalar, kadın kimliğinin görünür ve simgesel alanlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Başörtüsü ve tesettür uygulamaları, yalnızca dini bir yükümlülük olarak değil, aynı zamanda kadınların toplumsal rol ve kimliklerinin sembolik bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Ancak özellikle kentli ve eğitilmiş kadınların, geleneksel normlar ile bireysel tercihleri arasında stratejik uyum mekanizmaları geliştirdikleri gözlemlenmektedir. Buna rağmen, katılımcılar İran’da kadınların sosyal ve kültürel yaşamdan dışlanmaya zorlandıklarını belirtmişlerdir.

Katılımcı K-10, kültürel yaşama katılım bağlamında iki ülke arasındaki farklılığı şu şekilde ifade etmiştir: *“Türkiye’de kadınların sosyal ve kültürel yaşama katılımı İran’a göre daha kolaydır. Tiyatro, opera gibi etkinliklere katılabilmek kadınlar için önemli bir özgürlük alanı oluşturuyor. İran’da ise özellikle Tebriz gibi görece küçük şehirlerde kültürel faaliyetlere erişim sınırlıdır.”*

Bu değerlendirme, kültürel sermayeye erişimin mekânsal ve siyasal bağlama göre değiştiğini göstermektedir. Katılımcılar, Türkiye’de geçirdikleri süre içerisinde sosyal çevrelerinin genişlediğini ve kendilerini daha görünür hissettiklerini ifade etmişlerdir.

Öte yandan Katılımcı K-7, kimliksel aidiyet bağlamında farklı bir perspektif sunarak İran’daki yeni nesil kadınların tarihsel ve kültürel kimliklerine Türkiye’deki kadınlara kıyasla daha güçlü bir bağlılık gösterdiklerini belirtmiştir. Türkiye’de gözlemlediği “Batılılaşma” eğiliminin kültürel değerlerle mesafeyi artırdığını ve bunun kimliksel bütünlük üzerinde zayıflatıcı bir etkisi olabileceğini ifade etmiştir. Bu değerlendirme, modernleşme sürecinin kadın kimliği üzerinde çift yönlü bir etki yarattığını, kamusal görünürlüğü artırırken kültürel aidiyet bağlarını dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır.

Katılımcı K-4 ise, *“Kadının akıllı yarım gibi geleneksel kalıplar İran’da halen var ancak genç neslin bu anlayışa karşı çıktığını hepimiz görüyoruz. Özellikle Mahsa Amini olayı, kadınların yaşamın bir parçası olduğunu gösterdiğini ve kamusal görünürliğini*

artırdığını düşünüyorum ve kadınların sesi yükselmeye başladı. Gurbetteki bütün kadınlar olarak bu konuda İranlı kadınlara sonsuz destek veriyoruz. Bir kadın olarak haklarımızı belki de ilk defa dile getiriyoruz.” ifadeleriyle özellikle Mahsa Amini olayı sonrasında kadınların kamusal görünürlüğünün arttığını ve kolektif bir hak talebi bilincinin güçlendiğini vurgulamıştır. Katılımcının “*Bir kadın olarak haklarımızı belki de ilk defa dile getiriyoruz.”* ifadesi, diasporadaki kadınların da bu sürece sembolik ve duygusal destek sunduğunu göstermektedir.

Kadınlara yönelik sosyal ve kültürel algıların, sınıf, eğitim düzeyi, yaş ve yerleşim yeri gibi değişkenlere göre farklılaştığı da görüşmelerde öne çıkan bir diğer bulgudur. Kırsal bölgelerde daha geleneksel normların hakim olduğu, kentli ve eğitilmiş kadınların ise görece esnek sosyal çevrelerde hareket edebildikleri belirtilmiştir. Sosyal medya ve sivil toplum hareketleri aracılığıyla kadınların kamusal görünürlüğünün arttığı ve kültürel normlara karşı direnç mekanizmalarının geliştiği de ifade edilmiştir.

Sonuç olarak, İran’da kadınlara yönelik sosyal ve kültürel algılar tarihsel, siyasal ve dini bağlamlarla iç içe geçmiş çok boyutlu bir yapı arz etmektedir. Kadınlar, toplumsal normlar ile bireysel tercihler arasında sürekli bir denge arayışı içerisinde konumlanmakta, bu süreçte hem mevcut kültürel kodları deneyimlemekte hem de dönüştürmektedir. Bu nedenle İran bağlamında kadın meselesi, toplumsal değişim dinamiklerini anlamada merkezi bir kategori olarak önemini korumaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma, 1979 İran İslam Devrimi sonrasında kurumsallaşan teokratik rejimin kadınların yaşam tarzı, giyim pratikleri, dini tercihleri, sosyal algıları ve kamusal-siyasal deneyimleri üzerindeki etkilerini, Türkiye'ye göç etmiş ve Ankara ilinde yaşayan İranlı kadınların anlatıları üzerinden karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Elde edilen bulgular, göçün yalnızca mekânsal bir yer değiştirme süreci olmadığını, kadın kimliğinin, kültürel aidiyetin ve siyasal özneleşmenin yeniden üretildiği çok boyutlu bir dönüşüm alanı olduğunu göstermektedir.

Çalışma bulguları, İran'da kadın bedeninin ve görünürlüğünün siyasal iktidarın ideolojik meşruiyet alanlarından biri haline geldiğini ortaya koymaktadır. Giyim pratikleri, özellikle zorunlu örtünme uygulaması, bireysel bir inanç meselesinin ötesine geçerek rejimin kamusal alan üzerindeki kontrolünün sembolik ve kurumsal bir aracı niteliği kazanmıştır. Katılımcı anlatıları, bu denetimin yalnızca hukuki yaptırımlar aracılığıyla değil, aynı zamanda aile, mahalle ve toplumsal çevre üzerinden işleyen kültürel baskı mekanizmalarıyla pekiştirildiğini göstermektedir. Bu bağlamda kadınlar, bir yandan mevcut normlara uyum sağlayarak gündelik yaşamlarını sürdürebilmekte, diğer yandan stratejik uyum, sessiz direnç ve sembolik karşı koyma pratikleri geliştirerek özneleşme alanlarını genişletmeye çalışmaktadır.

Toplumsal cinsiyet ve özgürlük algısı açısından bulgular, özgürlüğün mutlak bir kategori değil, siyasal, kültürel ve ekonomik bağlamlara göre yeniden tanımlanan görece bir deneyim alanı olduğunu göstermektedir. İran'da özgürlük daha çok kamusal görünürlük, beden üzerindeki tasarruf hakkı ve devlet denetiminden bağımsızlaşma üzerinden tanımlanırken, Türkiye'de özgürlük hukuki statü, ekonomik bağımsızlık ve toplumsal kabul ile ilişkilendirilmektedir. Katılımcılar Türkiye'yi, İran'a kıyasla daha az denetleyici bir kamusal alan olarak değerlendirse de ataerkil yapıların her iki toplumda da farklı biçimlerde varlığını sürdürdüğünü vurgulamaktadır. İran'da baskının daha çok devlet merkezli ve kamusal alanda görünür olduğu, Türkiye'de ise aile içi ve toplumsal normlar üzerinden daha örtük biçimde işlediği yönündeki değerlendirmeler, toplumsal cinsiyet rejimlerinin bağlamsal farklılıklarını ortaya koymaktadır.

Kadınlara yönelik sosyal ve kültürel algılar açısından bulgular, İran toplumunda geleneksel değerler ile modernleşme eğilimleri arasında süregelen bir gerilim hattı

bulunduğunu göstermektedir. Annelik ve ev içi roller halen güçlü bir normatif çerçeve sunmakla birlikte, eğitim düzeyinin yükselmesi ve kentleşme süreçleri kadınların kamusal görünürlüğünü artırmıştır. Ancak bu dönüşüm, rejim kaynaklı yapısal sınırlamalar nedeniyle kesintili ve kontrollü bir biçimde ilerlemektedir. Türkiye ile yapılan karşılaştırma ise, laik sistem içerisinde kadınların giyim, sosyal katılım ve kültürel etkinliklere erişim bakımından daha geniş bir hareket alanı deneyimlediğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, ataerkil yapının her iki toplumda da farklı biçimlerde varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Bu durum, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yalnızca rejim tipiyle açıklanamayacağını, tarihsel ve kültürel sürekliliklerin de belirleyici olduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte, kimlik inşası süreci doğrusal ve sorunsuz bir uyum süreci olarak ilerlememektedir. Katılımcıların önemli bir bölümü, “iki kültür arasında kalmışlık” duygusunu dile getirmiş ne tamamen İranlı ne de tamamen Türk hissetmenin aidiyet algısını karmaşıkleştirdiğini ifade etmiştir. Bu durum, göçmen kadın kimliğinin melez ve transkültürel bir karakter taşıdığını göstermektedir. Kültürel aidiyet, geçmişle kurulan duygusal bağ ile yeni toplumsal bağlamda inşa edilen gelecek tasavvuru arasında konumlanan çift yönlü bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Kadınlar hem kültürel geleneğin taşıyıcıları hem de bu geleneği dönüştüren öznel aktörler olarak kimliklerini yeniden üretmektedir.

Kamusal ve siyasal yaşam deneyimleri bağlamında, İran’da siyasal sistemin teokratik ve ideolojik yapısı, kadınların karar alma mekanizmalarına erişimini sınırlamakta, ancak bu sınırlılık aynı zamanda güçlü bir siyasal bilinç ve aktivizm pratiği üretmektedir. Katılımcı anlatılarında siyasal katılımın kimi zaman sembolik düzeyde kaldığı ifade edilse de sürekli denetim altında olma hali, kadınların siyasal farkındalıklarını artırmış, özellikle seçim süreçleri, protestolar ve sosyal/dijital platformlar aracılığıyla görünürlük kazanma çabaları güçlenmiştir. Devletin kadın bedeni ve kamusal davranışları üzerindeki kontrolü, siyasal iktidarın ideolojik sürekliliğini sağlamaya yönelik bir araç olarak işlev görürken, kadınlar bu kontrol mekanizmalarına karşı direniş kültürü üretmiştir. Bu bağlamda İranlı kadınlara ilişkin kadın deneyimi, yalnızca mağduriyet anlatısı üzerinden değil, aynı zamanda mücadele ve özneleşme pratiği üzerinden okunmalıdır.

Dini tercihler bağlamında ortaya çıkan en önemli bulgu, kamusal görünüm ile bireysel inanç arasındaki ayrışmadır. Devletin dini normları kamusal düzenleme aracı olarak kullanması, bireylerin inançlarını özel alana çekmesine ve sekülerleşmenin görünür değil, örtük biçimde yaşanmasına yol açmıştır. Bu durum, İran toplumunda dinin yalnızca bir inanç sistemi değil, aynı zamanda siyasal ve toplumsal bir düzenleme mekanizması olarak işlediğini göstermektedir. Kadınların bu yapı içinde geliştirdikleri esnek pratikler, dini kimliğin homojen ve tek boyutlu bir yapı olmadığını ortaya koymaktadır.

Çalışmanın en çarpıcı bulgularından biri, 2022 yılında Mahsa Amini'nin ölümü sonrasında yaşanan toplumsal mobilizasyonun kadın hareketleri açısından tarihsel bir eşik oluşturduğudur. Katılımcılar, bu olayı bireysel bir trajedinin ötesinde, uzun süredir biriken toplumsal hoşnutsuzluğun görünür hale geldiği kolektif bir kırılma noktası olarak değerlendirmiştir. Protestoların doğrudan rejim değişikliğiyle sonuçlanmamış olması, olayın toplumsal etkisini azaltmamış, aksine kadınların kamusal cesaretini, dayanışma ağlarını ve uluslararası görünürlüğünü artırmıştır. Mahsa Amini olayı, kadınların bedenleri üzerindeki devlet kontrolüne karşı geliştirilen itirazın sembolü hâline gelmiş, kamusal alanda “korku eşiğinin” aşılmasına katkı sağlamıştır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, İranlı kadınların deneyimleri, devlet politikaları, kültürel normlar ve bireysel stratejilerin kesişiminde şekillenen dinamik bir mücadele alanını ortaya koymaktadır. Kadınlar, teokratik sistem içinde sınırlandırılmış hareket alanlarına rağmen edilgen öznelerle dönüşmemiş, aksine gündelik pratikler, kültürel üretim ve siyasal katılım aracılığıyla sürekli bir yeniden tanımlama süreci geliştirmiştir. Göç deneyimi ise bu süreci karşılaştırmalı bir perspektifle görünür kılmakta, kadınların özgürlük, kimlik ve aidiyet kavramlarını yeniden değerlendirmelerine imkân tanımaktadır.

Bu çalışma kapsamında elde edilen bulgular, birinci bölümde ele alınan göç kuramlarıyla birlikte değerlendirildiğinde ise İran'dan Türkiye'ye yönelen kadın göçünün çok boyutlu bir süreç olarak ele alınması gerektiğini göstermektedir. İtme-çekme modeli çerçevesinde İran'daki siyasal baskılar, toplumsal cinsiyet temelli kısıtlamalar ve ekonomik belirsizlikler temel itici faktörler olarak öne çıkarken; Türkiye'nin coğrafi yakınlığı, kültürel benzerlikleri ve görece daha esnek kamusal yapısı çekici faktörler

olarak değerlendirilebilir. Ancak bulgular, göç kararının yalnızca rasyonel ve ekonomik temellere indirgenemeyeceğini ortaya koymaktadır. Bu durum, neo-klasik yaklaşımların sınırlılıklarını işaret ederken, göçün daha çok yapısal ve deneyimsel boyutlarıyla birlikte ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Sosyal ağlar kuramı açısından bakıldığında, katılımcıların göç sürecinde akrabalık ilişkileri ve göçmen toplulukları önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle İranlı kadınlar arasında kurulan dayanışma ağları, göç sürecinin belirsizliklerini azaltmakta ve uyum sürecini kolaylaştırmaktadır. Bu durum, göçün bireysel bir karar olmaktan ziyade, toplumsal ilişkiler içinde şekillenen bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, yeni göç ekonomisi yaklaşımı da göçün yalnızca bireysel değil, aile ve gelecek stratejileriyle bağlantılı olduğunu göstermekte; özellikle çocukların eğitimi ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi bu süreçte belirleyici olmaktadır.

Çalışmanın bulguları aynı zamanda transnasyonal göç yaklaşımıyla da örtüşmektedir. Katılımcıların hem İran'a hem Türkiye'ye ait hissetmeleri, göçmen kimliğinin tek yönlü bir uyum süreciyle açıklanamayacağını göstermektedir. Bu durum, göçmen kadınların iki toplumsal alan arasında konumlanan, esnek ve çok katmanlı kimlikler geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla göç, yalnızca bir yer değiştirme değil, aynı zamanda kimliğin yeniden inşa edildiği bir süreç olarak değerlendirilmektedir.

Feminist göç teorisi açısından değerlendirildiğinde ise bu çalışma, göç süreçlerinin toplumsal cinsiyetle doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. İran'daki zorunlu örtünme, kamusal alan denetimi ve hukuki eşitsizlikler, kadınları göçe yönelten temel faktörler arasında yer almaktadır. Bu durum, göçü kadınlar açısından bir özgürleşme aracı haline getirmektedir. Ancak bu özgürleşme süreci tek yönlü değildir. Türkiye'de karşılaşılan ekonomik zorluklar, toplumsal kabul sorunları ve göçmen olmanın getirdiği sınırlılıklar, göçün aynı zamanda yeni kırılganlıklar ürettiğini göstermektedir. Bu bağlamda göç, feminist literatürde vurgulandığı gibi hem güçlendirici hem de sınırlandırıcı bir süreçtir.

Bununla birlikte kadınların göç sürecinde geliştirdikleri pratikler, onların pasif bireyler olmadığını ortaya koymaktadır. Kadınlar, gündelik yaşam, giyim pratikleri ve sosyal ilişkiler üzerinden kendi hareket alanlarını yeniden kurmaktadır. Bu durum, feminist kuramın vurguladığı özneleşme süreci ile örtüşmektedir. Kadınlar, yalnızca

mevcut yapılar tarafından belirlenen değil, aynı zamanda bu yapılarla etkileşim içinde kendi konumlarını yeniden tanımlayan aktörlerdir.

Ayrıca bulgular, kesişimsellik yaklaşımıyla da açıklanabilir. İranlı göçmen kadınlar, cinsiyetlerinin yanı sıra göçmen statüleri, kültürel farklılıkları ve dil engelleri nedeniyle çoklu dezavantajlarla karşılaşmaktadır. Bu durum, kadın deneyimlerinin tek boyutlu olmadığını, farklı eşitsizlik biçimlerinin kesişiminde şekillendiğini göstermektedir.

İran’da son dönemde tırmanan jeopolitik gerilimlerin, özellikle ABD ve İsrail ile doğrudan ya da dolaylı çatışma ihtimalinin, yeni bir göç dalgasını tetikleme potansiyeli de bulunmaktadır. Ancak bu potansiyelin gerçekleşme düzeyi, çatışmanın süresi, yoğunluğu ve ülke içindeki siyasal/ekonomik istikrarsızlığın derinliği ile doğrudan ilişkilidir. Daha önceki göç dalgalarına bakıldığında, İran’dan dışa yönelen hareketliliğin yalnızca savaş gibi ani kırılmalarla değil, aynı zamanda uzun süreli ekonomik yaptırımlar, siyasal baskı ve toplumsal özgürlüklerin sınırlandırılması gibi yapısal faktörlerle beslendiği görülmektedir. Bu açıdan, mevcut gerilim ortamı, zaten var olan “itici faktörleri” (push factors) daha da şiddetlendirerek göç eğilimini artırabilecek bir zemin yaratmaktadır.

Kadın göçü perspektifinden bakıldığında ise İran’da kadınların uzun süredir maruz kaldığı yapısal eşitsizlikler, Mahsa Amini sonrası dönemde daha görünür hale gelen baskı mekanizmaları ve artan siyasal kontrol, kadınlar açısından göçü yalnızca ekonomik bir tercih olmaktan çıkarıp, aynı zamanda bir “özgürleşme stratejisi” haline getirmektedir. Özellikle eğitilmiş ve kentli kadınlar için göç hem bireysel hak ve özgürlüklerin genişletilmesi hem de mesleki ve akademik fırsatlara erişim açısından önemli bir çıkış yolu olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, literatürde sıklıkla vurgulanan “toplumsal cinsiyetlendirilmiş göç motivasyonları” çerçevesinde okunabilir.

Öte yandan, olası bir savaşın büyümesi durumu, kadın göçünü niceliksel olarak artırsa da bu göçün niteliğini de dönüştürebilir. Daha önceki dönemlerde İran’dan gerçekleşen kadın göçü büyük ölçüde eğitim, evlilik veya profesyonel fırsatlar üzerinden şekillenirken, çatışma koşullarında “zorunlu göç” ve “koruma odaklı hareketlilik” daha belirgin hale gelebilir. Bu bağlamda kadınlar, yalnızca toplumsal baskılardan değil, aynı zamanda güvenlik risklerinden, ekonomik çöküşten ve kamusal hizmetlerin

zayıflamasından kaçınmak amacıyla da göç etmeye yönelebilir. Ancak burada önemli bir nokta, göç edebilme kapasitesinin de sınıfsal ve toplumsal eşitsizliklerle belirlendiğidir; yani her kadın bu imkâna eşit ölçüde sahip değildir.

Sonuç olarak bu çalışma, İran’da kadın meselesinin yalnızca toplumsal cinsiyet eşitsizliği bağlamında değil, siyasal meşruiyet, ideolojik kontrol ve toplumsal dönüşüm dinamikleri çerçevesinde ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. İranlı kadınların Türkiye’deki deneyimleri, toplumsal cinsiyetin sabit bir yapı değil, tarihsel, siyasal ve kültürel koşullar altında sürekli yeniden üretilen bir süreç olduğunu göstermektedir. Kadın kimliği, kültürel aidiyet ve siyasal katılım arasındaki etkileşim, göç bağlamında çok katmanlı bir yeniden inşa dinamiği yaratmaktadır. Kadınların yaşam tarzı, giyim pratikleri, dini tercihleri ve siyasal katılım biçimleri, rejimin ideolojik sınırlarını görünür kılan temel analiz alanlarıdır. Bununla birlikte, İranlı kadınların geliştirdiği direnç pratikleri ve kolektif bilinç, İran toplumunda kadının yerine ilişkin dönüşüm potansiyelinin en güçlü dinamiklerinden biri olmaya devam etmektedir. Bazen en büyük değişimler haritalarda görünmez, göç gibi...

KAYNAKÇA

- Abdulreza, Ş. & Nebi el-Zarai. (1394/2015). Negş-i Emparatori-yi Osmani ber Tedvin-e Conbeş-i Meşrute-yi İran. *Feslname-yi Parseh*, Şomare/No: 24.
- Abrahamian, E. (1982). *Iran Between Two Revolutions*. Princeton University Press.
- Abrahamian, E. (2008). *Modern İran Tarihi* (Çev. Dilek Şendil). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Afacan, S. (2017). İran'da Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Anayasayı Koruyucular Konseyi. *İRAN (İran Araştırmaları Merkezi)*, <https://iramcenter.org/iranda-cumhurbaskanligi-secimleri-ve-anayasayi-koruyucular-konseyi-232>
- Afary, J. (1996). *The Iranian Constitutional Revolution, 1906-1911: Grassroots Democracy, Social Democracy, and the Origins of Feminism*. Columbia University Press.
- Afary, J. (2009). *Sexual Politics in Modern Iran*. Cambridge University Press
- Afshar, H. (1999). *Islam and Feminisms: An Iranian Case-Study*. Palgrave Macmillan.
- Ahmet R. (1388/2009). Ruhaniyet ve Nehzet-i Milli Şoden-e Sen'et-i Neft", *Feslname-yi Tehessüs-i Der Ho(v)ze-yi Tarih Pejuheş-i İran-e Muasır*, 3(20).
- Akhavi, S. (1983). The Ideology and Praxis of Shi'ism in the Iranian Revolution. *Comparative Studies in Society and History*, 25(2), 195-221.
- Aksoy, Z. (2012). Uluslararası Göç ve Kültürlerarası İletişim. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(20), 292-303.
- Aktaş, E., & Şahin, A. (2019). Harris-Todaro Göç Modeli: Türkiye Örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28(1), 222-234.
- Aktaş, M. T. (2015). Ücret Odaklı Uluslararası İşgücü Hareketliliğinin İşgücü Piyasalarına Etkileri. *TASAM*, 2(2), 197-219.
- Akyıldız, İ. E. (2016). Göç Teorilerinin Karşılaştırmalı Analizi. *B.U.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35(2), 127-176.
- Alba, R. & Nee, V. (2003). *Remaking the American Mainstream: Assimilation and Contemporary Immigration*. Harvard University Press.
- Algar, H. (1396/2017). *Din ve Devlet der İran: Negş-i Ulema der Dovre-yi Gacar*, (Çev. Ebu el-Kasım Serri). İntişarat-ı Tus.
- Algar, H. (1988). *İslam Devrimi'nin Kökleri*. İşaret Yayınları.
- Amanat, A. (2017). *Iran: A Modern History*. Yale University Press.
- Ansari, A. M. (2000). *Modern Iran Since 1921: The Pahlavis and After*. Pearson Education.
- Anthias, F. (2012). Transnational Mobilities, Migration Research and Intersectionality: Towards A Translocational Frame. *Nordic Journal of Migration Research*. 2(2), 102-110.
- Arjomand, S. A. (1988). *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford University Press.
- Arjomand, S. A. (2009). *After Khomeini: Iran Under His Successors*. Oxford University Press.

- Bakhash, S. (1984). *The Reign of the Ayatollahs: Iran and the Islamic Revolution*. Basic Books.
- Baqer M. (2009). *Khomeini: Life of the Ayatollah*. I.B. Tauris.
- Bavili, N. (2022). Feminization of immigration from Iran since 1979. *European Journal of Humanities and Social Sciences*, 2(3), 31-36.
- Bayat, A. (1987). *Workers and Revolution in Iran*. Zed.
- Bayat, A. (1991). *Iranian Society and Revolution*. University of Tehran Press.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, Acculturation, and Adaptation. *Applied Psychology*, 46(1), 5-34.
- Beşiriye, H. (1397/2018). *Zemineha-yi Ectemayi-i İnkılâb-i İran* (Terc. A. Erdestani). Neşr-i Negah-e Muâsır.
- Betts, A. (2013). *Survival Migration: Failed Governance and the Crisis of Displacement*. Cornell University Press.
- Black, R., Bennett, S. R. G., Thomas, S. M., & Beddington, J. R. (2011). Climate Change: Migration as Adaptation. *Nature*, 478(7370), 447-449.
- Boyd, M. (1989). Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas. *International Migration Review*, 23(3), 638-670.
- Bratram, D. P. (2017). *Göç Meselesinde Temel Kavramlar*. Hece Yayınları.
- Buchta, W. (2000). *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington Institute for Near East Policy.
- Butler, J. (1999). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge.
- Castles, S. (2003). Towards a Sociology of Forced Migration and Social Transformation. *Sociology*, 37(1), 13-34.
- Clark, M. (1994). *Phenomenological Research Methods*. SAGE Publications.
- Cohen, R. (2008). *Global Diasporas: An Introduction*. Routledge.
- Connell, R. (2009). *Gender in World Perspective (2.rd)*. Polity Press.
- Crenshaw, K. (1991). Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color. *Stanford Law Review*, (43), 1241-1299.
- Creswell, J.W. (2013). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*. SAGE Publications.
- Çalhan, M. (2023). Amini Protests: Vowing for a New Commitment Between Society and State. *İran Çalışmaları Dergisi*, 7(1), ss.101-126.
- Çandar, C. (1981). *Dünden Yarına İran*. Yalçın Yayınları.
- Çelik, S. (2007). İran'da Kentleşme ve Göç: 1960-1979 Dönemi Üzerine Bir İnceleme. *Doğu Araştırmaları Dergisi*, 12(2), ss.41-58.
- De Haas, H. (2010). Migration and Development: A Theoretical Perspective. *International Migration Review*, 44(1), 227-264.
- De Haas, H., Castles, S., & Miller, M. J. (2020). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. (Çev., Birsen Aybüke Evranos). Red Globe Press.
- Devani, A. (1377/1998). *Nehzet-i Ruhaniyun-e İran*, (cilt: 7-8) cilt: 7-8 Merkez-i İnkılâb-i İslami-yi İran,.

- Dzhioev, L. K. (2015, December). *Economic Theories of Labor Migration*. ResearchGate:
https://www.researchgate.net/publication/289366164_Economic_Theories_of_Labor_Migration.
- Gurieva, L. K., & Dzhioev, A. V. (2015). Economic theories of labor migration. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(6), S7.
<https://doi.org/10.5901/mjss.2015.v6n6s7p101>
- EASO. (2016, November). *Significant Pull/Push Factors for Determining of Asylum-Related Migration: A Literature Review*. European Asylum Support Office:
<https://euaa.europa.eu/sites/default/files/publications/The%20Push%20and%20Pull%20Factors%20of%20Asylum%20-%20Related%20Migration.pdf>.
- Erdoğan, M.O. (2020). Göç ve Entegrasyon Çalışmalarının Temeli Olarak Göç Kuramları. İçinde S. Buz ve H.Çevik (Ed.), *Göç ve Entegrasyon: Uygulama Alanları, Politikalar, Paydaşlar* (ss. 31-50). Nika Yayınevi.
- Farmanfarmaian, F. S. (2014). Revisiting and Revising the Tobacco Rebellion. *Iranian Studies*, 47(4), 595-625.
- Fateh, M. (1358/1979). *Pencah Sal-e Neft-i İran*. İntişarat-ı Peyam.
- Ghamari-Tabrizi, B. (2016). *Foucault in Iran: Islamic Revolution after the Enlightenment*. University of Minnesota Press.
- Glick Schiller, N., Basch, L., & Szanton Blanc, C. (1995). From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration. *Anthropological Quarterly*, 68(1), 48-63.
- Halliday, F. (1982-83). The Iranian Revolution: Uneven Development and Religious Populism. *Journal of International Affairs*, 36(2), 187-207.
- Harris, J. R., & Todaro, M. P. (1970). Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis. *American Economic Review*, 60(1), 126-142.
- Hasannia, A. (2019). Socio-Political Rights of Iranian Women before and After the 1979 Revolution. *Journal of Comparative Research in Anthropology and Sociology*, 10(1), 5-22.
- Hathaway, J. C. (2005). *The Rights of Refugees under International Law*. Cambridge University Press.
- Hoodfar, H. (1999). The Veil in Their Minds and on Our Heads: Veiling Practices and Muslim Women. İçinde E.A. Castelli (Eds), *Women, Gender, Religion: A Reader*. Palgrave Macmillan.
- Hoodfar, H. (1999). *The Women's Movement in Iran: Women's Activism under the Shah and the Islamic Republic*. Syracuse University Press.
- Hoodfar, H., & Assadpour, S. (2000). The Politics of Population Policy in the Islamic Republic of Iran. *Studies in Family Planning*, 31(1), pp.19-34.
- Hüseyin M. (1378/1999), *Kudeta-yi 28 Mordad: Ruyedadha-ye Mutageb-e An*. İntişarat-ı İlmi.
- Hüseyinzade, M.A. (1386/2007). *İslam-i Siyasi der İran*. Daneşgah-e Ulum-e Ensani-yi Mufid.

- Hüsrevi, M. & Mesudi, Z. (1391/2012) Senceş-i Negş-i Ruhaniyet Der Conbeş-i Milli Şoden-i Sen'et-i Neft Der İran. *Feslname-yi İlmi ve Pejuheşi Ulum-e Siyasi ve Revabet-i Beynelmilel*, 5(18), 93-124.
- Iran International. (2025). *Three Years After Mahsa Amini's Death, Activists Say Movement Reshaped Society*. <https://www.iranintl.com/en/202509147707>
- Isaloo, A. S. (2018). Liminality and Experience: The 1979 Revolution in Iran and Shia Religious Symbols. *The Journal of the Irish Society for the Academic Study of Religions*, (6), 60-83.
- İçduygu, A. (2015). *Turkey's Evolving Migration Policies: A Mediterranean Transit Stop at the Doors of the EU*. Istituto Affari Internazionali (IAI).
- Jean Pierre, D., Bernard H., & Yann R. (1377/1998). *İran der Karn-e Bistom*, (Çev. A. H. Mehdevi). Neşr-i Elborz.
- Kandiyoti, D. (1991). *Women, Islam and the State*. Temple University Press.
- Katouzian, H. (2003). *Iranian History and Politics: The Dialectic of State and Society*. Routledge.
- Katouzian, H. (2003). *State and Society in Iran: The Eclipse of the Qajars and the Emergence of the Pahlavis*. I.B. Tauris.
- Katuzian, H. (1399/2020). *İraniyan: Dovran-e Bastan ta Dovre-yi Muasır*. (Çev. H. Şehidi). Neşr-i Merkez.
- Kaya, B., & Çağlayan, S. (2023). İran'dan Türkiye'ye Göç ve Göçmen Ağları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 58, 161-181.
- Kazemi, F. (2009). *Iranian Social and Economic History, 1941-1979*. Tehran University Press.
- Keddie, N. (1966) *Religion and Rebellion in İran: The Iranian Tobacco Protest of 1891-1892*. Taylor and Francis Ltd.
- Keddie, N. (1997). *Cemaleddin Afgani: Siyasi Hayatı* (Çev., A. Yalçinkaya) İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Keddie, N. R. (2006). *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University Press.
- Keddie, N. R. (2007). *Women in the Middle East: Past and Present*. Princeton University Press.
- Kediver, C. (1379/2000). *Tehevvul-e Gofteman-e Siyasi-yi Şia der İran*. İntişârât-ı Terh-i Nov.
- Kemahlı Garipoğlu, F., Yıldız Karakoç, D., & Sezer-Şanlı, A. (2023). Kesişimsellik Yaklaşımından Hareketle Kentsel Mekâna İlişkin Baskı Dinamiklerini Düşünmek: Türkiye'de Kadınların Kent Deneyimleri Üzerine Bir İnceleme. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, 10(2), 1136-1164. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.1218938>
- Khodaviren, M. (2015). *Migration of Iranian Women to the UK: Overview of Two Phases*. University of Hertfordshire Repository. <https://uhra.herts.ac.uk/id/eprint/15754/>
- Khosravi, S. (2017). *Precarious Lives: Waiting and Hope in Iran*. University of Pennsylvania Press.

- Kian-Thiébaud, A. (2002). Women and the Making of Civil Society In Post-Islamist Iran. İçinde E. Hooglund (Ed.), *Twenty Years of Islamic Revolution* (pp. 56-73). Syracuse University Press.
- Kian, A. (1997). Women and Politics in Post-Islamist Iran: The Gender-Conscious Drive to Change. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 24(1), 75-96.
- Kureyş Z. (1377/1998). *Cephe-yi Milli-yi İran; Ez Peydayeş Ta Kudeta-yi 28 Mordad*. İntişarat-ı İran Mehr.
- Lee, E. S. (1966). A Theory of Migration. *Demography*, 3(1), 47-57.
- Lekzayi, N. (2019). *Modern İran'da Siyasal ve Sosyal Dönüşümler*. (Çev. A. Çelik & S. Barghi). Visal Yayınları.
- Martin, V. (1989). *Islam and Modernism: The Iranian Revolution of 1906*. Syracuse University Press.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., & Taylor, J. E. (1993). Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431-466.
- Mehran K. (1398/2019). *İnkılab-i İran: Rişeha-yi Na-Arami ve Şureş*. Neşr-i Kargadan.
- Michael A. (2020). *Devrimci İran, İslam Cumhuriyeti'nin Tarihi* (çev. A. Karatay). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Milani, A. (2011). *The Shah*. Palgrave Macmillan Press.
- Mir-Hosseini, Z. (1997). *Marriage On Trial: A Study of Islamic Family Law: Iran and Morocco Compared*. I.B. Tauris.
- Mobasher, T. (2024). Life for Women in Iran: 'They Want to Own Our Minds'". *Borderless Magazine*. <https://borderlessmag.org/2024/09/04/iranian-women-strict-limitations-islamic-revolution-stem-research/>
- Moghadam, V. M. (1998). *Women, Work, and Economic Reform in the Middle East and North Africa*. Lynne Rienner.
- Moghadam, V. M. (2003). *Modernizing Women: Gender and Social Change in the Middle East*. Lynne Rienner.
- Moghissi, H. (1999). *Populism and Feminism in Iran: Women's Struggle in a Male-Defined Revolutionary Movement*. St. Martin's Press.
- Moghissi, H. (2006). *Muslim Diaspora: Gender, Culture and Identity*. Routledge.
- Moin, B. (2000). *Khomeini: Life of the Ayatollah*. St. Martin's Press.
- Momen, M. (1985). *An Introduction to Shi'i Islam: The History and Doctrines of Twelver Shi'ism*. Yale University Press.
- Mouritsen, S. E. (2017). Active Resisters: The Women of Post-Revolution Iran. *Gettysburg College*. https://cupola.gettysburg.edu/context/islamandwomen/article/1014/viewcontent/Mouritsen__Sofia__Active_Resisters_The_Women_of_Post_Revolution_Iran.pdf
- Muhammed S. (1398/2019). *Nebord-e Kudret der İran: Çera ve Çegune Ruhaniyet Berende Şod?*, Neşr-i Ney.
- Najmabadi, A. (2005). *Women With Mustaches and Men Without Beards: Gender and Sexual Anxieties of Iranian Modernity*. University of California Press.
- Namazi, R. (2022). Ayatollah Khomeini: From Islamic Government to Sovereign State. *Iranian Studies*, 52(2), 111-131. <https://doi.org/10.1080/00210862.2018.1551054>.

- Nasr, V. (2007). *The Shia Revival: How Conflicts within Islam Will Shape the Future*. W.W. Norton & Company.
- Noor, A. (2014). *Iranian Women in the Diaspora: Being Here and Being There*. Erasmus University Rotterdam. <https://thesis.eur.nl/pub/17383/ANILA-NOOR.pdf>
- Nuri, Y. (1378/1999). İlel ve Engizeha-yi Kıyam-e Hivdeh Şehrîver. *Pejuheşname-i İnkılâb-i İslami*, 3, 193-215.
- Oral, B. & Çetikaya, F. (2017). Sosyolojik Bir Olgu Olarak Göç, Tanımı, Nedenleri ve Göç Kuramları. *Türkiye Klinikleri*, 3(2), 1-8.
- Osanloo, A. (2014). *Lessons from the Suffrage Movement in Iran*. Yale Law Journal Forum. <https://www.yalelawjournal.org/forum/lessons-from-the-suffrage-movement-in-iran>.
- Özdemir, M., & Akdağ, M. (2024). Sokak Siyaseti ve Toplumsal Hareketlilik: Mahsa Amini Protestolarının Medyadaki Sunumu. *İletişim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 17-40. <https://doi.org/10.59534/jcss.1357139>
- Özkan, R. (2019). Göç Olgusu ve Toplumsal Yapıya Etkisi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 47, 127-145.
- Paidar, P. (1995). *Women and the Political Process in Twentieth-Century Iran*. Cambridge University Press.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Research & Evaluation Methods (3rd)*. SAGE Publications.
- Petersen, W. (1958). A General Typology of Migration. *American Sociological Review*, 23(3), 256-266.
- Piore, M. J. (1979). *Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Societies*. Cambridge University Press.
- Portes, A., & Walton, J. (1981). *Labor, Class, and the International System*. Academic Press.
- Poya, M. (1999). *Women, Work and Islamism: Ideology and Resistance in Iran*. ZED Books.
- Ragin, C., & Chirot, D. (1999). Immanuel Wallerstein'in Dünya Sistemi: Dünya Olarak Siyaset ve Sosyoloji. İçinde T. Skocpol (Ed.), *Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler* (ss.276-311), (Çev. A. Fethi). Tarih Vakfı Yayınları.
- Ramazani, K. R. (1974). Iran's 'White Revolution': A Study in Political Development. *International Journal of Middle East Studies*, 5(2), 124-139.
- Rani, S. (2018). Analysing Lee's hypotheses of migration in the context of Malabar migration: A case study of Taliparamba block, Kannur District. *International Journal Of Research In Geography*, 4(1), 1-8.
- Ravenstein, E. G. (1885). The Laws of Migration. *Journal of the Statistical Society of London*, 48(2), 167-235.
- Ravenstein, E. G. (1889). The Laws of Migration: Second Paper. *Journal of the Royal Statistical Society*, 52(2), 241-305.
- Rizvi, N. Z. (2011). Politics, Protest and Piety in Qajar Iran: The Ulema and the Tobacco Movement. *Journal of Shi'a Islamic Studies*, 4(2), 107-130.

- Sadeghi, F. (2020). Iran's Islamic Revolution. İçinde A. Salvatore vd. (Ed.), *The Sociology in the Middle East*. Oxford Academic, <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190087470.013.10>
- Sancar, S. (2016). *İran Devrimi: Din, Siyaset ve Kadın*. Nika Yayınevi.
- Saraç, H. & Dursun B. (2022). Kaçarlar Döneminde İran'da İdare, Ordu ve Toplumsal Yapıda Modernleşme. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(1), 76-85.
- Savory, R. (1980). *Iran Under the Safavids*. Cambridge University Press.
- Sedghi, H. (2007). *Women and Politics in Iran: Veiling, Unveiling, and Re-Veiling*. Cambridge University Press.
- Seyyid, Mir T. (1387/2008) *Mesayil-i Neft-i İran*. Neşr-i Ghoomes.
- Sezer Şanlı, A. & Coşgun, B. (2020). Yeni Toplumsal Hareketlerin Yeni Aktörleri: 90'li Yıllar Türkiye'sinde Başörtülü Öğrencilerin Mücadelesi. *Mukaddime*, 11(2), 382-409. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.789439>
- Shawcross, W. (1397/2018). *Aherin Sefer-i Şah*. (Çev., A. H. Mehdevi). Neşr-i Zehn-i Aviz.
- Sırım, V., & Demir, H. (2020). Göçün Nedenleri ve Sosyo-ekonomik Etkileri: Tekirdağ İli Odaklı Bir İnceleme. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2020(1), 79-89.
- Skeldon, R. (1997). *Migration and Development: A Global Perspective*. Longman.
- Skocpol, T. (1982). Rentier State and Shi'a Islam in the Iranian Revolution. *Theory and Society*, 11(3), 265-283.
- Stark, O., & Bloom, D. E. (1985). "The New Economics of Labor Migration". *American Economic Review*, 75(2), 173-178.
- Stouffer, S. A. (1940). Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance. *American Sociological Review*, 5(6), 845-867.
- Şanlı, S.A. (2019). Kültür Çalışmaları ve Feminizm Bağlamında Erkeklik Çalışmalarına Dair Bir Literatür Analizi *İMGELEM*, 3(5), 287-304.
- Şeker, D., Uçan, G. (2016). Göç Sürecinde Kadın. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 199-214.
- Şirhani, A., & Nejad, M. (1393/2014). Ez İnkılab-i Sefid ta İnkılab-i İslami. *Pejuheşname-i Metin*, Şomare: 64.
- Taflioğlu, M. S. (2010). *Humeyni İran İslam Devrimi- Şah Nasıl Mat Oldu*. Kripto Yayınları.
- Tafreshi, P. (2010). *The History of the Journey of Iranian Women in the Last Century*. Washington University in St. Louis. <https://openscholarship.wustl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1928&context=etd>
- Tajali, M. (2025). *Women and Politics in Post-Jina Iran*. Middle East Research. <https://www.merip.org/2025/06/women-and-politics-in-post-jina-iran/>
- Tamer, M., (2020). Göç, Göçün Nedenleri ve Uluslararası Göç Üzerine Kavramsal Bir Analiz. *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, 7(60), 2808-2818.
- Tandoğan, Ü. (2016). *İran ve Orta Doğu*. Liberte Yayın Grubu.
- Taşkın, Y. (2014). İran: Yol Ayrımında Bir Devlet ve Toplum. İçinde, Y. Doğan Çetinkaya (Der.), *Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm*. İletişim Yayınları.

- Tepealtı, F. (2019). Lozan Nüfus Mübadelesi Göçleri ve Türk Mübadillerin İskanı. *Coğrafya Dergisi*, (39), ss.89-98. <https://doi.org/10.26650/JGEOG2019-0024>
- Time Magazine. (2024). *Iranian Women Are Still Fighting*. <https://time.com/6313431/iran-women-defiant-amini-anniversary/>
- Todaro, M. P. (1976). *Internal Migration in Developing Countries: A Review of Theory, Evidence, Methodology and Research Priorities*. International Labour Office.
- Tohidi, N. (2003). Islamic Feminism: Perils and Promises. İçinde, *Middle Eastern Women on the Move*, (pp.135-147). Woodrow Wilson International Center for Scholars.
- Unat, Nermin A. (2002). *Bitmeyen Göç*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- UNHCR, (2011). The 1951 Convention Relating to the Status of Refugees and Its 1967 Protocol. Switzerland.
- Van Bruinessen, M. (1992). *Agha, Shaikh, and State: The Social and Political Structures of Kurdistan*. Zed Books.
- Wallerstein, I. (2011). *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. University of California Press.
- Washington Institute for Near East Policy. (2023). *Iranian Daughters: Struggling for Rights in Their Mother's Lost Revolution*. Erişim adresi: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/iranian-daughters-struggling-rights-their-mothers-lost-revolution>
- Yeğin, A. (2013). *İran Siyasetini Anlama Kılavuzu*. SETA Yayınları XXV.
- Zelinsky, W. (1971). The Hypothesis of the Mobility Transition. *Geographical Review*, 61(2), 219-249.

EKLER

EK-1. ANKET FORMU

“1979 İran İslam Devrimi Sonrası Türkiye’ye Göç Eden Kadınların İki Ülke Arasındaki Yaşam Deneyimleri Üzerine Bir Araştırma: Ankara İli Örneği” başlıklı tez çalışmasına ilişkin sorular:

Demografik Sorular:

- 1) Yaşınız?
- 2) Mesleğiniz?
- 3) Medeni durumunuz?
- 4) Eğitim durumunuz?
- 5) Ülkenizden Ankara iline ne zaman göç ettiniz?
- 6) Ankara ilinde ikamet etme tarihleriniz?

1979 İran İslam Devrimi Sonrası Türkiye’ye Göç Eden Kadınlara Dönük Sorular:

- Türkiye’de ve İran’da kadın olmak arasındaki temel farklar nelerdir?
- Türkiye’de ve İran’da kadınlar için eğitim imkânları ve iş fırsatlarını, aralarındaki benzerlik ve farklılıkları nasıl değerlendiriyorsunuz?
- Türkiye’de ve İran’da kadınların aile içi ve toplumsal rolleri arasında nasıl farklar vardır?
- Türkiye’de ve İran’da kadın hakları ve toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili tecrübeleriniz nelerdir?
- Türkiye’de ve İran’daki kadınlar üzerinde yaşam tarzları, giyim tercihleri ve dini uygulamalar hakkında ne düşünüyorsunuz?
- Türkiye’de ve İran’da kadınlarla ilgili sosyal ve kültürel algılar arasındaki farklar sizi nasıl etkiliyor?
- Türkiye’de ve İran’da kadınlar için günlük yaşamın zorlukları ve kolaylıkları hakkında deneyimlerinizi paylaşabilir misiniz?

- Türkiye’de ve İran’da kadınların toplumsal/kamusal deneyimleri konusunda gözlemlediğiniz farklar nelerdir?
- İran’da mevcut rejimin kadınların siyasal ve sosyal yaşamları üzerindeki etkileri hakkındaki düşünceleriniz nedir? Türkiye ile bir karşılaştırma yapmanız gerekirse neler söylersiniz?
- İran’da son zamanlar ’da siyasal rejim karşıtı gerçekleşen protestolarda hayatını kaybeden Mahsa Amini gibi yaşanan toplumsal olaylar hakkında ne düşünüyorsunuz?
- Türkiye’de yaşadığınız bölgede kadın aktivizmi ile ilgili bir tanıklığınız/yada tecrübeniz oldu mu?
- Türkiye’de ve İran’da kadınların siyasal süreçlere katılımları arasında farklılıklar var mı? Karşılaştırma yapmanız gerekirse neler söylersiniz?

بررسی تجربیات زندگی زنان مهاجر ایرانی به ترکیه پس از انقلاب اسلامی ۱۳۵۷: مطالعه

موردی شهر آنکارا

سوالات دموگرافیک

1. سن شما چند است؟
2. شغل شما چیست؟
3. آیا متأهل هستید؟
4. سطح تحصیلات شما چیست؟
5. چه زمانی از کشور خود به شهر آنکارا مهاجرت کردید؟
6. تاریخ های اقامت شما در شهر آنکارا چه زمانی است؟

سوالات مربوط به زنان مهاجر ایرانی به ترکیه پس از انقلاب اسلامی سال 1979

- تفاوت های اصلی بین زن بودن در ترکیه و ایران چیست؟
- فرصت های آموزشی و شغلی برای زنان در ترکیه و ایران را چگونه ارزیابی می کنید؟
- چه شباهت ها و تفاوت هایی بین آنها وجود دارد؟
- چه تفاوت هایی بین نقش زنان در خانواده و در جامعه در ترکیه و ایران وجود دارد؟
- تجربیات شما در مورد حقوق زنان و نقش های جنسیتی در ترکیه و ایران چگونه است؟

- برداشت شما از سبک زندگی، ترجیحات پوشش و عملکرد مذهبی در میان زنان در ترکیه و ایران چیست؟
- تفاوت‌های موجود در ادراکات اجتماعی و فرهنگی نسبت به زنان در ترکیه و ایران، چگونه بر شما تأثیر گذاشته است؟
- آیا می‌توانید در مورد دشواری‌ها و سختی‌های زندگی روزمره برای زنان در ترکیه و ایران، بر اساس تجربیات خود، سخن بگویید؟
- مهم‌ترین تمایزاتی که در تجربیات اجتماعی-عمومی زنان در ترکیه و ایران مشاهده نموده‌اید، کدام هستند؟
- دیدگاه شما در مورد تأثیرات نظام حاکم کنونی ایران بر زندگی سیاسی و اجتماعی زنان چیست؟ و در صورت مقایسه با ترکیه، چه تحلیلی ارائه می‌دهید؟
- نظر شما در مورد رویدادهای اجتماعی نظیر اعتراضات اخیر علیه نظام سیاسی ایران و جانباختن مهسا امینی چیست؟
- آیا در منطقه‌ای از ترکیه که سکونت دارید، با کنشگری زنان، چه به صورت شاهد عینی و چه به عنوان تجربه‌ی مستقیم، مواجهه‌ای داشته‌اید؟
- آیا در مشارکت زنان در فرآیندهای سیاسی بین ترکیه و ایران تفاوت‌هایی وجود دارد؟ و در صورت مقایسه، چه ارزیابی از این تفاوت‌ها ارائه می‌دهید؟

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Rukiye SAYIN	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Kafkas Üniversitesi
Fakülte	İktisadi ve İdari Bilimler
Bölümü	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Yüksek Lisans	
Üniversite	-
Enstitü Adı	-
Ana Bilim Dalı	-
Programı	-
Bildiği Yabancı Diller: Farsça, İngilizce	